

I

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΥ

1. Ὁ συντηρητισμὸς στὸ κοινωνικοπολιτικὸ καὶ πνευματικὸ φάσμα τῶν νεότερων χρόνων

Ἡ βασικὴ ἔνταξη τοῦ συντηρητισμοῦ ὡς κοινωνικοπολιτικοῦ καὶ ἰδεολογικοῦ φαινομένου στὸ συνολικὸ φάσμα τῶν νεότερων χρόνων σημαίνει δύο πράγματα: πρῶτον, ὅτι δὲν εἶναι μιὰ ἱστορικὴ, πόσο μάλλον μιὰ ἀνθρωπολογικὴ σταθερά, ἀλλὰ ἓνα συγκεκριμένο ἱστορικὸ φαινόμενο ποὺ συνδέεται μὲ μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ καὶ ἓναν ὀρισμένο τόπο καὶ ἐκλείπει μαζὶ μὲ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἢ ἀκόμη καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος της, καί, δεύτερον, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ μόνον ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐχθρότητας ἀπέναντι στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἀλλὰ καλύτερα μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεσή του μὲ ὀρισμένα ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῶν νεότερων χρόνων γενικά, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀπὸ συντηρητικὴ σκοπιὰ εἶναι ἐπαναστατικά. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν ἐπικρατοῦσε συμφωνία σχετικὰ μὲ αὐτὴ τὴν τόσο συνολικὰ διατυπωμένη διπλὴ θέση, τὸ κέρδος ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο δὲν εἶναι μεγάλο ἂν δὲν συλλάβουμε μὲ ἐπαρκῆ ἀκρίβεια τὰ κρίσιμα γιὰ τὸν προβληματισμό μας γνωρίσματα τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποῖα ὁ συντηρητισμὸς διαμορφώνεται, δρᾷ καὶ τελικὰ διαλύεται – καὶ ἐπιπλέον ἂν δὲν λυθεῖ ἱκανοποιητικὰ τὸ πρόβλημα τῆς τελικῆς προέλευσης τῶν συντηρητικῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Καὶ αὐτὸ διότι ἡ διαπίστωση ὅτι ὀρισμένες ἰδεολογικὲς θέσεις συμπυκνώθηκαν μόνο κατὰ τὴν ἀντιπαράθεση μὲ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τῶν νεότερων χρόνων σὲ ὅ,τι ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποκλήθηκε «συντηρητισμὸς» δὲν σημαίνει ἀπὸ μόνη της ὅτι οἱ θέσεις αὐτὲς γεννήθηκαν σὲ αὐτὴ τὴν ἀντιπαράθεση καὶ μέσω αὐτῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ἀναγκαστικά. Ἡ ἔνταση τοῦ ἀγῶνα στὴ σκηνὴ ἔκανε ὄντως νὰ ξεχαστεῖ τὸ κοινωνικοἱστορικὸ καὶ πνευματικοἱστορικὸ ὑπόβαθρο, καὶ ἔτσι ἦταν εὐλόγη ἢ ψευδαίσθηση ὅτι τὸ συντηρητικὸ στοιχεῖο – ὄχι μόνο ὡς ἐκλογικευμένη μὲ συνέπεια καὶ ἐκσυγχρονισμένη κοινωνικοπολιτικὴ στάση, ἀλλὰ ἤδη ὡς στοιχειωδῶς δομημένο

σύνολο ιδεῶν- εἶναι ἀπλή ἀντιστροφή τοῦ (ιδεολογικά ἢ πολιτικά) ἐπαναστατικοῦ στοιχείου, δηλαδή σὲ τελικὴ ἀνάλυση ἓνα δευτερογενὲς παράγωγο. Ἀκολούθως θὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο γιὰ νὰ βροῦμε τὸν μίτο ἀνάπτυξης τῆς σκέψης μας. Ὡστόσο πρέπει νὰ ποῦμε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ κατὰ βᾶση ἀποδεκτὴ καί, καθὼς φαίνεται, ἤδη κυρίαρχη τάση οἱ ἀπαρχές τοῦ συντηρητισμοῦ νὰ μὴ θεωροῦνται ταυτόχρονες μὲ τὴν ἐχθρότητα κατὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἀλλὰ νὰ συνδέονται ἤδη μὲ τὴν ἀπόρριψη τοῦ διαφωτιστικοῦ ὀρθολογισμοῦ, δὲν ἀρκεῖ διόλου γιὰ νὰ ἐξαντληθεῖ τὸ ἱστορικὸ καὶ ἰδεολογικὸ του περιεχόμενο, καθὼς ἀφενὸς τὸ συζητούμενο χρονικὸ διάστημα εἶναι πολὺ εὐρύτερο στὴν πραγματικότητα ἀπὸ ὅσο γενικὰ πιστεύεται καί, ἀφετέρου, αὐτὸ στενεύει τὴν κοινωνικοῖστορικὴ προοπτικὴ μὲ μοιραῖες συνέπειες, προπάντων ἀναφορικὰ μὲ αὐτὸ τὸ πρόβλημα.¹ Ἀπὸ τὴν ἄλλη

1 Ἡδη ὁ Kaufmann (*Kons. Partei*, σ. 137) θεωροῦσε ὅτι «ὁ συντηρητισμὸς ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος... προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀντιπαλότητά του ἀπέναντι στὸν συνολικὸ κόσμο τῶν ιδεῶν τοῦ ὀρθολογισμοῦ». Γιὰ τὸν Mannheim πάλι, αἰτία γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ συντηρητισμοῦ ὡς συνειδητοῦ «ρεύματος μὲ νοηματικὸ προσανατολισμὸ» ἦταν τὸ γεγονὸς «ὅτι ὁ σύγχρονος κόσμος» εἶχε γίνεи «δυναμικὸς» (*Kons. Denken*, σ. 423). Αὐτὸ συνεπάγεται βέβαια κάτι παραπάνω ἀπὸ μιὰ ἀπλή ἀναγωγή τοῦ συντηρητισμοῦ στὸ συγκεκριμένο γεγονὸς τοῦ 1789, μολοντί ὁ Mannheim τείνει νὰ ἐντάσσει τὸ περιεχόμενο τῆς συντηρητικῆς σκέψης πρὶν ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση στὴν ἀσαφῆ ἔννοια τῆς «παραδοσιοκρατίας» ἢ τοῦ «πρωτογενοῦς συντηρητισμοῦ» (πρβλ. παρακάτω, σμ. 3). Μὲ τὴν πιὸ μεγάλη συνέπεια ὁ Valjavec προσπάθησε νὰ δείξει ὅτι τὸν συντηρητισμὸ «ἀρχικὰ πρέπει νὰ μὴν τὸν ἀντιλαμβανόμαστε ὡς ἀντίδραση κατὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης... ἀλλὰ ὡς δύναμη κατὰ τοῦ ὀρθολογικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ -σὲ μικρότερο βαθμὸ- κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῆς ἀπολυταρχίας» (*Entst. d. Kons.*, σ. 141, πρβλ. *Entst. d. pol. Ström.*, σ. 5). Ὁ Valjavec δὲν θεωρεῖ πάντως μόνον τὸν συντηρητισμὸ ὡς ἀντίδραση κατὰ τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ κάθε ἀντίδραση κατὰ τοῦ Διαφωτισμοῦ ὡς συντηρητισμὸ (βλ. π.χ. *Entst. d. pol. Ström.*, σ. 255 κ.έ.), ὁπότε τελικὰ χάνει ἀπὸ τὰ μάτια του τὴν ἰδιαίτερη συντηρητικὴ δομὴ τῆς σκέψης. Ἐκτὸς τούτου, μένει γι' αὐτὸν ξένη ἢ προβληματικὴ προηγούμενων αἰώνων στὸ πεδίο τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος. Τίς ἴδιες ἀδυναμίες παρουσιάζει καὶ ἡ ἐργασία τοῦ Greiffenhagen, ὁ ὁποῖος υἱοθετεῖ καὶ ἀναπτύσσει παραπέρα τὴ βασικὴ θέση τοῦ Valjavec γιὰ τὸν συντηρητισμὸ ὡς ἀντίδραση κατὰ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ του. Ὑπαινιγμοί, ὅπως ὅτι συντηρητικὲς προσεγγίσεις ὑπῆρξαν καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν 18ο αἰώνα, παραμένουν στὸ πλαίσιο τῆς ἀρκετὰ ἐρασιτεχνικῆς -ὀφείλουμε νὰ ποῦμε- ἐπισήμανσης τοῦ γνωστοῦ ποιήματος τοῦ [John] Donne γιὰ τὴ «νέα φιλοσοφία» καὶ τὴ δῆθεν καταστρεπτικὴ ἐπίδρασή της (*Dilemma*, σ. 41 κ.έ.)· ἡ κεντρικὴ προβληματικὴ τῆς κυριαρχικῆς ἐξουσίας καὶ τὸ κοσμοθεωρητικὸ της ὑπόβαθρο ὅπως καὶ ἡ δομὴ τῆς ἰδεολογίας τῆς κυριαρχίας τῆς *societas civilis* [ἀστικῆς (μεσαιωνικῆς) κοινωνίας] (βλ. πιὸ κάτω κεφ. II, ὑποκεφ. 1) διαφεύγουν ἐντελῶς ἀπὸ τὴν προσοχὴ τόσο τοῦ Greiffenhagen ὅσο καὶ ὅλων τῶν προαναφερόμενων ἐρευνητῶν. Ὁ ὁμολογουμένως μονόπλευρος προσανατολισμὸς του στὸ πεδίο τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος (*Dilemma*, σ. 16) (ποῦ ὡς τέτοιος δικαιολογημένα ἐπικρίθηκε ἤδη ἀπὸ τὴν Gerstenberger, *Konserv. i. d. Weim. Rep.*, σ. 332) δὲν εἶναι μόνον ἑλλιπής, τουλάχιστον καθόσον σχεδὸν δὲν λαμβάνει ὑπόψη τὴν ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς θεωρίας τῶν νεότερων χρόνων, ἀλλὰ τὸν παρασύρει ἐπίσης στὴν πρόθεση νὰ κατασκευάσει π.χ. μιὰ συντηρητικὴ θεωρία μὲ ἀπλή σύνθεση παραθεμάτων ἀπὸ ἔργα τόσο ἀρχαῖα διαφορετικῶν συγγραφέων ὅπως ὁ

μεριά οι προσπάθειες να ανιχνευθούν οι προεπαναστατικές κοινωνικοπολιτικές διαπλοκές του συντηρητισμού δεν ξεπέρασαν το πλαίσιο των στοιχειωδών διαπιστώσεων και επιπλέον, όπως και οι προαναφερόμενες, παρέμειναν μέσα στον όριζοντα του 18ου αιώνα.² Και στις δύο περιπτώσεις ή προνεωτερική συνιστώσα των ιδεών

Möser και ο Gehlen. Ο Greiffenhagen ξέρει ότι έδω μπορεί να «κατηγορηθεί» για ιστορική ελαφρόνοια, αυτό όμως επιδεινώνει τα πράγματα ακόμη περισσότερο. Σε αντίδιαστολή προς αυτόν ο Ribhegge προβάλλει δικαιολογημένα τη θέση ότι ο συντηρητισμός δεν είναι απλώς ένα ιδεολογικό φαινόμενο, αλλά «μια σύνθετη κοινωνική διαδικασία». Επιπλέον τον θεωρεί, και πάλι δικαιολογημένα, φαινόμενο με καθορισμένο περιεχόμενο και χρονικά όρια· η χρήση αυτής της έννοιας πέρα από τα ιστορικά της όρια θα την έκανε άχρηστη (*Konserv.*, σ. 122, 112 κ.έ.). Αυτό ακριβώς το λάθος διαπράττει ο ίδιος ο Ribhegge όταν μιλάει για τον συντηρητισμό όχι μόνο σε σχέση με το αντεπαναστατικό κίνημα μετά το 1789 (που κατά τη σφαλερή του άποψη αποτέλεσε την αφετηρία του συντηρητισμού), αλλά και σε σχέση με την άστική τάξη μετά το 1848 ή ακόμη και σε σχέση με την εργασία της σύγχρονης μαζικής κοινωνίας, ή οποία δεν έχει επαναστατικές διαθέσεις. Έπειδή ξέρει ότι αυτό κάνει αδύνατο τον απαιτούμενο από τον 'ίδιο «ύλικό όρισμό» του συντηρητισμού (*Konserv.*, σ. 125), καταφεύγει σε μια ακραία χρήση κυβερνητικών μοντέλων και περιγράφει τον συντηρητισμό ως ένα αυτορρυθμιζόμενο σύστημα διεύθυνσης το οποίο χάρη σε μια ανασύζευξη που λειτουργεί ολοένα καλύτερα μπορεί να προσαρμόζεται στις αλλαγές της ιστορίας (*Konserv.*, σ. 126 κ.έ.). Αυτή η αντίληψη όμως δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε μια υπεριστορική υποστασιοποίηση του συντηρητισμού· επιπλέον είναι αντιφατικό να θεωρεί κανείς ως αφετηρία του συντηρητισμού την αντίσταση κατά της θέσης για την κατασκευασσιμότητα της κοινωνίας, όπως κάνει ο Ribhegge, και έπειτα να μιλάει για τον συντηρητισμό της σύγχρονης μαζικής κοινωνίας, ή οποία μεταξύ άλλων χαρακτηρίζεται από τη γενική επιβολή αυτής της θέσης. – Από όλες τις αξιομνημόνευτες μελέτες του προβλήματός μας μόνον εκείνη του Huntington, από όσα γνωρίζω, αμφισβητεί τη σύνδεση του συντηρητισμού με μια όρισμένη εποχή. Γι' αυτόν ο συντηρητισμός είναι απλώς ή ιδεολογία νομιμοποίησης του εκάστοτε απειλούμενου κοινωνικού συστήματος, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη ο τόπος και ο χρόνος· έτσι το περιεχόμενο του συντηρητισμού μεταβάλλεται συνεχώς και ο σχηματισμός μιας συντηρητικής παράδοσης είναι αδύνατος (*Conservatism*, προπάντων σ. 455, 468 κ.έ.). Έντελώς ανεξάρτητα από το γεγονός ότι αυτή η αντίληψη δεν έχει καμιά εύρετική αξία, μπορεί να καταρριφθεί από την εμπειρική διαπίστωση ότι από όρισμένους μεσαιωνικούς συγγραφείς μέχρι τους τελευταίους εκπροσώπους του συντηρητισμού κατά τον 19ο αιώνα υπάρχει μια συνέχεια των περιεχομένων και των δομών σκέψης, ή οποία πρέπει να θεωρείται πνευματική παράδοση υπό αυστηρή έννοια. Κάτι παρόμοιο δεν υπήρξε ποθενά και σε καμιά άλλη εποχή. Άλλωστε ούτε ο Huntington προσπαθεί όντως να παραθέσει παραδείγματα συντηρητικής ιδεολογίας από τον αρχαίο κόσμο ή από την Άνατολή, αλλά τοποθετεί την «πρώτη φάση» του συντηρητισμού στον 16ο αιώνα. [‘Ο,τι τίθεται σε άγκυλες, είτε στις σημειώσεις είτε στο κείμενο, είναι του μεταφραστή.]

- 2 Πολύ επιφανειακή είναι ή παρουσίαση της συντηρητικής πολιτικής θεωρίας του 18ου αιώνα στον Palmer (*Zeitalter*, σ. 66 κ.έ.), μολονότι ο συγγραφέας, επικαλούμενος τον Valjavec, τον Égret και τον Lefebvre, αναγνωρίζει την πολύτιμη αντίληψη ότι ο συντηρητισμός δεν ήταν απλώς μια αντίδραση στην επανάσταση αλλά ένα αυτοτελές ρεύμα του 18ου αιώνα, σε σχέση με το οποίο ή 'ίδια ή επανάσταση πρέπει να θεωρείται ως αντίδραση (σ. 35). Κάθε περίγραμμα χάνει ο Erpstein, ο οποίος αξιολογεί βέβαια ευσυνειδήτητα πολλά μικρότερα κείμενα που μέχρι τότε δεν είχαν προσεχθεί, αλλά από έννοιολογική-δομική άποψη μένει συχνά πίσω από τα

που άργότερα αποκλήθηκαν «συντηρητικές» και κατά συνέπεια ή συνολική έκταση του συντηρητικού φαινομένου δέν μπορούσε νά γίνει άντιληπτή, έπειδή ή έκάστοτε προβαλλόμενη εικόνα τών νεότερων χρόνων, είτε από κοινωνικοϊστορική άποψη είτε στο πλαίσιο τής ιστορίας του πνεύματος, δέν ήταν πλήρης, δηλαδή μεστή περιεχομένου. Η ανάδειξη τής προαναφερόμενης συνιστώσας με φόντο τά ύπό άυστηρή έννοια σημαντικά κοσμοθεωρητικά χαρακτηριστικά τών νεότερων χρόνων άποτελει έναν από τούς κύριους στόχους τής παρούσας μελέτης.

Η ιστορική εξέάρτηση του συντηρητικού φαινομένου όμολογείται άντικειμενικά άκόμη και από εκείνους που ύποστηρίζουν τις άνθρωπολογικές του ρίζες.³ Αύτοι

έπιτεύματα τής παλαιότερης έρευνας. Άν και άκολουθεί εκείνους τούς συγγραφείς που έπιδίωξαν έναν ιστορικά χρήσιμο όρισμό του συντηρητισμού, κατανοώντας τον κατ' αύτά ως άπάντηση στην πρόκληση του Διαφωτισμού και τής επανάστασης (*Ursprunqe*, σ. 17 κ.έ.), με τή διατύπωση τριών διαφορετικών ιδεότυπων του συντηρητικού χαρακτήρα (ύπερασπιστής του status quo, συντηρητικός τών μεταρρυθμίσεων, άντιδραστικός) έρχεται πολύ κοντά σε μια οιοει ψυχολογική-άνθρωπολογική θεώρηση του προβλήματος, ενώ δέν μπορεί άσφαλώς νά εξηγήσει τήν ιστορικά διαπιστωμένη και άλλωστε συνήθη περίπτωση κατά τήν όποία ένα και τό αύτό πρόσωπο, λαμβάνοντας ύπόψη αναγκαιότητες τής τακτικής και τής πολεμικής, δηλαδή άκολουθώντας άπλώς τήν άνώτατη έντολή τής ισχύος, παίζει έναλλάξ ή και ταυτόχρονα και τούς τρείς ρόλους.

- 3 Λόγου χάρη ό Cecile δέχεται έναν «natural conservatism» [φυσικό συντηρητισμό], αλλά καταλύτη συντηρητικής θεωρίας και πολιτικής ύπό τήν πλήρη έννοια θεωρεί τή Γαλλική Έπανάσταση παρά τά συντηρητικά στοιχεία κατά τήν έποχή τής Μεταρρύθμισης κ.λπ. (*Conservatism*, προπάντων σ. 24 κ.έ., 39). Σε μια μάλλον άνθρωπολογική παρά ιστορική πραγματεία ό Romein ύποστήριξε τήν άποψη ότι από τήν Άναγέννηση και τή Μεταρρύθμιση, προπάντων όμως από τόν 18ο αιώνα και έξής, τά εύρωπαϊκά έθνη άποκόπηκαν από τό «γενικό άνθρώπινο ύπόδειγμα» και άκολούθησαν έναν μοιραίο δρόμο· ό συντηρητισμός κατ' αύτόν είναι ή νοσταλγία για τή χαμένη φυσικότητα και άνθρωπιά (*Über den Konserv.*, προπάντων σ. 229, 237). Ό Romein δέν εξηγεί γιατί άραγε μόνον όρισμένοι άνθρωποι με όρισμένα συμφέροντα και πεποιθήσεις αισθάνθηκαν αύτή τή νοσταλγία και πώς ήταν δυνατόν για τόσο πολλούς νά θέλησαν και νά μπόρεσαν νά άπαρνηθούν με τόσο πείσμα τόν ίδιο τους τόν χαρακτήρα. – Στην κατηγορία του φυσικού συντηρητισμού του Cecile άνατρέχει ρητά ό Mannheim για νά θεμελιώσει τή διάκριση άνάμεσα στην «παραδοσιοκρατία» άπλώς «έξ άντιδράσεως» και τόν συντηρητισμό που συνειδητά «προσανατολίζεται πρός ένα νόημα» (*Kons. Denken*, σ. 412 κ.έ.). Παρά τόν έξαιρετικά προβληματικό χαρακτήρα (πρβλ. Valjavec, *Entst. d. Kons.*, σ. 141) αύτή ή διάκριση γίνεται με τήν όρθή πρόθεση του συγγραφέα νά συλλάβει τόν συντηρητισμό ως ιστορική και όχι ως ψυχολογική κατηγορία. Παραταύτα παραμένει τό έρώτημα γιατί ή παραδοσιοκρατία πρέπει νά θεωρείται αναγκαίο προκαταρκτικό στάδιο του συντηρητισμού, άν εύσταθεί ή διαπίστωση του Mannheim ότι ύπάρχουν συντηρητικοί που δέν συμπεριφέρονται παραδοσιοκρατικά, αλλά άντίστροφα (*Kons. Denken*, σ. 413). Η διάκριση μεταξύ παραδοσιοκρατίας και συντηρητισμού, που συνήθως άποδίδεται στον Mannheim, προέρχεται έξάλλου από τόν Rohden, στον όποιο έχει άπολογητικές λειτουργίες: «Ό ύγιής άνθρωπος είναι από τή φύση του συντηρητικός... Αύτό τό είδος συντηρητισμού είναι φυσικά βουβό», μολοντί άποτελεί «τό πρωτογενές κύτταρο του θεωρητικού συντηρητισμού». «Η παράδοση μπορεί νά γίνει συνειδητή άξία μόνον όταν κάτι άπειλεί

δὲν μπόρεσαν πάντως (καί, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, δὲν προσπάθησαν κἀν) νὰ προσφέρουν μιὰ συνεπῆ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας μὲ βάση τὴν παραδοχὴ τῆς δῆθεν φυσικῆς προσπάθειας «τοῦ» ἀνθρώπου νὰ συντηρεῖ τὴν ὑφιστάμενη κατάσταση. Παρὰ τὴν ἐξαιρετικὰ ἐλλιπῆ παρουσίαση τῆς ψυχολογικῆς-ἀνθρωπολογικῆς θεωρίας τοῦ συντηρητισμοῦ, θὰ ἀσχοληθοῦμε τώρα σύντομα μὲ αὐτή, διότι τὸ ζητούμενο εἶναι νὰ ἀντιταχθοῦμε ἐξαρχῆς στὴν ἐπίδραση τῆς συντηρητικῆς ιδεολογίας στὴν ἐπισημονικὴ ἀνάλυση τοῦ συντηρητισμοῦ. Καί εἶναι ὄντως ἀξιοσημείωτο πῶς κεντρικοὶ κοινοὶ τόποι τῆς συντηρητικῆς αὐτοαντίληψης καὶ τῆς συντηρητικῆς αὐτοπαραστάσεως κατὰφεραν νὰ ἐνσωματωθοῦν στὴν ἀντίληψη περὶ συντηρητισμοῦ ἀκόμη καὶ μὴ συντηρητικῶν. Ἔτσι λοιπὸν στὴ θέση ποὺ διατυπώνεται σχεδὸν ἀξιοματικὰ ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές, ὅτι ὁ συντηρητισμὸς γεννήθηκε ὡς ἀντίδραση κατὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἢ ἤδη κατὰ τοῦ Διαφωτισμοῦ, καθρεφτίζεται, ἂν καὶ μόνον ἔμμεσα καὶ παραμορφωμένη, ἡ συντηρητικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ συντηρητικοῦ ἀνθρώπου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία αὐτὸς δὲν ἐπιζητεῖ οὔτε ἀρχίζει πρῶτος διαμάχες, ἀλλὰ, ἀντίθετα, εἶναι ἕνας κατ' ἐξοχὴν φιλειρηνικὸς καὶ φιλήσυχος ἄνθρωπος, διότι ζεῖ σύμφωνα μὲ τὴ φυσικὴ ἢ θεία ἐντολὴ τῆς εὐλαβοῦς διαφύλαξης· μόνον ἡ ἐνεργητικὴ παραβίαση αὐτῆς τῆς ἐντολῆς ἐκ μέρους ἄλλων ἀφυπνίζει μέσα του τὴ δίψα γιὰ δράση.⁴ Πάντως δὲν εἶναι χωρὶς ἄλλο κατανοητὸ γιὰ αὐτὸ –ἂν παραβλέψουμε τὶς σχετικὲς ἀξιολογικὲς κρίσεις– πρέπει νὰ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῆς συντηρητικῆς συμπεριφορᾶς. Κανένας ἄνθρωπος δὲν ἀντιδρᾷ ἐχθρικά στὰ ἐρεθίσματα τοῦ περιβάλλοντος ὅσο δὲν ὑπάρχουν ἐμπόδια στὴν αὐτοσυντήρησή του ἢ στὴν ἐπιδίωξή ἰσχύος ἐκ μέρους του· ἀκόμη καὶ οἱ ἐπαναστάτες θὰ φέρονταν ἀπολύτως εἰρηνικά ἂν δὲν συναντοῦσαν καμμιά ἀντίσταση καὶ οἱ ἄλλοι τοὺς ἐκπλήρωναν πρόθυμα τὶς ἐπιθυμίες. Ἐδῶ δὲν ἐνεργεῖ μιὰ δεδομένη ψυχικὴ-ἀνθρωπολογικὴ προδιάθεση, ἀλλὰ ἀποφασιστικὴ σημασία ἔχει ἡ σχετικὴ θέση, δηλαδὴ ἡ συγκεκριμένη θέση ἰσχύος τῶν ἐκάστοτε ὑποκειμένων. Μόνον ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ γίνεται κατανοητὸ γιὰ τὸ νικηφόρο ἐπαναστάτης μέσα σὲ μιὰ νύχτα μεταμορφώνεται σὲ ἐνθερμὸ ὑπερασπιστὴ τῆς ὑφιστάμενης κατὰστασης ἢ γιὰ τὸ ἡττημένος ἢ ὁ συντηρητικὸς ποὺ φοβᾶται τὴν ἥττα ἐρωτοτροπεῖ μὲ τὴ βία ἢ καὶ καταφεύγει ἀνοιχτὰ σὲ αὐτή. Δὲν ἔχουμε λόγο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι αὐτὸς ὁ ἀναπροσανατολισμὸς τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς στοιχίζει σὲ τὶς συντηρητικὲς ομάδες περισσότερη αὐθυπέμβαση ἀπὸ ὅση ἀπαιτεῖται σὲ ἄλλες κοινωνικὲς ομάδες. Τὸ φεουδαρχικὸ δικαίωμα ἀντίστασης καὶ ἡ «τυραννοκτονία», ὁ φατριασμὸς καὶ

τὴν ὑπαρξή της», ὅπως ἔκαναν ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ ἡ ἐπανάσταση (*Deutsch. u. franz. Konserv.*, σ. 94, 96).

4 Πρβλ. τὶς παρατιθέμενες στὴ σημ. 3 προτάσεις τοῦ Rohden.

ή δικτατορία είναι, όπως θα δοῦμε πιὸ κάτω, ιστορικά πιστοποιημένες καὶ διόλου ἐξαιρετέες μορφές τοῦ συντηρητικοῦ ἀκτιβισμού.

Ὁ συντηρητισμὸς καὶ ὁ ἀκτιβισμὸς δὲν ἀποτελοῦν λοιπὸν μιὰ ἀγεφύρωτη ἀντίθεση, ἀρκεῖ νὰ προσέξουμε τὴν ιστορική πραγματικότητα καὶ νὰ μὴν ἔχουμε τὴν τάση νὰ λαμβάνουμε τοῖς μετρητοῖς τὴν αὐτοπαρουσίαση τῶν συντηρητικῶν, ὅπως σχεδιάσθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς πολεμικῆς τους. Ὁ ἀνθρώπινος τύπος ποὺ περιέγραψαν, αὐτὸς ποὺ δῆθεν ἀφοσιώνεται μὲ εὐλάβεια καὶ ἐνατένιση στὴν ὑπερατομικὴ παράδοση καὶ τὶς ἀνώτερες δυνάμεις τοῦ εἶναι διαμορφώνοντας ἀνάλογα τὴ συγκεκριμένη συμπεριφορά, δὲν ὑπῆρξε σχεδὸν ποτὲ σὲ ἓναν ιστορικὰ ἀξιοσημεῖωτο βαθμὸ. Πολὺ πρὶν ἀπειληθοῦν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση, τὰ σημαίνοντα μέλη τῶν ἀνώτερων στρωμάτων τῆς κοινωνίας τῶν προεπαναστατικῶν τάξεων διῆγαν πολὺ δραστήρια ζωὴ ποὺ μεταξὺ ἄλλων ἀπέβλεπε στὴ βελτίωση τῆς θέσης ἰσχύος τους μὲ τὴν κατάκτηση ἀξιομάτων καὶ πλούτου. Ἄν αὐτὰ τὰ στρώματα δὲν ἐπιχείρησαν μιὰ ἐπανάσταση ὑπὸ τὴ μεταγενέστερη ριζοσπαστικὴ καὶ κοινωνικὴ ἔννοια τοῦ ὅρου, αὐτὸ δὲν ὀφείλεται στὴν ψυχικὴ ἀνικανότητά τους νὰ τὸ πράξουν ἀλλὰ στὸ γεγονός ὅτι δὲν μπορούσαν καὶ δὲν ἤθελαν νὰ ἀνατρέψουν τὸν ἑαυτὸ τους. Αὐτὴ ἡ κοινοτοπία σημαίνει: ἡ ψυχολογικὴ-ἀνθρωπολογικὴ θεωρία τοῦ συντηρητισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθὴ ἂν δὲν ἀποδείξει ὅτι ὅποιος ὑπερασπίζεται τὴν ὑφιστάμενη κατάσταση τὸ κάνει ἀποκλειστικὰ ἢ κατὰ κύριο λόγο ἐπειδὴ τοῦ εἶναι ψυχικὰ ἀδύνατο νὰ μὴν συμπεριφερθεῖ φιλειρηνικὰ ἢ φιλικὰ πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Μιὰ τέτοια ἀντίληψη θὰ ὑπονοοῦσε ἐξάλλου τὸν παραλογισμό ὅτι οἱ κυρίαρχοι, ποὺ ἀντιστέκονται ἀκριβῶς στὶς ἐπαναστατικὲς ἀνατροπές, δὲν θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ ἀνταποκριθοῦν τόσο καλὰ στὶς σκληρὲς ἀναγκαιότητες τῆς κυριαρχίας ὅσο οἱ ἐξουσιαζόμενοι καὶ ἐξεγειρόμενοι. Ὡστόσο μπορούμε νὰ δείξουμε κοινωνικοῖστορικὰ ὅτι π.χ. τουλάχιστον οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς ποὺ ἀπέναντι στὴν ἐπαναστατικὴ λογικὴ διακήρυσσαν τὴν ἡρεμὴ ἀγάπη καὶ καλλιέργεια τῆς παράδοσης στοὺς αἰώνιους κόλπους τοῦ θεοῦ καὶ τῆς φύσης διακατέχονταν ἀπὸ μιὰ πολὺ ζωντανὴ καὶ σαφέστατα ἐκδηλούμενη στὴν πράξη αἴσθηση τῆς δικῆς τους ὑπεροχῆς ἀπέναντι σὲ ὅσους ἐξαρτῶνταν ἀπὸ αὐτοὺς μὲ στόχο τὴ νομιμοποίηση τῆς κυριαρχίας τους. Στὴν ψυχολογικὴ-ἀνθρωπολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ συντηρητισμοῦ μπορούμε λοιπὸν νὰ ἀντιτάξουμε γενικὰ ὅτι τὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ ἐν γένει δὲν τὴ χαρακτηρίζουν οὔτε ἡ ὁρμὴ γιὰ διαφύλαξη οὔτε ἡ ὁρμὴ γιὰ ἀνατροπὴ, ἀλλὰ ἡ ἐπιδίωξη αὐτοσυντήρησης ἢ αὔξησης τῆς ἰδίας ἰσχύος· αὐτὸν τὸν ὑψιστο σκοπὸ ὑπηρετεῖ ἄλλοτε ἡ διαφύλαξη καὶ ἄλλοτε ἡ ἀνατροπὴ. Ἐπιπλέον ἡ παραδοχὴ ἐνὸς συντηρητικοῦ χαρακτηριστικοῦ στὸν ἄνθρωπο δὲν ἔχει καμμιά ἀξία γιὰ τὴ θεώρηση καὶ τὴν κατανόηση ιστορικῶν φαινομένων. Ἐδῶ εἶναι γόνιμες μόνον οἱ ἔννοιες ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνουμε τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς ἐντελῶς καθορι-

σμένης στάσης και συμπεριφοράς, ως πρὸς τὸ περιεχόμενο και μὲ συγκεκριμένο τρόπο, ἀκόμη και ὅταν ὁ ἐννοούμενος παράγων δὲν κατονομάζεται ρητά. Ἀλλὰ ἡ ψυχολογική-ἀνθρωπολογική ἐννοια τοῦ συντηρητισμοῦ ἐφαρμόζεται σήμερα, σύμφωνα μὲ τὴν τρέχουσα χρήση τῆς γλώσσας, τόσο σὲ κοιμμουνιστὲς ἡγέτες, οἱ ὅποιοι τάσσονται ὑπὲρ τῆς δεδομένης πρωτοκαθεδρίας τῆς βαριάς βιομηχανίας και τῆς παραγωγῆς στρατιωτικοῦ ἐξοπλισμοῦ στὸ πλαίσιο μιᾶς αὐστηρὰ σχεδιαζόμενης οἰκονομίας, ὅσο και σὲ Ἀμερικανοὺς πολιτικοὺς ποὺ ὑπερασπίζονται τὴν ἀρχὴ τοῦ *laissez-faire* ἐναντι τῶν ντόπιων «φιλελεύθερων». Ἔτσι μπορεῖ νὰ προκαλεῖται σύγχυση.

Ἡ σύλληψη τοῦ συντηρητικοῦ φαινομένου ἢ ὅποια ἀνταποκρίνεται στὸ ἀντικείμενό της ἀπαιτεῖ ὅμως και τὴν ἀπάλειψη μιᾶς ἄλλης βαρύνουσας και πολὺ διαδεδομένης πλάνης ποὺ πέρασε ἐπίσης ἀπὸ τὴν αὐτοπαρουσίαση τῶν συντηρητικῶν στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀντίληψη ὅτι οἱ συντηρητικοὶ ἀπεχθάνονται τὶς νοητικὲς κατασκευὲς ὡς τέτοιες, και μόνο στὴν ἀντίστασή τους ἐναντίον τῶν θεωρητικολογούντων ἀντιπάλων καταφεύγουν και αὐτοὶ στὴ θεωρία.⁵ Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ταιριάζει μὲ τὴν ἐξιδανικευμένη εἰκόνα τοῦ συντηρητικοῦ ποὺ ζεῖ σύμφωνα μὲ τὴ δική του φυσικὴ προδιάθεση μὲ αὐτοπεποίθηση μέσα στὴν παράδοση και δὲν σκέφτεται οὔτε σχεδιάζει πέρα ἀπὸ αὐτὴ, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἰδιαιτέρα στενὴ σχέση μὲ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Ἔτσι ἀφήνει νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ἐσφαλμένη ἐντύπωση ὅτι στὴν προεπαναστατικὴ *societas civilis* οἱ ἰδέες και οἱ ἰδεολογίες –τόσο ὡς συστηματικὲς νοητικὲς κατασκευὲς ὅσο και ὡς ὄπλα– ἦταν ξένες. Ἐκείνη ἡ κοινωνία ὅμως δὲν εἶχε αὐτὴ τὴν πολυτέλεια, ἀκόμη και ἐπειδὴ ἡ κυριαρχία σὲ αὐτὴ, ὅπως και κάθε ἄλλη κυριαρχία τὸ ἀργότερο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ἀνεπτυγμένων πολιτισμῶν, εἶχε τὴν ἀνάγκη τῆς νομιμοποίησης και ἐπιπλέον ἐπειδὴ κάθε σύγκρουση μεταξύ ὁμάδων τοῦ κυρίαρχου ἀνώτερου στρώματος ἀναζητοῦσε και ἔβρισκε μιὰ ἰδιαίτερη ἰδεολογικὴ φύσεως δικαιολογία, ἀκόμη και ἂν αὐτὴ δὲν ξεπερνοῦσε τὸ πλαίσιο τῶν βασικῶν πεποιθήσεων ποὺ κυριαρχοῦσαν γενικὰ στὴ *societas civilis*. Τόσο τὰ θεολογικὰ ὅσο και τὰ πολιτικὰ συστήματα σκέψης ποὺ σχεδιάζονταν τὸν μεσαίωνα ἐνόψει τέτοιων συγκρούσεων και ἐπιδιώξεων νομιμοποίησης δὲν ὑστεροῦν ἐναντι τῶν ἀνάλογων κατασκευῶν τῶν νεότερων χρόνων οὔτε ὡς πρὸς τὴ διανοητικὴ λεπτότητα οὔτε ὡς πρὸς τὴ συστηματικὰ ὀλόπλευρη ἐπεξεργασία και τὴν ἀξίωση γενικῆς ἰσχύος. Ὁ κοσμοθεωρητικὸς πυρήνας ἀλλὰ και πάρα πολλὲς κεντρικὲς ἰδέες ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τῆς κυριαρχίας και τῆς νομιμοποίησης τῆς *societas civilis* πέρασαν

5 Στὴ θέση πολλῶν συντηρητικῶν ποὺ ὑποστηρίζουν αὐτὴ τὴν ἄποψη βλ. Schoeps, *Konserv. Erneuerung*, σ. 22. Ὁ Schoeps υἰοθετεῖ και τὴν ἀνθρωπολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ συντηρητισμοῦ, ὅποτε μιλάει γιὰ τὴν «ἀνθρώπινη οὐσία» κ.λπ. (σ. 20).

μέσα στη συντηρητική θεωρία, ή όποια διδόταν ως απάντηση στον Διαφωτισμό και την επανάσταση, και μάλιστα δὲν βρήκαν μιὰ θέση στο περιθώριο, ἀλλὰ λειτούργησαν ως ιδεατὸς ἄξονας γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο στο ἐξῆς στρεφόταν ἡ συντηρητικὴ σκέψη. Ἡ ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς ἀδιάκοπης συνέχειας, τὴν ὁποία θέλουμε νὰ προσκομίσουμε σὲ τούτη τὴ μελέτη, ἐμπεριέχει ἀπὸ μόνη της τὴν κατάρριψη τῆς θέσης γιὰ τὸν χαρακτήρα ἀντίδρασης τῆς συντηρητικῆς θεωρίας, τὴν τρόπον τινὰ ἀπρόθυμη σύστασή της. Ὑπάρχει μιὰ οὐσιώδης διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ συντηρητικὴ θεωρία δημιουργήθηκε ὡς ἄμυνα κατὰ τοῦ Διαφωτισμοῦ ἢ κατὰ τῆς ἐπανάστασης καὶ στὴν ἀντίληψη ὅτι σὲ αὐτὴ τὴν ἄμυνα οἱ συντηρητικοὶ τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα χρησιμοποίησαν τὶς πρὸ πολλοῦ διαδεδομένες ιδέες τῆς *societas civilis* καὶ τὶς ἀναδιατύπωσαν λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς ἀνάγκες τῆς πολεμικῆς τῆς τότε συγκεκριμένης κατάστασης. Ἄν ὅμως αὐτὸς ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῶν παραδοσιακῶν νοητικῶν μοτίβων ἔλαβε τὴ μορφή ἀντίδρασης κατὰ τῶν ιδεολογικῶν θέσεων ἐνὸς ἐχθροῦ, τότε ἡ ὑποστήριξη τῶν ιδεῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου κ.λπ. πὺλ καλλιεργοῦσε ὁ ἐπαναστατικὸς ὀρθολογισμὸς ἦταν ἐξίσου μιὰ ἀντίδραση κατὰ τῆς ιδεολογίας τῆς κυριαρχίας στὴ *societas civilis*· ἦταν μάλιστα ἐξαρχῆς μιὰ συνειδητὴ καὶ σκόπιμη ἐπιχειρηματολογικὴ ἀντιστροφή αὐτῆς τῆς τελευταίας καὶ ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια εἶχε ἕναν βαθύτερο χαρακτήρα ἀντίδρασης ἀπὸ ὅσο ἡ ἐκσυγχρονισμένη ἐκδοχὴ τοῦ συντηρητισμοῦ, διότι κάθε θέση δημιουργεῖται ὡς ἀντίθεση, καὶ ὅχι μόνον ἢ κατὰ κύριο λόγο ἡ συντηρητικὴ, ὅπως θέλουν νὰ μᾶς κάνουν νὰ πιστέψουμε οἱ ἀπολογητές της μαζί μὲ ὅλους ἐκείνους πὺλ δὲν κάνουν μιὰ σαφῆ καὶ εὐκρινῆ διάκριση.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐχθροὶ τῆς *societas civilis*, δηλαδὴ τῆς κοινωνικῆς κυριαρχίας τῶν εὐγενῶν προπάντων μετὰ τὸν 17ο αἰώνα, ἀνέπτυξαν ιδιαίτερα ζωνερὴ ιδεολογικὴ δραστηριότητα δὲν ὀφειλόταν στὴν ἀνθρωπολογικὴ ιδιοσυστασία τους ἀλλὰ στὴ συγκεκριμένη θέση τους, στὴν ὁποία ἡ ἔλλειψη σημαντικῆς κοινωνικῆς ἰσχύος ἔπρεπε νὰ ἀντισταθμισθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπικράτησή τους στο μέτωπο τοῦ πνεύματος. Ἡ ἄφθονη παραγωγὴ συντηρητικῶν ἔργων πὺλ δὲν ἄργησαν νὰ φανοῦν ἀπέδειξε ὅτι ἡ θεωρητικὴ προδιάθεση τῶν συντηρητικῶν δὲν ἦταν διόλου ἀσθενέστερη ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῶν ἐχθρῶν τους, καθὼς διερευνοῦσαν διεξοδικὰ ὅλα τὰ ζητήματα τῆς τότε ἐπικαιρότητας, ἀναπτύσσοντας μάλιστα ἀντιλήψεις οἱ ὁποῖες ἀποτέλεσαν μόνιμη κατάκτηση γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἐπιστήμη πὺλ τότε ἄργησε νὰ συγκροτεῖται. Μὲ τὸ ζήτημα τῆς πραγματικῆς θεωρητικῆς προίκισής τους καὶ τοῦ συγκεκριμένου χειρισμοῦ τῶν ὄπλων πὺλ προσέφερε ἡ θεωρία δὲν ἔχει καμμιά σχέση ἢ δηλωμένη ἀποστροφή τους πρὸς τὰ ἀφηρημένα σχήματα τῆς θεωρητικῆς σκέψης γενικᾶ. Αὐτὴ ἡ ἀποστροφή εἶχε καθαρὰ χαρακτήρα πολεμικῆς, δηλαδὴ ὀφειλόταν στον προαναφερόμενο ιδιαίτερο ρόλο τῆς θεωρίας στο ὄπλοστάσιο τοῦ ἐχθροῦ. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ ἀγῶνας κατὰ τῶν ἀφηρημένων θεωριῶν δὲν πρέπει νὰ

λαμβάνεται τοῖς μετρητοῖς οὔτε ὡς ἔκφραση μιᾶς σταθερῆς, ψυχολογικά-ἀνθρωπολογικά ριζωμένης ἀνάγκης τοῦ «συντηρητικοῦ ἀνθρώπου», ἀλλὰ νὰ συλλαμβάνεται ὡς πρὸς τὴ συγκεκριμένη λειτουργία του, δηλαδὴ ὡς μιὰ ἐξαιρετικὰ συμβολικὴ πράξις ποὺ κάνει τὴν ἐχθρότητα ἀναγνωρίσιμη καὶ τὴ σφραγίζει· ἂν οἱ ἐπαναστάτες εἶχαν ἐμφανισθεῖ ὑπὸ τὴ σημαία τῆς ἀντιθεωρητικότητας, οἱ συντηρητικοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ θέσουν ὑπὸ τὴν προστασία τους τὸν Λόγο καὶ τὴ θεωρία⁶ – ὑπερασπίσθηκαν πάντως τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸν αὐτοφυῆ χαρακτήρα τῆς κοινωνίας κάθε φορὰ ποὺ ἡ ἐπαναστατικὴ ἰδεολογία φοροῦσε τὸ ἔνδυμα τοῦ ρουσσωισμοῦ κ.λπ. Ἡ ἀναγκαστικὴ ἀντιθεωρητικότητά τῶν συντηρητικῶν ἔπρεπε –ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶχε χαρακτήρα πολεμικῆς καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ λαμβάνεται κατὰ γράμμα– νὰ ἀρθρώνεται μὲ πειστικὸ τρόπο γιὰ νὰ ἔχει δημόσια ἀπήχηση καὶ ἔτσι λάμβανε θεωρητικὴ μορφή. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἐξειδανικευμένη περιγραφὴ μιᾶς «ύγιου» καὶ «ὀργανικῆς» κοινωνίας ποὺ δὲν εἶναι προῖον μιᾶς ἀφηρημένης θεωρίας οὔτε ἔχει τὴν ἀνάγκη τῆς δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο θεωρητικά.

Αὐτὴ ἡ ἀμφιρρέπεια (ποὺ γίνεται φανερὴ καὶ στὸ ὅτι στήριξαν ὀρθολογικά ἐπιχειρήματα, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀπέριπταν τὸν ὀρθολογισμὸ καὶ ἀρνοῦνταν τὴν ἡγεμονία τοῦ ὀρθοῦ λόγου στὸν ἀνθρώπο)⁷ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀντιφατικὴ ἢ νὰ κατακριθεῖ μόνον ἂν παραβλέψουμε τὸ ἀγωνιστικὸ νόημα τῆς ἀντιπαράθεσης, ἂν λάβουμε κατὰ γράμμα τίς ἐξηγήσεις τῶν συμμετεχόντων καὶ ἐπιπλέον ξεχάσουμε ὅτι αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἔχει τὰ ἀντίστοιχά του στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος (λόγου χάρις ἡ ὀρθολογικὴ ἐπιχειρηματολογία τῶν θεολόγων γιὰ νὰ ἀποδειχθοῦν τὰ ὄρια τῆς ἀνθρώπινης γνωστικῆς ἱκανότητας καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς Ἀποκάλυψης – ἢ ἡ ἐκλεπτυσμένη συλλογιστικὴ τῆς φιλοσοφίας τῶν συναισθημάτων τοῦ Διαφωτισμοῦ ἢ τῆς μεταγενέστερης φιλοσοφίας τῆς ζωῆς κατὰ τῆς διάνοιας καὶ ὑπὲρ τῆς στοιχειώδους δύναμης τοῦ ὑπαρξιακὰ παλλόμενου συναισθήματος κ.λπ.)· ἔτσι λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἀμφιρρέπεια δὲν ὀφείλεται σὲ μιὰ ἰδιαίτερη ἐχθρότητα πρὸς τὴ θεωρία ἢ σὲ θεωρητικὴ ἔνδεια ἀλλὰ μᾶλλον στὴν πολύπλοκη διαλεκτικὴ τῶν ἀσυνείδητων σχέσεων μεταξὺ τοῦ «ὀρθολογισμοῦ» καὶ τοῦ «ἀνορθολογισμοῦ».⁸ Δὲν εἶναι λιγότερο ἐπιφανειακὴ ἢ ἀντίληψη ὅτι ἡ δῆθεν ἔμφυτη ἀντιθεωρητικότητά τοῦ συντηρητισμοῦ ἀποτυπώνεται αὐτομάτως

6 Αὐτὲς οἱ ἀναφορὲς γίνονται κατανοητὲς ἴσως μόνο στὸ πλαίσιο μιᾶς γενικῆς θεωρίας γιὰ τὸν μαχητικὸν χαρακτήρα καὶ τίς ἀνάλογες συμβολικὲς λειτουργίες τοῦ «πνεύματος»· βλ. Π. Κονδύλης, *Ἰσχύς καὶ ἀπόφαση*, κεφ. III.

7 Τὴ διαπίστωση κάνει ὁ Rohden γιὰ τοὺς Γάλλους παραδοσιοκράτες γύρω στὸ 1800 (*Deutsch. u. franz. Konserv.*, σ. 128). Ὁ Greiffenhagen τὴ γενικεύει θέτοντάς την στὸ ἐπίκεντρο τῶν σκέψεων του γιὰ τὸ δῆλημα τοῦ συντηρητισμοῦ.

8 Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ σημεῖο βλ. τὴν ἀναφερόμενη στὴ σημ. 6 ἐργασία καθὼς καὶ P. Kondylis, *Aufklärung*, προπάντων σ. 36 κ.έ. [=Π. Κονδύλης, *Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήνα³1998, τ. I, σ. 47, κ.έ.].

στην ανικανότητά του να αναπτύξει μια συστηματική και ενιαία θεωρία (κάτι που από τη σκοπιά της συντηρητικής αυτοαντίληψης δεν είναι βέβαια αξιοκατάκριτο). Τόν συστηματικό χαρακτήρα της συντηρητικής θεωρίας δεν μπορούμε όμως να τον άρνηθοῦμε, ἂν μὲ αὐτὸν ἐννοοῦμε (ὅπως πρέπει νὰ κάνουμε) ὅτι ξεκινᾷ ἀπὸ ὀρισμένες γενικὲς προϋποθέσεις πού τὶς συμμερίζονται ὅλοι οἱ συντηρητικοὶ καὶ ἀπὸ τὶς ὁποῖες παράγονται οἱ τοποθετήσεις ἀπέναντι στὰ ἐπιμέρους θεωρητικὰ ζητήματα ἢ στὶς ὁποῖες (μποροῦν νὰ) ἀνάγονται αὐτὰ τὰ ζητήματα. Ἡ ἐλλιπὴς ἐνότητα καὶ ἡ σχεδὸν ἀπέραντη ποικιλομορφία στὰ ἐπιμέρους ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο δὲν ἀποτελεῖ μὲ τὴ σειρά της ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῆς συντηρητικῆς θεωρίας ἀλλὰ εἶναι ἓνα κανονικὸ παρεπόμενο τῆς ἱστορικῆς ζωῆς ὅλων τῶν μεγάλων πολιτικῶν ἰδεολογιῶν, καὶ ὄχι μόνον αὐτῶν. Γιὰ τὴ γνώση τῆς διεθνοῦς ἱστορίας τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τῆς δημοκρατίας ἢ τοῦ σοσιαλισμοῦ δὲν πρέπει νὰ εἶναι μυστικὸ ἢ τεράστια ποικιλομορφία τους ἀπὸ χώρα σὲ χώρα καί, ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ἀπὸ δεκαετία σὲ δεκαετία. Καὶ ὅμως, ὀρισμένες βασικὲς παραδοχὲς καὶ στάσεις παραμένουν πάντοτε ἀναγνωρίσιμες καὶ αὐτὲς ἐπιτρέπουν μιὰ ἐνιαία σύλληψη καὶ παρουσίαση τοῦ ἐκάστοτε συζητούμενου ἰδεολογικοῦ φαινομένου. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν συντηρητισμὸ, ἀλλὰ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ φανερὸ ὅταν ὀρισθεῖ ἀκριβῶς τὸ ἱστορικὸ του περιεχόμενο καὶ τεθεῖ ἓνα τέλος στὴν κατὰ βούληση χρῆση τῆς ἐννοίας τουλάχιστον στὶς ἐπιστημονικὲς μελέτες.

Ἐπάρχουν καὶ ἄλλοι κοινοὶ τόποι τῆς συντηρητικῆς αυτοαντίληψης πού παρεισέφεραν στὴν ἐπιστημονικὴ συζήτηση μὲ ἐπιβλαβεῖς ἐπιδράσεις, καὶ μάλιστα τέτοιοι πού γιὰ τοὺς συντηρητικὸς συνδέονται μὲ ἰδιαίτερα πλεονεκτήματα τῆς στάσης τους. Εἶναι λοιπὸν ἀπαραίτητο νὰ ἐξετάσουμε ἀκριβέστερα μερικὲς κεντρικὲς λέξεις-κλειδιά ἀπὸ τὸ συντηρητικὸ λεξιλόγιο, γιὰ νὰ ἀναδείξουμε τὸν –ἀποφασιστικῆς σημασίας– χαρακτήρα πολεμικῆς αὐτῶν τῶν ὅρων καὶ νὰ ἀποσαφηνίσουμε ἔτσι τὴν ἱστορικὴ τους ἐξάρτηση. Μὲ τὴ φιλάρεσκῃ ἀντιθεωρητικότητα τῶν συντηρητικῶν, ἀφοῦ κατὰ βάθος ἀξιῶναι μιὰ διανοητικὴ ἀνωτερότητα, συναρτᾶται ἡ δηλωμένη προτίμησή τους γιὰ τὰ «ἐμπειρικὰ δεδομένα» καὶ τὰ «συγκεκριμένα».⁹ Ἀκόμη καὶ ἂν παραβλέψουμε τὸ γεγονός ὅτι ἡ μεροληψία ὑπὲρ τῆς «ἐμπειρίας» δὲν ἀποτελεῖ ἀπὸ τὴ μεριά της μιὰ ἐμπειρικὴ κρίση, ὑπάρχουν σοβαρὲς γνωσιολογικὲς ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς συντηρητικῆς πρόταξης τοῦ «συγκεκριμένου» σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ «ἀφηρημένο». Κατ' ἀρχὰς πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ ἀντιπαράθεση ἀφηρημένου–συγκεκριμένου εἶναι ἐπίσης μιὰ ἀφηρημένη κατασκευή. Κάθε

9 Στὴ θέση πολλῶν ἄλλων βλ. Schoeps, *Kons. Erneuerung*, σ. 22· Wilson, *Anatomy*, σ. 341 κ.έ. Ὁ κοινὸς τόπος θεωρεῖται ὡς μεγάλη κληρονομιά τοῦ Burke, ἀλλὰ ὑποστηρίχθηκε πολὺ παλαιότερα μὲ προθέσεις πολεμικῆς· βλ. κεφ. II, ὑποκεφ. 4δ.

σύλληψη του συγκεκριμένου και κάθε όρισμός αυτού που υποτίθεται ότι είναι συγκεκριμένο γίνεται πάντοτε στο πλαίσιο μιᾶς γενικῆς σύλληψης τῆς πραγματικότητας ἢ μιᾶς κοσμοθεωρητικῆς στάσης, που μᾶς προσφέρει τὰ κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων κάτι πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀφηρημένο ἢ συγκεκριμένο – και ἡ ἀντίληψη τῆς πραγματικότητας μὲ τὴ σειρά της δὲν προκύπτει ὡς ἀπλὸ ἄθροισμα συγκεκριμένων λεπτομερειῶν ἢ μεμονωμένων μορφῶν τοῦ συγκεκριμένου, ἀλλὰ ἀκριβῶς μέσω ἀφαίρεσης ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο, μολονότι αὐτὴ συχνὰ πρέπει νὰ ἀναζητεῖ στὸ «συγκεκριμένο» τὴ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ της ἐπιβεβαίωση καὶ παραστατικὴ ἐξήγησή της. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἀναζήτησης ὀρίζει ἡ ἀκόμη καὶ ἐπινοεῖ τὸ «συγκεκριμένο», καὶ ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ κοσμοθεωρητικὴ ἀφαίρεση δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἄρση τοῦ συγκεκριμένου ἀλλὰ κατευθεῖαν τὴν προϋπόθεσή του.¹⁰ σὲ τελικὴ ἀνάλυση πάντως τὸ ἀφηρημένο καὶ τὸ συγκεκριμένο ἀναμειγνύονται ἔτσι ὥστε νὰ μὴν ξεχωρίζουν πιά. Ἄν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι, τότε τὸ κρίσιμο ἐρώτημα εἶναι: ποῖός κρίνει τί πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀφηρημένο καὶ τί συγκεκριμένο; Αὐτὴ ἡ ἀπόφαση, προπάντων σὲ πολιτικὰ ζητήματα, εἶναι ὥστόσο συνάρτηση τῶν ἀναγκῶν ἰσχύος καὶ ὄχι, λόγου χάρι, μιᾶς συνολικῆς ἀντίληψης γιὰ «τὴν» πραγματικότητα ἔξω καὶ πέρα ἀπὸ κάθε σκοπιὰ. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ ὅ,τι οἱ συντηρητικοὶ ἐμφάνιζαν κάθε φορὰ ὡς συγκεκριμένο, ἐνῶ μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ὅτι ἦταν ἀπλῶς συστατικὸ στοιχεῖο μιᾶς κατασκευῆς που ἀπέβλεπε στὴ νομιμοποίηση καὶ τὴν υπεράσπιση ὀρισμένων συμφερόντων. Ἄν ἡ μεροληψία ὑπὲρ τοῦ συγκεκριμένου ἀκούγεται γενικὰ πειστικὴ, ὁ κατ' ἀνάγκη ἀκόλουθος ὀρισμὸς τοῦ συγκεκριμένου ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό του ἀποκαλύπτει λίγο πολὺ καθαρὰ τὶς βαυτερές ἐπιθυμίες καὶ στοχεύσεις τῶν ἐκάστοτε «ἐχθρῶν κάθε ἀφαίρεσης».

Ἡ συντηρητικὴ βασικὴ ἀρχὴ ὅτι ἡ «ὕγιής» πολιτικὴ πρέπει νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὶς ὑφιστάμενες πραγματικὲς συνθῆκες καὶ κατὰ τὸ δυνατόν νὰ προσαρμόζεται σὲ αὐτὲς εἶναι κατὰ βάθος τόσο κενὸς (ἀπὸ λογικὴ ἄποψη) καὶ ἔχει χαρακτῆρα πολεμικῆς (ἀπὸ λειτουργικὴ ἄποψη) ὅπως καὶ ἡ ποικιλοτρόπως συνδεδεμένη μὲ αὐτὰ ὑποστήριξη τῆς ἐμπειρίας καὶ τοῦ συγκεκριμένου, διότι κάθε πολιτικὴ –τόσο ἡ ἐπαναστατικὴ ὅσο καὶ ἡ συντηρητικὴ– πρέπει νὰ γνωρίζει ἀκριβῶς τὶς δεδομένες συνθῆκες καὶ νὰ προσανατολίζεται βάσει αὐτῆς τῆς γνώσης γιὰ νὰ εἶναι ἐπιτυχής. Ὑπὸ αὐτὴ τὴ στοιχειώδη ἔννοια ὁ πολιτικὸς ρεαλισμὸς δὲν εἶναι μονοπῶλιό τοῦ συντηρητισμοῦ (διαφορετικὰ οἱ συντηρητικοὶ δὲν θὰ εἶχαν χάσει καμμιά μεγάλη

10 Ἡ ἀντικειμενικὴ ὑποταγὴ τοῦ «συγκεκριμένου» στὴ γενικὴ ἀντίληψη τῆς πραγματικότητας βρῖσκει –ἴσως ὄχι ἐντελῶς ἄθελα– τὴν ἔκφρασή της στὴ μαρξιστικὴ-λενινιστικὴ ὀρολογία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὡς συγκεκριμένη πρέπει νὰ βλέπουμε μιὰ θεώρηση που δὲν ἀπομονώνει τὰ πράγματα ἀλλὰ τὰ συλλαμβάνει στὴν ἀμοιβαία σχέση τους καὶ στὴν ὁλότητά τους, ἤτοι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ὁλότητας.

πολιτική μάχη), αλλά συγκαταλέγεται στις αυτονόητες ιδιότητες του πολιτικά προικισμένου ατόμου ή συλλογικού σώματος κάθε κατεύθυνσης, όπως ακριβώς και οι όνειροπόλοι και οι παράτολμοι βρίσκονται σε όλα τα κόμματα. Όταν λοιπόν οι συντηρητικοί θέτουν την προαναφερόμενη αρχή, δεν την έννοούν κατά γράμμα, αλλά στην πραγματικότητα της προσδίδουν σιωπηρά όρισμένες κανονιστικές συνεπαγωγές και με αυτό τον τρόπο προσπαθούν από την (πολιτική) έντολη της ρεαλιστικής στάθμισης των ύφιστάμενων συνθηκών και πρακτικών δυνατοτήτων να παραγάγουν την (ήθική) έντολη του σεβασμού της δεδομένης πραγματικότητας και έτσι να αποδώσουν το πλεονέκτημα του νηφάλιου ρεαλισμού αποκλειστικά σε μια όρισμένη πολιτική, δηλαδή στη δική τους. Το κρίσιμο ερώτημα στην πολιτική δεν είναι όμως αν πρέπει ή δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι πραγματικές συνθήκες (κατά βάθος κάθε πρακτικά σοβαρή πολιτική αρχίζει στρέφοντας την προσοχή σε αυτές), αλλά: για ποιόν σκοπό πρέπει να λαμβάνονται υπόψη; Οι συντηρητικοί διαπράττουν το λογικό λάθος (που ωστόσο μπορεί να προσφέρει ένα ιδεολογικό πλεονέκτημα) να συγχέουν τις δικές τους σκοπεύσεις με τον ρεαλισμό γενικά. Στον βαθμό που υπάρχει ένας συντηρητικός ρεαλισμός, δηλαδή ένας ρεαλισμός στην υπηρέσια της συντηρητικής υπόθεσης, αυτός δεν είναι προϊόν μιας φυσικής συντηρητικής προδιάθεσης, όπως αρέσκονται να τον εμφανίζουν οι συντηρητικοί, αλλά μάλλον μια αρνητική επίδραση εξωτερικών καταναγκασμών. Η σοφή προσρμογή στις (νέες) συνθήκες, για την οποία οι συντηρητικοί μερικές φορές τόσο πολύ υπερηφανεύονται, επιτυγχάνεται, με άλλα λόγια, κατά κανόνα υπό την πίεση του έχθρου, ο οποίος εν μέρει κατάφερε να εξωθήσει τους συντηρητικούς σε μια άμυντική ή καλόβολη στάση ακριβώς επειδή τους έλειπε αρχικά αυτή ή σοφία της ρεαλιστικής προσαρμογής, για την οποία εκ των υστέρων είναι περήφανοι – όταν επιβιώνουν. Ένα ακούσιο αν και σύνηθες αποτέλεσμα επαναστάσεων είναι άλλωστε το γεγονός ότι (μερικοί ή πολλοί) συντηρητικοί ανακαλύπτουν τη συμπάθειά τους για την «αληθινή» πρόοδο και αισθάνονται την ανάγκη να ανταποκριθούν στη «νέα κατάσταση», με άλλα λόγια, να θυμηθούν τη δυναμική οργανική ανάπτυξη (και όχι απλώς τη στατική οργανική σύσταση) της κοινωνίας και της ιστορίας.

Αυτά τα παραδείγματα φανερώνουν ότι πίσω από τους συντηρητικούς κοινούς τόπους δεν βρίσκονται αυτονόητες και αναμφισβήτητες αλήθειες, αλλά ζητήματα έρμηνείας, που ουσιαστικά είναι ζητήματα ισχύος. Αυτό ισχύει εξίσου για εκείνες τις βασικές συντηρητικές έννοιες που φαίνεται πως άντλούν το περιεχόμενό τους χωρίς άλλη διαμεσολάβηση από την ίδια την ιστορία. Σε αυτές συγκαταλέγεται ή «παράδοση». Η «παράδοση» όμως θα ήταν αυτομάτως πειστική ως έννοια μόνον αν περιλάμβανε καθετί ιστορικά δεδομένο χωρίς εξαίρεση και επιλογές (με το τίμημα βέβαια ότι θα ήταν άχρωμη και χωρίς ιδεολογική αξία). Στην ιστορία όμως δεν

συναντοῦμε τίποτε πού δὲν θὰ τὸ συνόδευε ἢ δὲν θὰ τὸ ἀκολουθοῦσε τὸ ἀντίθετό του – οὔτε ἡ ὑπακοὴ χωρὶς τὴν ἐξέγερση οὔτε ἡ συνέχεια χωρὶς τὴ ριζικὴ ρήξη οὔτε ἡ ὀρθοδοξία καὶ ἡ εὐλογία χωρὶς τὴν αἴρεση καὶ τὴν κατάρρα. Ὅλα αὐτὰ μαρτυροῦνται ἱστορικά, καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἱστορία ὡς ὅλον περικλείει ὅλες τὶς νοητὲς ἐκδηλώσεις, ἀντινομίες καὶ δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπινου, οἱ παραδόσεις δὲν μποροῦν νὰ κατασκευασθοῦν παρὰ μόνον ἐπιλεκτικά, ἐνῶ ἡ ἐπιλογὴ ἀνήκει στὶς ἀρμοδιότητες τοῦ (παρόντος ἢ μερικὲς φορές ἐπίσης τοῦ ἐπόμενου) ἄρχοντα.¹¹ Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο «παραδόση» δὲν πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ σημαίνει αὐτὰ πού θέλουν νὰ ἐννοοῦν μὲ αὐτὸν τὸν ὄρο οἱ συντηρητικοί· ἀκόμη καὶ ἀρκετὰ εὐθύγραμμες καὶ χωρὶς κενὰ (ἐπαναστατικὲς) ἢ «δημοκρατικὲς» παραδόσεις σκαρώνονται αὐτοστιγμειὶ ὅταν αὐτὸ φαίνεται σκόπιμο γιὰ μιὰ ὁμάδα μὲ ἐπιρροὴ στὴν κοινωνία. Παρόμοια μποροῦμε νὰ δείξουμε ὅτι ἡ ἰδιαίτερη συντηρητικὴ «παραδόση» εἶναι ἓνα κατασκευάσμα, ἀδιάφορο ἂν τὰ δεδομένα στὰ ὁποῖα ἀνατρέχει μαρτυροῦνται στὴν ἱστορία καὶ εἶναι γνήσια ἢ ὄχι, διότι, ἂν προϋποθέσουμε τὴν ἰδανικὴ περίπτωση, ἐδῶ ἡ παραχάραξη ἔγκειται ἤδη στὴν ἀναπόφευκτη γενίκευση καὶ ἀπολυτοποίηση ἐπιμέρους πτυχῶν τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι.

Θεσμικοὶ τύποι τάξης γεννιοῦνται καὶ διαδέχονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλο στὴν ἱστορία ὅπως καὶ οἱ παραδόσεις, κατὰ συνέπεια ἡ ἐννοια τῆς τάξης καθ' ἑαυτὴν δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ὡς δικαιολογία γιὰ τὸν συντηρητισμὸ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ἐννοια τῆς παράδοσης ὡς τέτοια. Γιὰ τοὺς συντηρητικούς πού αὐτοπροτείνονται ὡς οἱ ἀληθινοὶ φύλακες τῆς ἀπαραίτητης γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ θεσμικῆς τάξης ὑπῆρξε πάντοτε μιὰ πικρὴ εἰρωνεία τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐπιτυχημένοι ἐχθροὶ τους ἀργὰ ἢ γρήγορα μποροῦσαν νὰ στήσουν μιὰ νέα θεσμικὴ τάξη πού λειτουργοῦσε λιγότερο ἢ περισσότερο καλά. Αὐτὴ βέβαια δὲν ἀναγνωρίζεται ποτὲ ἀπὸ τοὺς συντηρητικούς ὡς «γνήσια» καὶ «φυσικὴ» τάξη, ἐνῶ ἡ ἀντικειμενικὴ τῆς ὑπαρξῆς ἐρμηνεύεται ἢ διαψεύδεται μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι καὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ συντηρητισμοῦ, μὲ τὴν πρόθεσή τους νὰ θεμελιώσουν μιὰ σταθερὴ θεσμικὴ τάξη, στὴν πραγματικότητα υἱοθετοῦν τὴ συντηρητικὴ σκοπιὰ σὲ αὐτὸ τὸ νευραλγικὸ ζήτημα.¹² Ἀπὸ τὴν ἱστορικὰ μαρτυρούμενη ἱκανότητα τῶν μὴ συντηρητικῶν νὰ ἰδρύνουν μιὰ θεσμικὴ τάξη μποροῦμε ὅμως νὰ βγάλουμε καὶ τὸ ἀντίθετο συμπέρασμα, δηλαδὴ ὅτι οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ ζήσουν καὶ χωρὶς τὸν συντηρητισμὸ καὶ τοὺς συντηρητικούς. Ὅλα ὅσα συνήθως συνδέουν μὲ τὴν ἐννοια τῆς τάξης οἱ συντηρητικοὶ εὐδοκιμοῦν καὶ ὅταν αὐτοὶ ἀπουσιάζουν ἢ κυρίως τότε, διότι καὶ ὁ ἐχθρὸς τους, ἀγωνιζόμενος γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς

11 Πολὺ διδακτικὸς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη εἶναι ὁ τόμος *The Invention of Tradition*, πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τοὺς Hobsbawm καὶ Ranger.

12 Βλέπε π.χ. Merkatz, *Kons. Funktion*, σ. 72. Γιὰ τὴν τάξη ὡς βασικὴ συντηρητικὴ ἀξία βλ. π.χ. Kaltenbrunner, *Der schwierige Konserv.*, σ. 36.

δικῆς του κυριαρχίας, φροντίζει για τὴ διαφύλαξη τοῦ νόμου, τῆς ἱεραρχίας (ἀνισότητας) καὶ τῆς (νομικῆ ἢ ἀντικειμενικῆ διασφαλισμένης) ἰδιοκτησίας – μολονότι μὲ ἄλλο πρόσημο καὶ μὲ διαφορετικὸ περιεχόμενο. Αὐτὸ προπάντων πρέπει νὰ φαίνεται ἀπίστευτο στὰ μάτια τῶν συντηρητικῶν: ὅτι κάποιος ἄλλος, καὶ μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ ἐχθρὸς τους, ἀναλαμβάνει τὸν ρόλο νὰ δημιουργήσει καὶ νὰ διατηρήσει τὴ ζωτικὰ ἀναγκαῖα, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ ἴδιοι, τάξη, καὶ μάλιστα ἀφοῦ οἱ ἴδιοι οἱ συντηρητικοὶ ἔχουν βγεῖ ἀπὸ τὴ μέση ἢ ἔχουν ἀκόμη καὶ ἀφανισθεῖ. Τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ τάξη καθ' ἑαυτὴν καὶ γενικά, ὅπως ἀρέσκονται νὰ ὑποθέτουν καὶ νὰ ἰσχυρίζονται οἱ συντηρητικοί, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ τὸ συγκεκριμένο ζήτημα τῆς ἐρμηνείας, τὸ ζήτημα τῆς ἐξουσίας: ποιὸς ἐνσαρκώνει τὴν τάξη, ποιὸς ὑπαγορεύει τοὺς κανόνες τῆς καὶ ποιὸς εἶναι ὁ φύλακὰς τῆς; Ἡ λογικὰ ὑποπτη καὶ ἰδεολογικὰ ἀπαραίτητη ταύτιση μιᾶς ὀρισμένης τάξης μὲ τὴν τάξη καθ' ἑαυτὴν παρατηρεῖται ἀκόμη καὶ ὅταν ἡ ἰδέα τῆς τάξης ἐκτείνεται καὶ πέρα ἀπὸ τὸ κοινωνικοπολιτικὸ πεδίο γιὰ νὰ λάβει ἀνθρωπολογικὲς ἢ ἀκόμη καὶ κοσμικὲς διαστάσεις. Ἡ δηλωμένη ἀντιθεωρητικότητα τῶν συντηρητικῶν δὲν στάθηκε ἱκανὴ νὰ τοὺς ἀφαιρέσει τὴ διάθεση νὰ ἐντροφυοῦν σὲ κατασκευεὺς σχετικὰ μὲ τὸν αἰώνιο νόμο τοῦ κόσμου, τὴν αἰώνια τάξη τοῦ κόσμου κ.λπ. καθὼς καὶ μὲ τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς συμπέρασμα ἀπὸ αὐτά. Ἐπειδὴ ὅμως πίσω ἀπὸ αὐτὲς ἀκριβῶς τίς κατασκευεὺς στὴν πραγματικότητα βρίσκονται ζητήματα ἐρμηνείας, οἱ ἐχθροὶ τῶν συντηρητικῶν δὲν παρέλειψαν νὰ καταφύγουν καὶ αὐτοὶ σὲ ἔννοιες ὅπως ἡ «αἰώνια τάξη» καὶ νὰ τοὺς δίνουν ἀρεστὸ σὲ αὐτοὺς κανονιστικὸ περιεχόμενο. Ἐτσι λοιπὸν τόσο οἱ συντηρητικοὶ ὅσο καὶ οἱ ἐπαναστάτες ἀναγνωρίζουν στὸν ἴδιο βαθμὸ τὸ φυσικὸ δίκαιο, ἂν καὶ συνδέουν μὲ αὐτὸ ἐντελῶς διαφορετικὲς ἰδέες καὶ ἀντιλήψεις· καὶ αὐτὴ ἡ κοινὴ ἀναγνώριση δημιουργεῖ καὶ στοὺς δύο παρόμοιες, ἂν καὶ ἀντίστροφες, θεωρητικὲς δυσκολίες: ὅπως οἱ συντηρητικοὶ δὲν μπόρεσαν ποτὲ νὰ ἐξηγήσουν ἱκανοποιητικὰ πῶς οἱ ἐπαναστάτες κατάφεραν νὰ ἀλλάξουν ἐκ βάθρων μιὰ ἐντελῶς «φυσικὴ» ἢ ἀκόμη καὶ «θεία» τάξη καὶ ἔτσι νὰ ἀποδειχθοῦν ἰσχυρότεροι ἀπὸ αὐτὴ τὴν τελευταία, ἔτσι καὶ οἱ ἐπαναστάτες ὅπαδοὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου δὲν ἔδωσαν μέχρι σήμερα καμμιά πειστικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα πῶς οἱ ἐπιταγὲς τῆς φύσης μποροῦσαν νὰ παραβιάζονται τόσο μόνιμα μέσω καταπίεσης, βίας ἢ ἀλλοτρίωσης.

Οἱ ἔως τώρα ἀναφορὲς μας δὲν ἀπέβλεπαν σὲ μιὰ («κατάρριψη») τοῦ συντηρητισμοῦ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ μιᾶς ἀνταγωνιστικῆς πρὸς αὐτὸν ἰδεολογίας, ἀφοῦ μάλιστα σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψή μας εἶναι πρὸ πολλοῦ νεκρὸς. Ἀλλὰ χωρὶς μιὰ πλήρη ἀναγωγὴ τῶν συντηρητικῶν κοινῶν τόπων στὸν χαρακτήρα πολεμικῆς ποῦ ἔχει τόσο τὸ περιεχόμενό τους ὅσο καὶ ἡ λειτουργία τους δὲν μπορεῖ νὰ ἀπελευθερωθεῖ ὁ δρόμος γιὰ τὴν ἱστορικὴ σύλληψη τοῦ συντηρητικοῦ φαινομένου. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ συντηρητισμὸς θὰ καταδειχθεῖ ὡς ἱστορικὸ φαινόμενο συνδεδεμένο μὲ ἓναν τόπο

και έναν χρόνο μόνον όταν τὰ μεγέθη που στήν αυτοαντίληψή του εμφανίζονται ως όντολογικές ή ανθρωπολογικές λογικές κατηγορίες συλληφθούν και περιγραφούν ως προς τή συγκεκριμένη λειτουργία τους στο πλαίσιο μιᾶς πολιτικῆς τῆς ισχύος. Ὡς ἐπιστήμονες πρέπει νὰ μάθουμε νὰ μιλοῦμε γιὰ τὸν συντηρητισμὸ ὡς μιὰ ἐνότητα στήν ἱστορία τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πνεύματος που χαρακτηρίζεται ἀπὸ εἰδικὰ καὶ λιγότερο ἢ περισσότερο συνεκτικὰ γνωρίσματα. Τὸ ἴδιο κάνουμε σήμερα ἀναφορικά με τὴ «Μεταρρύθμιση» ἢ τὸν «Διαφωτισμὸ». Ὑπὸ μιὰ αὐστηρὰ ἱστορικὴ ἐννοια ὁ συντηρητισμὸς μπορεῖ λοιπὸν νὰ ὀρισθεῖ ὡς τὸ ἰδεολογικὸ καὶ κοινωνικοπολιτικὸ ρεῦμα που στόχος του ἦταν ἡ συντήρηση τῆς *societas civilis* καὶ ἡ ἡγεμονικὴ θέση τῶν ἀνώτερων στρωμάτων της. Προπάντων ἀναφορικά με τὴν ἰδεολογικὴ πτυχή ὁ συντηρητισμὸς ἀντλεῖ τὸ βασικὸ ἀπόθεμα τῶν θεωριῶν του ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν θεολογικῶν καὶ κοινωνικοφιλοσοφικῶν ἰδεῶν τῆς *societas civilis* καὶ κατ' αὐτὸ προηγεῖται χρονικὰ τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῶν νεότερων χρόνων καὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τοῦ Διαφωτισμοῦ, μολοντί ἡ ἀντιπαράθεση μετὰ τὸν Διαφωτισμὸ συνιστᾷ μιὰ σημαντικὴ φάση στήν ἐξέλιξή του, τὴν πιὸ γνωστὴ μέχρι σήμερα, ἀν καὶ ὄχι τὴ μόνη εὐρύτερα γνωστὴ. Κοινωνικοπολιτικὰ ὁ συντηρητισμὸς σημαίνει τὴν ἀντίσταση (τῶν ἀνώτερων στρωμάτων) τῆς *societas civilis* κατὰ τῆς διάλυσής της, ἡ ὁποία κατ' ἀρχὰς ἔλαβε τὴν ἱστορικὴ μορφή τοῦ χωρισμοῦ τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας στοὺς νεότερους χρόνους, γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἀργότερα μετὰ τὸν ἐκτοπισμὸ τῆς πρωτοκαθεδρίας τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς βιομηχανίας. Ἡ ἀποπεράτωση αὐτῆς τῆς μακρᾶς καὶ πολύπλοκης διαδικασίας σημαίνει ἐπίσης τὸ τέλος τοῦ συντηρητισμοῦ· μετὰ ἄλλα λόγια, τὸ ἱστορικὸ περιεχόμενον τοῦ συντηρητισμοῦ ἐξαντλεῖται στὶς κοσμοθεωρητικὰ, κοινωνικοφιλοσοφικὰ ἢ ἀνθρωπολογικὰ θεμελιωμένες τοποθετήσεις ἀπέναντι σὲ αὐτὴ τὴ διαδικασία καθὼς καὶ στὴ συγκεκριμένη κοινωνικοπολιτικὴ δραστηριότητα τῶν κυρίαρχων ἀνώτερων στρωμάτων τῆς *societas civilis* σὲ σχέση μετὰ τὴν ἴδια. Ἐξω ἀπὸ αὐτὸ τὸ κοινωνικοἱστορικὸ καὶ πνευματικοἱστορικὸ πλαίσιο μπορεῖ νὰ μιλάει κανεὶς γιὰ τὸν συντηρητισμὸ μόνον μεταφορικὰ ἢ μετὰ προθέσεις εἴτε πολεμικῆς εἴτε ἀπολογητικῆς. Πλάι στὸν φιλελευθερισμὸ καὶ τὴ (ριζοσπαστικὴ ἢ κοινωνικὴ) δημοκρατία ὁ συντηρητισμὸς ἀνήκει στὰ μεγάλα συνθήματα καὶ κινήματα τῆς μακρᾶς περιόδου που σημαδεύτηκε ἀπὸ τὴν προαναφερόμενη διαδικασία. Ἐνῶ ὅμως ὁ συντηρητισμὸς οὐσιαστικὰ εἶχε παρέλθει ὅταν ἐπιβλήθηκε σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα ὁ χωρισμὸς κράτους καὶ κοινωνίας (δηλαδή τοῦ σύγχρονου συγκεντρωτικοῦ καὶ ἐνιαῖα διοικουμένου κράτους καὶ τῆς ταχέως ἐκβιομηχανιζόμενης κοινωνίας, στήν ὁποία δεσπόζει ἡ ἀστική τάξη), ὁ φιλελευθερισμὸς καὶ ἡ δημοκρατία ἔφθαναν στὸ τέλος τους ἢ ἔχαναν τὸ νόημά τους ὡς πολιτικὲς ἐννοιες μόλις ἄρχισε πάλι νὰ αἴρεται ὁ χωρισμὸς τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας, ὄχι ὅμως λόγω μιᾶς ἀναφανιόμενης ἤδη ἐπι-

στροφής στη *societas civilis* αλλά λόγω της νίκης του κράτους (δηλαδή εκείνων των κοινωνικών ομάδων που έβλεπαν το κράτος ως το πιο σημαντικό όργανο εξουσίας ή ως προστάτη των συμφερόντων τους) επί της κοινωνίας (στην οποία δεσπόζει ή αστική τάξη). Η πληθωρική και εξαιρετικά συγκεχυμένη χρήση και των τριών προαναφερόμενων έννοιών στις μέρες μας, έτσι που συχνά ή μία περνάει στην άλλη και χάνουν όλες τη μεστότητά τους, είναι σαφές σημάδι του τέλους μιᾶς εποχής, το οποίο εν μέρει πλησιάζει και εν μέρει έχει επέλθει ήδη· από την κοινωνικοπολιτική και πνευματική ζωή αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἀντλήσαν και οἱ τρεῖς, ἐν μέρει ἢ συνολικά, τὸ περιεχόμενό τους.

Ἐξηγήσαμε ἤδη γιατί ἡ συντηρητικὴ σκέψη δὲν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἀπλῶς ὡς ἀντίδραση κατὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἢ κατὰ τοῦ διαφωτιστικοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ὅταν οἱ συντηρητικοὶ στρέφονταν κατὰ τοῦ Διαφωτισμοῦ, τὸ ἔκαναν ἐπειδὴ σὲ γενικὲς γραμμὲς ἤξεραν καθαρὰ τί ἔπρεπε νὰ ἀντιτάξουν στὸν Διαφωτισμό· και τὸ ἤξεραν καθαρὰ ἐπειδὴ μποροῦσαν νὰ στηριχθοῦν θεωρητικὰ στὶς παραδοσιακὲς, ἀν και ἐκσυγχρονισμένες, κοσμοθεωρητικὲς και κοινωνικοφιλοσοφικὲς ἰδέες τῆς *societas civilis*. Δὲν ἦταν μόνον ὅτι ὁ ἀντιδιαφωτιστικὸς συντηρητισμὸς εἶχε τὴν προῖστορία του, ἀλλὰ και ὁ ἴδιος ὁ Διαφωτισμὸς δὲν ἦταν ἕνα νέο ξεκίνημα· μᾶλλον ἦταν μιὰ φάση ἐξέλιξης τοῦ τότε ἤδη ὄριμου ὀρθολογισμοῦ τῶν νεότερων χρόνων, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα ἀπλῶς ἀνέπτυξε πλήρως ὀρισμένες τάσεις ποὺ ἐξαρχῆς ἐνυπῆρχαν σὲ αὐτόν.¹³ Ἡ διαπίστωση ὅτι οἱ ἀντιπαράθεσεις τοῦ 18ου αἰῶνα εἶχαν τὴν προῖστορία τους δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι ἐξηγήσαμε ἐπαρκῶς τὸ πρᾶγμα ἀν χρονολογήσουμε τὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ συντηρητισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀντίδραση κατὰ τῆς πρώτης γενιᾶς χαρακτηριστικῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῶν νεότερων χρόνων – τῆ γενιᾶ τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Ντεκάρτ και τοῦ Χόμπς. Μιὰ τέτοια μέθοδος δὲν θὰ λάμβανε ὑπόψη τὴν κοινωνικοῖστορικὴ και κοινωνικοθεωρητικὴ πλευρὰ τοῦ προβλήματος, κάτι ποὺ στὴν προκειμένη περίπτωση δὲν θὰ ἦταν μόνον ἕνα μεθοδολογικὸ λάθος ἀλλὰ μιὰ κανονικὴ παραπλάνηση. Εἰδικὰ ἢ κατὰ προτεραιότητα συγκέντρωση τῆς προσοχῆς στὴν κοινωνικοῖστορικὴ και κοινωνικοθεωρητικὴ πτυχὴ μᾶς ἐπιτρέπει ἐδῶ νὰ κάνουμε ἀντικειμενικὰ ὀρθὲς χρονολογήσεις, ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ὁ συντηρητισμὸς δὲν ἀρθρώθηκε ἀρχικὰ μόνον σὲ σχέση μὲ κοσμολογικὰ ἢ ὄντολογικὰ προβλήματα ἀλλὰ κατὰ κύριο λόγο στὸ πεδίο τῆς κοινωνικοπολιτικῆς σκέψης και δράσης μὲ ἄμεση συμμετοχὴ τῶν ἀμέσως θιγόμενων ἀπὸ ὀρισμένες κοινωνικὲς ἐξελίξεις. Πιο συγκεκριμένα: τὸ σύνολο τῶν ἰδεῶν τῆς *societas civilis* ἦλθε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ συνειδητὴ δομικὴ σύγκρουση μὲ τὴν

13 Αὐτὴ ἡ θέση θεμελιώνεται διεξοδικὰ στὸ P. Kondylis, *Aufklärung*, προπάντων σ. 42 κ.έ., 170 κ.έ. [=I, 57 κ.έ., 211 κ.έ.].

αναπτυσσόμενη σκέψη τών νεότερων χρόνων όταν ή παραδοσιακή-μεσαιωνική αντίληψη περί δικαίου βρέθηκε σέ διαφωνία με τή νεότερη διδασκαλία περί κυριαρχικής εξουσίας, ή όποία σιγά σιγά λάμβανε μορφή κατά τή διάρκεια του 16ου αιώνα. Έτσι άρχισε ένα κίνημα που δέν μπορούσε παρά νά επεκτείνεται συνεχώς σέ πολλές περιοχές τής κοινωνικοπολιτικής και πνευματικής ζωής, άφοϋ τόσο ή αντίληψη περί δικαίου τής *societas civilis* όσο και ή διδασκαλία περί κυριαρχικής εξουσίας τών νεότερων χρόνων δέν ήταν περιθωριακά φαινόμενα αλλά συνδέονταν με όλόπλευρες κοσμοθεωρητικές έπιλογές, άκόμη και άν αυτό δέν ήταν έξαρχής (έντελώς) συνειδητό. Η απόδειξη αύτής τής σύνδεσης, που θά τήν προσκομίσουμε άκολούθως, θά μάς έπιτρέψει νά δοϋμε σωστά τήν έκταση του προβλήματος στην ιστορία του πνεύματος, χωρίς νά παραμελήσουμε, πόσο μάλλον νά άγνοήσουμε τήν κοινωνικοπολιτική διάσταση ή άκόμη και τήν προέλευσή του. Άλλωστε μόνον υπό τó φώς αύτής τής απόδειξης γίνεται κατανοητό υπό ποιά ιδιαίτερη έννοια άντιτάχθηκε ó συντηρητισμός στον όρθολογισμό τών νεότερων χρόνων.

Όταν άναγνωρισθεί ή συστατική σημασία που είχε ή άρνηση τής διδασκαλίας και τής πρακτικής τής κυριαρχικής εξουσίας για τόν συντηρητισμό, ή ιστορία του πρέπει φυσικά νά άρχίσει με αύτή τήν άρνηση και ή ίδια νά τεθεί στο έπίκεντρο μαζί με όλες τις συνεπαγωγές της. Ό άγώνας κατά τής άπολυταρχίας και ó άγώνας κατά τής φιλελεύθερης και τής (άπό συντηρητική σκοπιά όμοούσιας με τή φιλελεύθερη) δημοκρατικής επανάστασης άποτελοϋν τις δύο μεγάλες φάσεις αύτής τής ιστορίας, ή όποία παραταϋτα παραμένει πάντοτε ένιαία και συνεκτική, διότι τά έπιχειρήματα που προβλήθηκαν και στις δύο φάσεις όπως και οι στόχοι που έπιδιώχθηκαν κατά βάθος ήταν ταυτόσημα. Αυτή ή συνέχεια δέν ήταν βέβαια τυχαία, καθώς δεκαετίες πριν άπό τόν Τοκβιλ οι συντηρητικοί είχαν συνειδητοποιήσει τήν έσωτερική συνάρτηση μεταξύ άπολυταρχίας και επανάστασης, όπως και πολϋ πριν άπό τήν ισχυρή εμφάνιση τής επανάστασης στα τέλη του 18ου αιώνα είχαν κατηγορήσει τήν άπολυταρχία ότι θά διέλυε τή *societas civilis*, δηλαδή θά καταργούσε τήν παραδοσιακή αντίληψη περί δικαίου, θά χώριζε τó κράτος άπό τήν κοινωνία, τήν ήθική (θρησκεία) άπό τήν πολιτική ή τó ιδιωτικό άπό τó δημόσιο, θά άπωθοϋσε τή συλλογικότητα (τόν οίκον) και τις σχετικές με αύτή μορφές κυριαρχίας και ζωής υπέρ του άτόμου ως έσχατης κοινωνικής μονάδας και έτσι θά έθετε στη θέση τής παράδοσης τόν ιστορικά μη ριζωμένο Λόγο κ.λπ. Η άπολυταρχία, άκριβώς ως πρώτος ιστορικός αντιπρόσωπος τής θεωρίας και τής πρακτικής τής κυριαρχικής εξουσίας τών νεότερων χρόνων, έπιχείρησε όντως νά διαλύσει τή *societas civilis* (όσο και άν λόγω του δικού της κοινωνικού χαρακτήρα δέν μπορούσε παρά νά κάνει τή μιση μόνο δουλειά και άπό τις δύο άπόψεις), κάτι που ισχύει και άναφορικά με τήν επανάσταση, και μάλιστα όχι μόνο στη δημοκρατική αλλά και

στη φιλελεύθερη έκδοχή της, διότι ακόμη και αν ο φιλελευθερισμός, στην επιδίωξή του να αντιταχθεί κατά μέτωπο στις αξιώσεις της απολυταρχίας, δεν μπορούσε παρά να εκφράσει πολιτικές αντιρρήσεις βάσει του φυσικού δικαίου κατά της ριζοσπαστικής έκδοχής της νεότερης διδασκαλίας και πρακτικής της κυριαρχικής εξουσίας, από την άλλη μεριά ο ίδιος δεν μπορούσε να ευδοκιμήσει παρά μόνο στο έδαφος ενός μοντέρνου κράτους, δηλαδή ως συνέπεια της διάλυσης της *societas civilis* και χάρη σε αυτή τη διάλυση. Στη συνέχεια της επίδρασης των δυνάμεων που αποσυνέθεταν τη *societas civilis* εν μέρει παράλληλα και εν μέρει διαδοχικά αντιστοιχεί ή συνέχεια της συντηρητικής επιχειρηματολογίας, που στρέφεται γύρω από τα προαναφερόμενα ζητήματα και τις κοσμοθεωρητικές συνεπαγωγές ή προϋποθέσεις τους, χωρίς να διαμορφώνεται –όπως πρέπει να επαναλάβουμε– απλώς ως αντίδραση αλλά μάλλον προσαρμόζοντας τις παραδοσιακές ιδέες της *societas civilis* στις νέες ανάγκες της πολεμικής· η συντηρητική σκέψη δεν οφείλει λοιπόν τη συνέχειά της απλώς στην ανάγκη να αμύνεται κατά της συνεχούς δραστηριότητας των διαδοχικών, αν και συχνά αλληλοαγωνιζόμενων, έχθρων της *societas civilis*, αλλά μάλλον στην προέλευση των βασιικών συντηρητικών ιδεών από μια πολύ μακρά πνευματική και κοινωνικοπολιτική παράδοση. Μπορεί να καταδειχθεί τόσο αυτή η προέλευση όσο και το γεγονός ότι η συντηρητική σκέψη από τον 16ο αιώνα και έξι, όταν δηλαδή στράφηκε για πρώτη φορά συνειδητά κατά της διδασκαλίας και πρακτικής της κυριαρχικής εξουσίας των νεότερων χρόνων, μέχρι τη διάλυσή της στην πορεία του 19ου αιώνα, στρεφόταν γύρω από όρισμένα θέματα και επαναλάμβανε τα ίδια κεντρικά μοτίβα σε άμετρητες εκδοχές. Χωρίς αμφιβολία η συντηρητική σκέψη δέχθηκε γύρω στο 1800 έναν εμπλουτισμό που οι σημαντικότερες πτυχές του παρέμειναν ή κριτική του πολιτισμού και η διδασκαλία περί δικτατορίας – ή πρώτη ως απάντηση στην εμφανισθείσα βιομηχανική επανάσταση και την πολιτική οικονομία που άσκοψε διανοητική επιρροή, ή δεύτερη ως απόπειρα απόκρουσης της επανάστασης ακριβώς με τη βοήθεια των μέσων εξουσίας που διέθετε το κατά βάση απορριπτόμενο σύγχρονο κράτος. Άκόμη και το νέο περιεχόμενο δεν τροποποιεί όμως σχεδόν διόλου αυτό το παραδοσιακό ιδεολογικό μόρφωμα, αλλά εντάσσεται στο ίδιο με τη μορφή ενός πρόσθετου επιχειρήματος και μιας ακόμη δραστηριότητας. Μπορεί να τεκμηριωθεί ότι μερικοί συντηρητικοί γύρω στο 1800 είχαν επίγνωση της προέλευσης των δικών τους ιδεών από παλαιές ιδέες και ότι πάρα πολλοί είχαν υπόψη τη μακρά ιστορία της διάλυσης της *societas civilis* και την ανάλογα μακρά προϊστορία του κόμματός τους. Σύγχρονοι έρευνητές καταλήγουν ωστόσο σε παρόμοια συμπεράσματα σπάνια μόνο και με ελλείψεις, όταν γενικά καταλήγουν σε αυτά, διότι δεν είναι επαρκώς εξοικειωμένοι με τις ιδέες της *societas civilis* και έτσι δύσκολα αναγνωρίζουν π.χ. πίσω από τις

συντηρητικές αναφορές σχετικά με τον αὐτοφυῆ χαρακτήρα τῆς κοινωνίας, με τις ὁποῖες κατὰ τὸν 18ο καὶ τὸν 19ο αἰώνα στρέφονται κατὰ τῆς φιλελεύθερης ἀτομοκρατίας, τις περίπλοκες γραμμὲς ἐπιχειρηματολογίας τῆς θεωρίας περὶ κοινωνίας καὶ συμβολαίου τῶν Σχολαστικῶν. Ἡ διαφορὰ τῆς γλώσσας καὶ τῆς ὀρολογίας –παρ’ ὅλη τὴν ταυτότητα τῆς δομῆς τῆς σκέψης– ἀποτελεῖ ὄντως τὸ στοιχεῖο ποὺ διακρίνει κατὰ βάθος τὸν παλαιότερο συντηρητισμὸ ἀπὸ τὸν ἀντιδιαφωτιστικὸ καὶ ἀντεπαναστατικὸ. Ὁ τελευταῖος μοιάζει πολὺ πιὸ σύγχρονος γλωσσικὰ-τυπικὰ καὶ ἔτσι εὐκόλα ἀναγνωρίζεται ὡς τέτοιος ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δὲν κατέχουν ἄλλη γλώσσα ἀπὸ ἐκείνη τῆς σύγχρονης πολιτικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς θεωρίας ποὺ δημιουργήθηκαν μετὰ τὸν 18ο αἰώνα. Οἱ συντηρητικοὶ γύρω στὸ 1800 καὶ ἀργότερα, ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ Διαφωτισμοῦ, τοῦ ὁποῖου συχνὰ ἦταν συνειδητοὶ ἢ ἀκούσιοι μαθητές, καὶ ἀναλογιζόμενοι τῇ δημόσια ἀπήχηση τῶν λόγων καὶ τῶν γραπτῶν κειμένων του, γύρισαν τὴν πλάτη στὸ παραδοσιακὸ λεξιλόγιο, ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του ἀναγόταν στοὺς Σχολαστικούς, καὶ στὸ ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο τῆς *societas civilis*, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουν πλέον τὴ νέα, κοσμικὴ καὶ οὐσιαστικὰ ἀμεσότερη γλώσσα τῶν ἐχθρῶν τους. Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση μεταξὺ μορφῆς καὶ περιεχομένου στὸν μεταγενέστερο συντηρητισμὸ ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητά ἕνα σημάδι παρακμῆς καὶ ἕναν οἰωνὸ τοῦ ἐπικείμενου ὀριστικοῦ τέλους τῆς *societas civilis*, ἂν καὶ δημιουργήθηκε στὴν πορεία μιᾶς προσπάθειας ἐκσυγχρονισμοῦ. Πέρα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντίθεση ὅμως ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ μὴ χάσει ἀπὸ τὰ μάτια της τὴν ἀνθεκτικότητα τῶν δομῶν τῆς σκέψης γιὰ νὰ μπορέσει νὰ παρακολουθήσει τὴ συντηρητικὴ σκέψη στὴν πραγματικὴ τῆς διάρκειά καὶ ἐξέλιξη μέσα στὸν ἱστορικὸ χρόνον.

Ἄν θέλουμε νὰ ἀποφύγουμε συστηματικὰ μιὰ ἀνάλυση τοῦ συντηρητισμοῦ ἀπλῶς ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ μιὰ ἀνάλυση παραπλανητικὴ ἀπὸ τὴ γένεσή της, καὶ νὰ θέσουμε τὴν κοινωνικοπολιτικὴ πτυχὴ στὸ ἐπίκεντρο, δὲν ἀρκεῖ νὰ παραγάγουμε τις γενικὲς κοσμοθεωρητικὲς θέσεις τοῦ συντηρητισμοῦ ἀπὸ τις κοινωνικοθεωρητικὲς του θέσεις (κάτι ποὺ κατὰ βάθος θὰ σήμαινε καὶ πάλι ὅτι δὲν θὰ ἐγκαταλείπαμε τὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος), ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχουμε συνεχῶς στὸν νοῦ μας τὴν ἱστορικὴ τύχη ἐκείνου τοῦ ἀνώτερου στρώματος ποὺ σὲ ὀλόκληρη τὴν ἱστορικὴ περίοδο τὴν ὁποία ὑπαινιχθήκαμε ὑπῆρξε ὁ φυσικὸς φορέας τῆς συντηρητικῆς κοσμοθεωρίας καὶ κοινωνικῆς θεωρίας. Ἡ ἱστορία τοῦ συντηρητισμοῦ συμπίπτει σὲ μεγάλο βαθμὸ μετὰ τὴν ἱστορία τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν, κάτι ποὺ προφανῶς σημαίνει ὅτι τὸ τέλος τῶν εὐγενῶν ὡς παραδοσιακοῦ (ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ Μ. Βέμπερ) κυρίαρχου ρεύματος δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἐπιφέρει καὶ τὸ τέλος τοῦ κοινωνικὰ σημαντικοῦ καὶ ἐννοιολογικὰ μεστοῦ συντηρητισμοῦ. Οἱ δύο μεγάλες φάσεις στὴν ἱστορία τοῦ συντηρητισμοῦ γιὰ τις ὁποῖες ἔγινε λόγος ἀμέσως πιὸ πάνω συμπίπτουν μετὰ τὰ δύο μεγάλα ἐπεισόδια στὴ

νεότερη ιστορία τῶν εὐγενῶν: ἐννοοῦμε τοὺς ἐν μέρει διαδοχικούς καὶ ἐν μέρει ταυτόχρονους ἀγῶνες ἐναντίον τῶν δύο παραγόντων ποὺ τελικὰ τοὺς ἀνέτρεψαν, δηλαδή κατὰ τοῦ σύγχρονου κράτους ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ τῆς σύγχρονης βιομηχανίας ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ εὐγενεῖς (ἂν μείνουμε προσωρινὰ σὲ αὐτὴ τὴν ἀφαίρεση) ἐξορθολόγησαν αὐτοὺς τοὺς ὑπαρξιακούς τοὺς ἀγῶνες μὲ νοητικές κατασκευές ποὺ λάμβαναν ὑπόψη τόσο τὶς μακροπρόθεσμες ὅσο καὶ τὶς βραχυπρόθεσμες ἀνάγκες στὸ ἐπίπεδο τῆς ἰδεολογικῆς πολεμικῆς· σὲ αὐτὲς τὶς κατασκευές ἀναμειγνύονταν κατὰ συνέπεια τὰ στοιχεῖα τῆς κοσμοθεωρίας καὶ τῆς ὁμολογίας πίστεως μὲ ἐκεῖνα τῆς τακτικῆς καὶ τῆς σκοπιμότητος σὲ διαφορὲς κάθε φορὰ ἀναλογίες. Αὐτὸ εἶναι ἓνα σημεῖο μὲ μεγάλη σημασία γιὰ τὴ συγκεκριμένη σύλληψη τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ συντηρητισμοῦ. Οἱ ἀμφιρρέπειες καὶ οἱ ἀμφισημίες ποὺ παρατηροῦνται ἐδῶ σὲ κάθε βῆμα μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν μόνον ἀναφορικὰ μὲ τὴ συγκεκριμένη κάθε φορὰ καὶ σὲ κάθε τόπο κατάστασι τῆς τάξεως τῶν εὐγενῶν. Γενικὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι οἱ εὐγενεῖς, παρ' ὅλη τὴ βασικὴ ἀπόρριψη τῆς ἀπολυταρχίας καὶ τοῦ νεότερου κράτους, συμφιλώθησαν ἐντούτοις καὶ μὲ τὰ δύο στὸν βαθμὸ ποὺ πίστεψαν ὅτι μποροῦσαν νὰ τὰ θέσουν στὴν ὑπηρεσία τους γιὰ τοὺς δικούς τους σκοπούς, ἤτοι κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀπὸ τὰ κάτω· αὐτὴ ἡ πεποίθησή τους ἐνισχυόταν συχνὰ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸν νέο τότε κρατικὸ μηχανισμό, ὁ ὁποῖος μόνον ἐν μέρει εἶχε ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὰ ἐπιβιώνουσα *societas civilis*, κατεῖχαν τὶς πιὸ σημαντικὲς θέσεις. Οἱ εὐγενεῖς ἐπιδίδονταν καὶ σὲ οἰκονομικὲς δραστηριότητες, οἱ ὁποῖες μακροπρόθεσμα δὲν μποροῦσαν παρὰ νὰ ὑπονομεύσουν τὴ *societas civilis* – τουλάχιστον μέσα σὲ ὀρισμένα ὅρια, ποὺ διέφεραν ἀπὸ χώρα σὲ χώρα καὶ ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, ὅσο αὐτὲς οἱ δραστηριότητες ἔδιναν τὴν ἐντύπωσι ὅτι ἐξυπηρετοῦσαν τὰ ἄμεσα συμφέροντά τους. Ἡ ἀναγκαστικὴ ἀμφιρρέπεια τῆς σχέσεως τῶν εὐγενῶν μὲ τὸ σύγχρονο κράτος καὶ τὴ σύγχρονη οἰκονομία ἔχει ἀφήσει βαθιὰ ἴχνη στὴ συντηρητικὴ σκέψη, προπάντων στὴ μεταγενέστερη φάσι της, ἔτσι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ μιὰ ἱκανοποιητικὴ θεωρητικὴ ἀνακατασκευὴ τοῦ συντηρητισμοῦ χωρὶς νὰ ληφθοῦν ὑπόψη αὐτοὶ οἱ κοινωνικοῖστορικοὶ παράγοντες· ἡ συμφωνία τοῦ συντηρητικοῦ σχήματος σκέψεως μὲ αὐτοὺς προσφέρει ἀπὸ μόνη της τὴν ἀπόδειξι τῆς συγκεκριμένης ἱστορικότητάς του, ὁπότε οἱ ἀνθρωπολογικὲς κ.λπ. κατασκευές δὲν θὰ ἔχουν πιά καμμιά βάση.

Αὐτὸ εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ κοινωνικοῖστορικὸ καὶ πνευματικοῖστορικὸ πλαίσιο στὸ ὁποῖο θὰ κινηθεῖ ἡ παροῦσα μελέτη. Πρέπει ἀκόμη νὰ προτάξουμε μιὰ μεθοδολογικὴ σκέψη ποὺ ἀφορᾷ τὴν ὠφελιμότητα καὶ τὰ ὅρια τῆς μεθόδου τῆς ἐννοιολογικῆς ἱστορίας. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ συντηρητισμοῦ ὑπὸ τὴν οἰκεία μας ἔννοια πρωτοεμφανίσθη καὶ διαδόθηκε τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 19ου

αιώνα,¹⁴ ενώ σύμφωνα με τη δική μας παρουσίαση τὸ συντηρητικὸ σχῆμα σκέψης εἶναι κατὰ αἰῶνες παλαιότερο, καὶ ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ ἐμφάνισης τῆς ἔννοιας ποὺ τὸ χαρακτηρίζει ἄρχισε νὰ διαλύεται. Ἄν τὰ πράγματα ἔχουν ὄντως ἔτσι, τότε ὑπάρχει μιὰ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴ γενετική καὶ δομικὴ ἀνάλυση ποὺ στηρίζεται σὲ διαπιστώσεις τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος ἀφενὸς καὶ στὴ μέθοδο ποὺ προσανατολίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἱστορία τῆς ἔννοιας ἀφετέρου. Αὐτὴ ἡ τελευταία δὲν μπορεῖ στὴν πραγματικότητα παρὰ νὰ παραμένει στὴν ἐπιφάνεια ὅταν παραβλέπει τὴν προαναφερόμενη γενετικὴ καὶ δομικὴ ἀνάλυση, ἤτοι ὅταν πιστεύει πὼς εἶναι ἓνα γενικὸ ὑποκατάστατό της, ὅποτε ταυτίζει τὴ γένεση τοῦ πράγματος μετὴν ἐμφάνιση τῆς ἔννοιάς του, καθὼς δὲν εἶναι δυνατὸν μόνον νὰ μετατραπεῖ μιὰ ἀπλὴ λέξις σὲ μιὰ ἱστορικὰ φορτισμένη ἔννοια, ὅταν συνδεθεῖ μετὰ μιὰ κοινωνικὴ ἢ πνευματικὴ δομὴ ποὺ δημιουργεῖται ταυτόχρονα, ἀλλὰ ἐπίσης μιὰ πρὸ πολλοῦ ὑφιστάμενη δομὴ νὰ συλληφθεῖ πολὺ ἀργότερα μέσα σὲ μιὰ ἔννοια. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ ἱστορία τῆς ἔννοιας συμβαδίζει μετὴν γένεση καὶ τὴ δομὴ, στὴ δευτέρη ὅμως ὄχι. Ἡ ἔννοια μπορεῖ λοιπὸν νὰ εἶναι ὄχι μόνον δείκτης μιᾶς νέας ἐξέλιξης ἀλλὰ καὶ ἀποκλειστικὴ συμπερίληψη τῶν πάντων ἢ ἀκόμη καὶ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἑνὸς φαινομένου ποὺ (οὐσιαστικὰ) ἔχει παρέλθει.¹⁵ Ἄν ἡ ἱστορία μιᾶς ἔννοιας δὲν λάβει γνώση αὐτῆς τῆς κατάστασης πραγμάτων καὶ σὲ κάθε περίπτωση καὶ μετὰ κάθε τίμημα ὀρίσει ὡς ἀρχὴ μιᾶς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τὴν καταγραφή μιᾶς νέας ἔννοιας, τότε ἀπομονώνεται ἀπὸ τὸ πραγματικὸ γίγνεσθαι στὴ συνέχειά του καὶ γίνεται γλωσσικὸς ἰδεαλισμὸς ἢ γλωσσολογία τῆς ἱστορίας. Στὴν περίπτωση τοῦ συντηρητισμοῦ ἓνας μονόπλευρος προσανατολισμὸς πρὸς τὴν ἱστορία τῆς ἔννοιας ὀδηγεῖ πρὸς διπλὴ πλάνη, διότι ἐδῶ δὲν ὑπάρχει μόνον τὸ πράγμα (ὡς συγκεκριμένη δράση ὀρισμένων ἱστορικῶν φορέων καθὼς καὶ ὡς δομὴ τῆς σκέψης) πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ὀνομασία του, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει ἡ ἔννοια, καὶ μάλιστα εὐδοκιμεῖ πολὺ καιρὸ μετὰ τὴν παρέλευση τοῦ πράγματος, μετὰ τὸ ὅποιο συνδέθηκε ἀρχικὰ, ἂν καὶ μετὰ ἀρκετὴ καθυστέρηση. Αὐτὸ θὰ φανεῖ ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη ἀνάλυση τῆς σημερινῆς χρήσης τῆς ἔννοιας τοῦ συντηρητισμοῦ.

14 Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν ἐννοιῶν γενικὰ βλ. Vierhaus, *Konservativ-Konservatismus*.

15 Ἄς θυμηθοῦμε τὴν εὐστοχίαν, ἂν καὶ ὄχι γενικῆς ἰσχύος, ῥήση τοῦ Bruno Bauer: «Οἱ ἱστορικὲς κατηγορίαι γίνονται συνήθως σύνθημα μερικῶν κομμάτων μόνον ὅταν τὸ πράγμα ποὺ χαρακτηρίζουν ἔχει παρακαμῆσει», *Der christliche staat und unsere Zeit* (1841) = *Feldzüge*, 7.

2. 'Ο «συντηρητισμός» ως σύγχρονο πολιτικό σύνθημα

Ἡ ἀντίληψή μας ὅτι ὁ συντηρητισμός δὲν εἶναι παρὰ ἓνα φαινόμενο τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος μὲ σταθερὸ περίγραμμα καὶ μὲ τὴ δυνατότητα ἀκριβοῦς ταυτοποίησης, πού χαρακτηρίζει τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴ *societas civilis* πρὸς τὴ *duarchia* τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας, μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι ἐκεῖνοι πού σήμερα αὐτοαποκαλοῦνται ἢ δέχονται νὰ ἀποκαλοῦνται «συντηρητικοὶ» δὲν ἔχουν πολλὰ κοινὰ σημεῖα μὲ ἐκείνους πού ἔφεραν ἀρχικὰ αὐτὸ τὸ ὄνομα καὶ τώρα γεμίζουν τοὺς παλαιούς συντηρητικὸς κοινὸς τόπους, ἐφόσον αὐτοὶ χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη, μὲ οὐσιαστικὰ νέο περιεχόμενο. Δύσκολα ἓνας σημερινὸς «συντηρητικὸς» θὰ ἐπιζητοῦσε τὴν ἀκύρωση τοῦ θεμελιώδους χωρισμοῦ τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας (ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο συμβαίνει), δύσκολα θὰ ἀμφισβητοῦσε τὴν ἰσονομία ἢ τὰ «ἀνθρώπινα δικαιώματα» (κάθε ἄλλο) καὶ δύσκολα θὰ τοῦ ἐρχόταν στὸν νοῦ νὰ καταργήσῃ τὰ ὅρια μεταξὺ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημόσιου, πού πρωτοχαράχθησαν στὸν ἀγώνα κατὰ τῆς *societas civilis*, ἢ μεταξὺ τῆς νομιμότητας καὶ τῆς ἠθικότητας· ἐπίσης τίς σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ συλλογικοῦ σώματος ἢ ζητήματα ὅπως ἡ ἐλευθερία τῆς πνευματικῆς δημιουργίας οἱ σημερινοὶ «συντηρητικοὶ» τὰ ἀντιλαμβάνονται κατὰ κανόνα ἐντελῶς διαφοροτικὰ ἀπὸ τοὺς δῆθεν προγόνους τους. Ἄν αὐτὰ ἔχουν ἔτσι, τότε ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα δὲν ὀφείλει κατὰ βᾶθος νὰ ἐξηγήσῃ τὴ συνεχιζόμενη ὑπαρξὴ τοῦ συντηρητισμοῦ ὡς συγκεκριμένου ἱστορικοῦ φαινομένου· μᾶλλον πρέπει νὰ κάνει κατανοητὸ γιατί ἡ ἔννοια τοῦ συντηρητισμοῦ χρησιμοποιεῖται γενικὰ σήμερα, δηλαδὴ ποιῆς ἀνάγκες τῆς πολεμικῆς ὠθοῦν στὴ χρῆση της. Θὰ παρατηρήσουμε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ χρῆση τῆς ἔννοιας τοῦ συντηρητισμοῦ ἐκ μέρους σύγχρονων κοινωνικοπολιτικῶν ρευμάτων πού δὲν ἔχουν πολλὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τὸν συντηρητισμὸ ὡς ἱστορικὸ φαινόμενο ἢ ἀκόμη ἀποτελοῦν τὸν ἀντίποδά του συσκοτίζει ἀκόμη περισσότερο τὸν χαρακτήρα του. Στὸν συντηρητισμὸ ὡς ἱστορικὸ φαινόμενο προβάλλονται πάντως (πολὺ) μεταγενέστερες θέσεις καὶ ἐπιθυμίες, πού στὴν πραγματικότητα δὲν συναρτῶνται μὲ τὸν ἴδιο ἀλλὰ μὲ τὴν (ἐπίσης πολὺ μεταγενέστερη) χρῆση τῆς ἔννοιας τοῦ συντηρητισμοῦ. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ σημερινοὶ «συντηρητικοί», πού κυρίως ἀγωνίζονται κατὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ «ὀλοκληρωτισμοῦ», μετατρέπουν τοὺς ἀντεπαναστάτες τῆς ἐποχῆς τοῦ 1800 σὲ ἐκπροσώπους τῆς δικῆς τους ἀντίληψης περὶ ἐλευθερίας καὶ μερικὲς φορὲς ἀκόμη καὶ σὲ κορεσμένους καὶ σκεπτικιστὲς ὄψιμους φιλελεύθερους θέτει χωρὶς ἀμφιβολία σημαντικὰ ἐμπόδια στὴ σύλληψη τῆς συγκεκριμένης ἱστορικότητας τοῦ συντηρητικοῦ φαινομένου.

Ἄς πᾶμε λοιπὸν κατευθείαν στὴν οὐσία τοῦ θέματος. Ἄν παραβλέψουμε μερικὰ ἱστορικὰ καὶ πολιτικὰ ἀνάξια λόγου ἀπολιθώματα περασμένων ἐποχῶν, σήμερα

ἀποκαλούνται «συντηρητικοί» ἐκεῖνοι οἱ φιλελεύθεροι ποὺ ἀπορρίπτουν τὴ διολίσθηση (μιᾶς πτέρυγας) τοῦ φιλελευθερισμοῦ σὲ θέσεις τῆς κοινωνικῆς δημοκρατίας, ὅπου ἄρχισε νὰ παρατηρεῖται ὑπὸ τὶς συνθήκες τῆς βιομηχανικῆς μαζικῆς κοινωνίας σὲ διαφορετικὴ κάθε φορὰ ἔκταση καὶ ρυθμὸς. Αὐτὴ ἡ διολίσθηση ἦταν ἤδη ὀρατὴ κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα –γι’ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο, ὅπως θὰ δοῦμε, πολλὰ βασικὰ μοτίβα τῆς σημερινῆς «συντηρητικῆς» σκέψης προέρχονται ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ– καὶ ἀπὸ τότε ἔθεσε σὲ σκληρὴ δοκιμασία τὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ πολλῶν φιλελεύθερων κομμάτων. Μιὰ ἱκανοποιητικὴ παρουσίαση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ οὐσιαστικὴ ἀνακεφαλαίωση ὀλόκληρης τῆς ἱστορίας τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ μιᾶς κεντρικῆς πτυχῆς. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀρκεσθοῦμε στὴν ἐπισήμανση ἑνὸς νευραλγικοῦ σημείου. Ἡ ἰδεολογικὴ (συχνὰ καὶ ἡ πολιτικὴ) συγχώνευση μιᾶς πτέρυγας τοῦ φιλελευθερισμοῦ μὲ τὴν κοινωνικὴ δημοκρατία δὲν ἔγινε ὡς ἀνοιχτὴ ρήξις μὲ τὴν φιλελεύθερη παράδοση ἀλλὰ μέσω μιᾶς διαφορετικῆς ἐρμηνείας βασικῶν φιλελεύθερων ἀντιλήψεων. Λόγου χάριν, τὸ ἄτομο διατηρεῖται ὡς κατευθυντήρια βασικὴ ἀξία· ἐνῶ ὅμως ὁ παλαιοφιλελευθερισμὸς κυρίως ὑποστήριζε τὸ ἀπαραβίαστο τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ἔχοντας, σιωπηρὰ ἢ ρητὰ, ὑπόψη τὸ ἄτομο ποὺ κατεῖχε ἤδη ἰδιοκτησία, ὁ κοινωνικὰ προσανατολισμένος φιλελευθερισμὸς ἔστρεψε τὴν προσοχὴ του μᾶλλον πρὸς τοὺς μὴ προνομιούχους καὶ ἐρμήνευσε τὴν ἀπόλυτη ἀξία ἢ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀτόμου ἔτσι ὥστε ἡ κοινότητα νὰ θεωρεῖται ὑποχρεωμένη νὰ μὴν τὸ ἀφήσει νὰ ὑποφέρει. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐλευθερία ὡς τυπικὸ δικαίωμα δὲν θεωρεῖται πλέον ἐπαρκῆς κοινωνικὴ θεμελίωση τοῦ ἀτομικισμοῦ, μολοντί ἐξακολουθεῖ νὰ κρίνεται ἀπαραίτητη, καὶ μάλιστα νὰ ὑποστηρίζεται ἀκόμη, τουλάχιστον κατ’ ὄνομα, ἔναντι κάθε μορφῆς κολεκτιβισμοῦ. Τὸ τυπικὸ δικαίωμα πρέπει τώρα νὰ διασφαλίζεται ὑλικὰ-οὐσιαστικά, καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς στήνει τὴν κρίσιμης σημασίας γέφυρα πρὸς τὴν κοινωνικὴ δημοκρατία, ἐφόσον μάλιστα αὐτὴ ἡ τελευταία, ἀκόμη καὶ σὲ μαρξιστικὴ ἐκδοχή, ἐμφανίσθηκε ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν ἀξίωση νὰ μὴν καταργήσῃ τὰ τυπικὰ δικαιώματα ποὺ προπαγάνδιζε ὁ φιλελευθερισμὸς ἀλλὰ νὰ τοὺς δώσει ὑλικὸ περιεχόμενο. Καὶ ἐπειδὴ τώρα ὡς ἐγγυητὴς τῶν ὑλικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου μπορεῖ νὰ ἐμφανισθεῖ οὐσιαστικὰ μόνο τὸ σύγχρονο γραφειοκρατικὸ κοινωνικὸ, διοικητικὸ καὶ προμηθευτικὸ κράτος, ὁ κοινωνικὸς φιλελευθερισμὸς –ἂν μποροῦμε νὰ τὸν ἀποκαλοῦμε ἔτσι γιὰ λόγους συνεννόησης–, βάζει τῶν φιλελεύθερων-ἀτομικιστικῶν προϋποθέσεων, φθάνει στὴν ἀπαίτηση γιὰ ἀκόμη πιὸ πολὺ κράτος ἢ πιὸ πολλὴ ἐξισωτικὴ μαζικὴ δημοκρατία, ἐρμηνεύοντας (διαφορετικὰ) τοὺς κοινούς τόπους τῆς φιλελεύθερης παράδοσης, ἤτοι τὰ συνθήματα ἀπὸ τὴν ἡρωικὴ ἐποχὴ τοῦ φιλελευθερισμοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα, ποὺ ἔτσι κι ἄλλιῶς ἀκούγονται «προοδευτικά», σύμφωνα μὲ αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις. Ἐδῶ βέβαια χωρίζουν οἱ δρό-

μοι τῶν κοινωνικοφιλελεύθερων ἀπὸ ἐκείνους τῶν παλαιοφιλελεύθερων, οἱ ὅποιοι βλέπουν τὰ ὕλικά δικαιώματα ὡς τὸ τέλος τῶν τυπικῶν δικαιωμάτων (καθὼς καὶ τὸ τέλος τῶν διαφορῶν στὴν κοινωνικὴ θέση, οἱ ὅποιες καλύπτονται ἢ εὐνοοῦνται ἀπὸ αὐτὸν τὸν τυπικὸ χαρακτήρα) καί, τουλάχιστον ἐν μέρει, δὲν συμβιβάζονται ἄνετα ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη μὲ τὸ κοινωνικὸ κράτος καὶ τὴ μαζικὴ δημοκρατία οὔτε θέλουν ἢ μποροῦν νὰ δεχθοῦν τὴν ἀκάθεκτη διάλυση τοῦ παραδοσιακοῦ ἀστικοῦ τρόπου ζωῆς, ποὺ κατὰ τὴν κρίση τους ἀκολουθεῖ συνειδητὰ ἓνα στίλ. Ὑπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες προκύπτουν δύο σημαντικὰ σημεῖα ἐπαφῆς ἀνάμεσα στοὺς παλαιοφιλελεύθερους τῆς ἐποχῆς μας καὶ στοὺς ἀντεπαναστάτες συντηρητικοὺς τοῦ 19ου αἰώνα – καὶ ἐδῶ βέβαια οἱ διδασκαλίες τῶν τελευταίων λαμβάνονται ἀπλῶς κατὰ γράμμα, ἀποσπασμένες ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες ἱστορικές τους ἀναφορές. Πρῶτον, ὑπενθυμίζονται οἱ προειδοποιήσεις τῶν τότε συντηρητικῶν, ὅτι ὁ συνεπῆς φιλελευθερισμὸς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ γεννήσει ἀπὸ τοὺς δικούς του κόλπους τὴν ἐξισωτικὴ καὶ τυραννικὴ δημοκρατία καὶ ὅτι ὁ φιλελευθερισμὸς καὶ ἡ δημοκρατία ἀρχικὰ εἶναι στενοὶ συγγενεῖς· καὶ δεύτερον, γίνεται μιὰ σύνδεση μὲ τὴν ἀρχικὰ συντηρητικὴ κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ὁποία μέσα στὸ πολύχρωμο πανδαυμῶνιο τῆς δημοκρατικῆς μαζικῆς κοινωνίας ἀκούγεται ἐπίσης σὰν προφητικὴ.

Θὰ ἦταν ὅμως ἐσφαλμένη ἡ ἐντύπωση ὅτι αὐτὴ ἡ ἀρκετὰ ἐλεύθερη ἀνάμνηση τῶν πραγματικῶν συντηρητικῶν μοτίβων τῆς σκέψης ἐκ μέρους τῶν παλαιοφιλελεύθερων ἀποδεικνύει ὅτι ὁ συντηρητισμὸς ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται ἀδιάκοπα καὶ εὐθύγραμμα τουλάχιστον κατὰ τὸν 19ο καὶ τὸν 20ὸ αἰώνα, διότι γιὰ τὴ σύγχρονη χρῆση τῆς γλώσσας ὑπεύθυνη δὲν εἶναι ἡ κοινωνικοἱστορικὴ ἢ πνευματικοἱστορικὴ συνέχεια τοῦ πραγματικοῦ, ἱστορικοῦ συντηρητισμοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀλλαγὴ ἢ διάσπαση τοῦ φιλελευθερισμοῦ· μόνον αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ δημιούργησε ἐκείνη τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπέτρεψε μιὰ νέα ἀξιολόγηση ὀρισμένων συντηρητικῶν ἰδεῶν, ποὺ τώρα πιά εἶναι ἀποκομμένες ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο. Μπορεῖ νὰ καταδειχθεῖ ὅτι ἡ συνήθης σήμερα κριτικὴ τῆς ἐξισωτικῆς μαζικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ-προνοιακοῦ κράτους δὲν προέρχεται αὐστηρὰ ἀπὸ συντηρητικούς, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε δὲν γνώριζαν ἀκόμη αὐτὰ τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ σχεδιάσθηκε ἀπὸ παλαιοφιλελεύθερους, καὶ ἔτσι οἱ σύγχρονοι «συντηρητικοί», ποὺ προβάλλουν καὶ ἀνανεώνουν αὐτὴ τὴν κριτικὴ, στὴν πραγματικότητά ἀνατρέχουν –ἀδιάφορο ἂν τὸ ξέρουν ἢ ὄχι– σὲ γνήσιες φιλελεύθερες ἰδέες. Γιὰ νὰ παραβλέψουμε μιὰ φορὰ τὴν ἀπαραίτητη παραπομπὴ στὸν Τοκβίλ: πολὺ διδακτικὴ θὰ ἦταν ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη μιὰ μελέτη τῶν ἐκδοθέντων κατὰ τὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 19ου αἰώνα βιβλίων τῶν βικτωριανῶν κριτικῶν τοῦ φιλελευθερισμοῦ ποὺ φέρει δημοκρατικὰ χαρακτηριστικά, καὶ μάλιστα τῶν Τζ. Στῆβεν, Λόρδου Ἄκτον, Χ. Μείν καὶ Γ. Λέκυ. Αὐτὰ τὰ κείμενα προέκυψαν π.χ. ὡς ἄμεση ἀπάντηση στὶς τότε θεωρητικὲς ἀπόπειρες,

ὅπως λόγου χάρη ἐκεῖνες τοῦ Γκρήν καὶ τοῦ Μπράντλω, ἀκολουθώντας τὸν Τζ. Στ. Μίλ, νὰ διευρύνουν τὸν φιλελευθερισμὸ ὡς αἰσιόδοξη ἐνεργητικὴ πολιτικὴ τῆς ἀπεριόριστης προόδου προσθέτοντας τὴν ἰδέα τοῦ κράτους πρόνοιας, στὸ ὁποῖο θὰ ἦταν κατὰ βάση ἐπιτρεπτὸ νὰ παρεμβαίνει σὲ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς κοινωνίας γιὰ τὴν προστασία καὶ τὴν εὐμάρεια ὄλων τῶν ἀτόμων. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἰδέας ἀμύνονταν οἱ προαναφερόμενοι συγγραφεῖς, συγκρίνοντας αὐτὸ τὸν ριζοσπαστικὸ κοινωνικὸ φιλελευθερισμὸ, ὁ ὁποῖος ὡστόσο ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐμφανίζεται ἐπικαλούμενος τὸ ἄτομο, μὲ τὸν ἰακωβινισμό, ποὺ θέλει νὰ ἐξαναγκάσει τὴν κοινωνία νὰ χωρέσει σὲ ἀφρημένα σχήματα, ἀπὸ ὅπου κατ' ἀνάγκη θὰ προέλθει ἡ τυραννία.¹⁶ Ἡ ρητὴ, ἐξαιρετικὰ συμβολικὴ ὀριοθέτηση ἔναντι τοῦ ἰακωβινισμοῦ φανερώνει βέβαια μερικὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τὸν ἀντεπαναστατικὸ συντηρητισμὸ, ἂν καὶ ἐδῶ λείπει κάθε συσχέτιση μὲ συντηρητικὸς θεωρητικούς, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὑπονοεῖ ὅτι οὔτε ὁ φιλελευθερισμὸς πρέπει νὰ καταδικάζεται συνολικὰ οὔτε τὸ προεπαναστατικὸ καθεστῶς (*ancien régime*) πρέπει νὰ ἐξυμνεῖται ρομαντικά. Προπάντων δύο σημεῖα τοῦ κοινωνικοῦ φιλελευθερισμοῦ σκανδαλίζουν αὐτοὺς τοὺς παλαιοφιλελεύθερους: ὁ ἀκραῖος ἀτομικισμὸς του, ὁ ὁποῖος, ἐπικαλούμενος τὴν ἀπόλυτη ἀξία κάθε ἀτόμου καὶ τὸ ἀπορρέον ἀπὸ αὐτὴ καθῆκον γιὰ τὴν κοινωνικὴ του προστασία, οὐσιαστικὰ καταλήγει στὸ ξερίζωμα τοῦ ἀτόμου, καὶ ἡ ἀκραία ὠφελιμιστικὴ σκέψη του, ποὺ καθοδηγεῖται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ οἰκονομικοὺς καὶ διοικητικοὺς-τεχνικοὺς ὑπολογισμούς. Τὸ χωρὶς ρίζες ἄτομο καὶ οἱ ὠφελιμιστικοὶ ὑπολογισμοὶ ἀποτελοῦν μὲ τὴ σειρά τους τὶς δύο ὄψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ νομίσματος, καθὼς καὶ οἱ δύο δὲν συνδέονται σταθερὰ μὲ δεδομένες ἀξίες καὶ ἔτσι ὡς μοναδικὴ δύναμη ποὺ συγκρατεῖ –ἢ μάλλον διαλύει– τὴν κοινωνία ἀπομένει ὁ χυδαῖος εὐδαιμονισμὸς μαζὶ μὲ τὴν ψυχικὰ καὶ πολιτιστικὰ μοιραία ἰδιοτελεῖ ἐργαλειακὴ ὀρθολογικότητα. Ἐδῶ συστήνονται τόσο ἡ περισυλλογὴ γύρω ἀπὸ ἀνώτερες πνευματικὲς ἀξίες ποὺ σταθεροποιοῦν τὶς ἱεραρχίες μέσω τῆς αὐθεντίας, προπάντων γύρω ἀπὸ τὶς χριστιανικὲς ἀξίες, ὅσο καὶ μιὰ ἐνίσχυση τῶν ὑπερατομικῶν κοινωνικῶν (ὄχι κρατικῶν) μορφωμάτων, μὲ πρώτη τὴν οἰκογένεια, ἔναντι τοῦ ἐξισωτικοῦ κράτους πρόνοιας καὶ τοῦ συνδεδεμένου μὲ αὐτὸ πολιτιστικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἐκφυλισμοῦ καθὼς καὶ ἔναντι τῆς ἀκραίας ἀτομοποίησης τῆς κοινωνίας ὑπὸ διάφορες μορφές.

16 Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ μοτίβο στὸν Acton καὶ τὸν Maine βλ. Brinton, *Thought*, σ. 205, 275 κ.έ. Περιληπτικὲς παρουσιάσεις τῆς πολιτικῆς σκέψης αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης προσφέρουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Brinton, ὁ ὁποῖος ἐπικεντρώνει τὴν προσοχὴ του προπάντων στὸν Acton καὶ τὸν Maine (σ. 198 κ.έ., 266 κ.έ.), ὁ Barker, *Pol. Thought*, προπάντων σ. 145 κ.έ. (γιὰ τὸν Maine καὶ τὸν Stephen), καὶ ὁ Lippincott, *Vict. Critics*, σ. 144 κ.έ. (γιὰ τὸν Stephen, τὸν Maine καὶ τὸν Lecky). Σὲ παρόμοιες ἀντιλήψεις στηρίζεται ἡ κοινωνικοπολιτικὴ σκέψη τοῦ Λόρδου Salisbury, ὅπως θὰ δοῦμε στὸ κεφ. IV, ὑποκεφ. 1δ.

Πολύ παρόμοιες ἢ ἀκόμη καὶ ταυτόσημες ἀντιλήψεις καθορίζουν τὴν κοινωνικοπολιτικὴ σκέψη τοῦ λεγόμενου «νεοφιλελευθερισμοῦ», ποῦ ἐμφανίσθηκε προγραμματικὰ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ἢ λίγο νωρίτερα καὶ οἱ λιγότερο ἢ περισσότερο χαρακτηριστικοὶ ἐκπρόσωποι ἢ ὄπαδοί του κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους εἶναι αὐτοὶ ποῦ σήμερα αὐτοαποκαλοῦνται «συντηρητικοί». Ἐπειδὴ αὐτὸς διαμορφώθηκε θεωρητικὰ μεταξύ ἄλλων ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς οικονομικῆς κρίσης τοῦ 1929, ὁ «νεοφιλελευθερισμός», σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τοὺς συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ παλαιοφιλελεύθερους προγόνους του, ἔπρεπε νὰ λάβει ὑπόψη ἰδιαίτερα τὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς οικονομίας καὶ νὰ προτείνει μιὰ σειρὰ μέτρων γιὰ τὸν μετριασμό τῶν οικονομικῶν διακυμάνσεων (ἀποκέντρωση τῆς βιομηχανίας, διεύρυνση τῆς ἀτομικῆς αὐτάρκειας, ἐνίσχυση τοῦ ἀγροτικοῦ μεριδίου στὴν ἐθνικὴ οικονομία). Κατὰ τὰ ἄλλα, οἱ κύριοι στόχοι τῆς «νεοφιλελεύθερης» πολεμικῆς παραμένουν σὲ γενικὲς γραμμὲς οἱ ἴδιοι: εἶναι ἀφενὸς ἡ μαζοποίηση καὶ ἀφετέρου ἡ πολιτιστικὴ καὶ ἠθικὴ «κατάπτωση». ¹⁷ Ἡ μαζοποίηση ἐμφανίζεται βέβαια ὡς παρεπόμενον τοῦ ἐξισωτισμοῦ καὶ τοῦ γραφειοκρατικοῦ κράτους πρόνοιας, γιὰ τὸ ὁποῖο πιστεύεται ὅτι ἐν μέρει προωθεῖ καὶ ἐν μέρει ἐνσαρκώνει τὴν ἐξέλιξη πρὸς τὴν ἐξισωτικὴ μαζικὴ δημοκρατία. Στὴ ρίζα τῆς «κατάπτωσης» ὑποτίθεται ὅτι βρισκεται πάλι τὸ στενὰ ὀρθολογιστικὸ, δηλαδὴ ἀπλῶς χρησιμοθηρικὰ ὀρθολογικὸ καὶ ὠφελιμιστικὸ πνεῦμα. Ἐκφύματά του εἶναι ὁ ἐπιστημονισμός, ὁ θετικισμός καὶ ὁ τεχνικισμός, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὴ φύση τους δὲν σέβονται τὶς ἠθικὲς ἀξίες, ἀφοῦ προηγουμένως τὶς ἀποσύνθεσαν καὶ τὶς ὑπονόμισαν μὲ τὴ διαρκῆ κριτικὴ τους· μὲ ἄλλα λόγια, ὁ ὀρθολογισμὸς διαλύει τὶς ἀξίες θεωρώντας τες ὅλες ἀνάλογα μὲ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο ἰσότητες, δηλαδὴ ἐξίσου καλὲς γιὰ ὀρισμένες κοινωνικὲς λειτουργίες, καὶ φθάνει στὸν σκεπτικισμὸ ὅταν ἀκριβῶς προσπαθεῖ νὰ ἐπεκτείνει τὴν ἀρχὴ τῆς φιλελεύθερης ἀνοχῆς σὲ ὅλες τὶς ἀξίες. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ τὸν φιλελεύθερο ὀρθολογισμὸ καὶ τὴν ἀποκοπὴ τῶν μελῶν τῆς μαζικῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ τὶς σταθερές, προπάντων θρησκευτικὲς, ἀξιακὲς ἰδέες ὑπάρχει λοιπὸν μιὰ στενὴ σχέση· τὸ χειροπιαστὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὁ οικονομισμὸς καὶ ἡ γενικὴ στροφὴ πρὸς τὸν χυδαῖο εὐδαιμονισμὸ τῆς κατανάλωσης. ¹⁸ Ὁ ὀρθολογικὸς

17 Σχετικὰ μὲ τὰ ἀκόλουθα βλ. προπάντων Rörke, *Gesellschaftskrisis*, σ. 15 κ.έ., 23 κ.έ., 85 κ.έ., καθὼς καὶ *Civitas humana*, σ. 112 κ.έ., 133 κ.έ., 241 κ.έ. Οἱ ἀναλύσεις τοῦ Rörke στὸ πεδίο τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος συχνὰ εἶναι ἐπιφανειακὲς καὶ ἐρασιτεχνικὲς.

18 Οἱ σύγχρονοι «συντηρητικοὶ» στρέφονται συχνὰ κατὰ τῆς «συνεχοῦς τεχνητῆς πρόκλησης νέων καταναλωτικῶν ἐπιθυμιῶν», καθὼς ἡ «τεχνητὰ προκαλούμενη ὁμοιομορφία» βλάπτει τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τοῦ ἀτόμου. Βλ. π.χ. Schwarzkopf, *Was ist heute kons.?*, σ. 48. Ὅλα τὰ σημαντικὰ σημεῖα τοῦ «συντηρητικοῦ» προγράμματος ποῦ καταρτίζει ὁ Schwarzkopf (νομιμοποιημένη αὐθεντία, ἐλευθερία, περιορισμὸς τοῦ κράτους πρόνοιας) συμπίπτουν ἄλλωστε μὲ τὰ αἰτήματα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ.

έπιστημονισμός είναι, με λίγα λόγια, ύπολογιστικός και πνευματικά χωρίς ρίζες, δηλαδή κατά βάση έξισωτικός και επαναστατικός, αποτελεί την πρακτικιστική και ωφελιμιστική ιδεολογία της μαζικής κοινωνίας· ή απόρριψη της έξισωτικής μαζικής κοινωνίας και του γραφειοκρατικού κράτους πρόνοιας πρέπει λοιπόν να συμβαδίζει με την άρνηση του έτσι έννοούμενου όρθολογισμού.¹⁹ Και αν στη θέση της κρατικής γραφειοκρατίας πρέπει να τεθεί μια αποκεντρωμένη κοινωνία, στην οποία τα άτομα είναι συνδεδεμένα ελεύθερα και οργανικά με εύστοχα συλλογικά σώματα και στην οποία η προίκιση και οι επιδόσεις δημιουργούν φυσικές και ύγιεις διαβαθμίσεις μεταξύ των ατόμων, το αντίδοτο κατά του στεγνού όρθολογισμού είναι η αναδρομή σε πνευματικές και ηθικές αξίες. Ήνωπιον των τελευταίων λογικών και πρακτικών συνεπειών όρισμένων βασικών αιτημάτων από τη δημιουργική φάση του φιλελευθερισμού, οι νεοφιλελεύθεροι αισθάνονται πλέον την ανάγκη να όριοθετηθούν απέναντί του και με τη χρήση του επιθέτου «συντηρητικός» να κάνουν αναγνωρίσιμα αυτά τα όρια. Αυτό όμως δύσκολα θα μπορούσε να επιφέρει μια ανάσταση του συγκεκριμένου περιεχομένου του ιστορικού συντηρητισμού· στην πραγματικότητα εδώ συγκρούονται μόνο δύο διαφορετικές αντιλήψεις για την ουσία του φιλελευθερισμού. Έτσι και ο Ρέπκε, π.χ., όταν αυτοχαρακτηρίζεται «συντηρητικός», συνδέει αυτή τη λέξη με την έκκληση για την υπεράσπιση «ένος πολιτισμού της ελεύθερης προσωπικότητας», κάτι που στην πραγματικότητα αποτελεί μια κλασική φιλελεύθερη αξιακή ιδέα, για να προσθέσει άμέσως ότι θεωρεί τον έαυτό του, σε όχι μικρότερο βαθμό, έναν «φιλελεύθερο άνθεωρητή» που διόλου δεν διανοείται να άνοιξει ένα βασικό μέτωπο κατά του φιλελευθερισμού ως τέτοιου· ως ιδεολογία μιιάς «μη κολεκτιβιστικής και μη φεουδαρχικής-μεσαιωνικής κοινωνίας» ό φιλελευθερισμός είναι άπαραίτητος, και τό ζητούμενο είναι να άπαλειφθούν «όρισμένες βασικές πλάνες του ιστορικού φιλελευθερισμού του 19ου αιώνα», όπως οι προαναφερόμενες, που θα στρώσουν τον δρόμο προς την «καθαρή δημοκρατία».²⁰ Δέν διαφέρει ουσιαστικά ό τρόπος σκέψης άλλων εκπροσώπων αυτής της κατεύθυνσης, όσο και αν παρατηρούνται άποκλίσεις σε όρισμένες λεπτομέρειες και όνομασίες ή ως προς την πνευματική προέλευσή τους.²¹

19 Αυτή ή συνάρτηση άνακαλύφθηκε και ύπογραμμίστηκε άλλωστε νωρίς· έκτός από τους προαναφερόμενους βικτωριανούς, τη θέτουν σε κεντρικό σημείο γύρω στό 1900 τά κείμενα του Mallock. Βλ. σχετικά Kirk, *Cons. Mind*, σ. 345 κ.έ.

20 *Gesellschaftskrisis*, σ. 41 κ.έ.

21 Μπορεί να διευκρινισθεί με μερικά παραδείγματα. Ό Hayek όριοθετείται έναντι εκείνων των «συντηρητικών» που χαιρετίζουν τις παρεμβάσεις του κράτους στην οικονομία, στιγματίζουν την ελεύθερη οικονομία και τις επιχειρήσεις και είναι πρόθυμοι να εφαρμόσουν καταναγκαστικά μέτρα για την επίτευξη των στόχων τους· δέν μιάς λείει ποιούς «συντηρητικούς» έννοεί, είναι όμως σαφές ότι δέν μπορεί να ταυτισθεί με έναν αντιφιλελεύθερο «συντηρητισμό», όπως

Προτού εξετάσουμε ακριβέστερα τὸν νεοφιλελεύθερο «συντηρητισμό», πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τὸ σημαντικό γεγονός ὅτι (παλαιο)φιλελεύθερες θέσεις μὲ «συντηρητική» ἐπιγραφή καὶ μὲ ἱστορικές συνέπειες κάνουν τὴν πρώτη τους χαρακτηριστικὴ ἐμφάνιση στὴν Ἀγγλία πρὸς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, δηλαδή ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ τῶν προαναφερόμενων βικτωριανῶν κριτικῶν τοῦ «ἰακωβινικοῦ» φιλελευθερισμοῦ. Ἡ διαφορὰ αὐτοῦ τοῦ ἀγγλικοῦ φαινομένου ἀπὸ τὸν νεοφιλελευθερισμὸ εἶναι βέβαια ὅτι, ἐνῶ στὸν νεοφιλελευθερισμὸ οἱ φιλελεύθερες θέσεις ἦταν ἐξαρχῆς δεδομένες καὶ ἡ «συντηρητικὴ» ἐπιγραφή ἐπικολλήθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, στὴν Ἀγγλία ἓνα κόμμα ποὺ ἀρχικὰ συνδεόταν μὲ τὸ landed interest [στρώμα τῶν γαιοκτημόνων] καὶ κατὰ συνέπεια εἶχε ἱστορικὸ δικαίωμα νὰ φέρει τὴν ὀνομασία «συντηρητικὸς» ὡς ἔνδειξη τῆς βασικῆς ἀντιφιλελεύθερης στάσης προσέγγισε τὸν μετριοπαθῆ φιλελευθερισμό· αὐτὸ ἔγινε στὸ πλαίσιο τῆς τελικῆς ἐπιτυχοῦς προσπάθειάς του νὰ κερδίσει τὴν

καὶ ὁ Rörke. Ἡ ἀκόλουθη κριτικὴ του στὸν φιλελευθερισμὸ ἀσχεῖται λοιπὸν ἀπὸ μιὰ παλαιο-φιλελεύθερη σκοπιά, τὴν ὁποία τοποθετεῖ ρητὰ στὸ πνευματικὸ περιβάλλον τοῦ Tocqueville καὶ τοῦ Λόρδου Acton (πρβλ. τὴν ἐπισήμανσή μου στοὺς βικτωριανοὺς κριτικοὺς τοῦ «ἰακωβινικοῦ» φιλελευθερισμοῦ), ἐνῶ διαφέρει ἀπὸ τὸν κρατιστικὸ φιλελευθερισμὸ (μὲ τὴν ἀμερικανικὴ σημασία τοῦ ὅρου) καὶ «ἀπὸ τὸν ὀρθολογιστικὸ φιλελευθερισμὸ τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης ἢ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸ φιλελευθερισμὸ τῶν ὠφελμιστῶν». Γιὰ τὴ θέση του ἐπιλέγει τὸν χαρακτηρισμὸ «Whig» [τὸ κόμμα τῶν Οὐίγων μετεξελίχθηκε στὸ Φιλελεύθερο Κόμμα] – θυμίζοντας ὅμως τὴ ρήση τοῦ Λόρδου John Russel (γύρω στὸ 1850), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία Whig σημαίνει «liberal-conservative» [φιλελεύθερος-συντηρητικὸς] (Hayek, *Verfassung*, προπάντων σ. 485, 488, 492, 493 σημ. 15). Ὡς «conservative» αὐτοχαρακτηρίζεται ὁ Meyer, αὐτὸ ὅμως δὲν ἀλλάζει τίποτε, καθὼς ἀναγνωρίζει τὸν φιλελεύθερο ἀτομικισμὸ, τὴν ἐλεύθερη οἰκονομία καὶ τὸν κοινοβουλευτισμὸ, ἐνῶ ταυτόχρονα στρέφεται κατὰ τοῦ ὀρθολογιστικοῦ-ὠφελμιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, ὁ ὁποῖος διέλυσε τὴν πίστη σὲ μιὰ ἀντικειμενικὴ ἠθικὴ τάξη (*Conserv.*, προπάντων σ. 5 κ.έ., 12). Ἐπίσης ἓνας ἄλλος «συντηρητικὸς», ὁ Kaltenbrunner, υἱοθετεῖ σιωπηρὰ τὴ βασικὴ θέση τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ· πιστεύει ὅτι τὶς γνήσιες φιλελεύθερες ἀρχές, ποὺ ἡ διαφύλαξή τους εἶναι πρῶτιστο καθήκον ἐνὸς σημερινοῦ συντηρητικοῦ, μπορεῖ νὰ τὶς ὑπερασπισθεῖ κανεὶς στὶς μέρες μας καὶ νὰ τὶς μετεξελίξει μόνον ἐναντίον ἐνὸς «φιλελευθερισμοῦ τῆς “χειραφέτησης” ὁ ὁποῖος ἔχει μετατραπεῖ σὲ καθαρὸ θυμὸ»· ὁ συντηρητικὸς εἶναι γι’ αὐτὸν ταυτόχρονα «κριτικὸς καὶ κληρονόμος τοῦ φιλελευθερισμοῦ». Σὲ ποιὸν βαθμὸ τέτοιοι συντηρητικοὶ παραμένουν προσκολλημένοι στὸν φιλελευθερισμὸ, ἀκόμη καὶ στὸν ἀνιστορικὸ τρόπο σκέψης του, τὸ μαρτυρεῖ ἡ ἀκόλουθη πρόταση τοῦ Kaltenbrunner: «Ἡ τυπικὴ, ἀφρημένη καὶ ἀστικὴ ἐλευθερία εἶναι ἡ ἐλευθερία ὡς τέτοια» (*Der Konservative...*, προπάντων σ. 7 κ.έ., 18· *Der schwierige Konserv.*, σ. 51). Πρέπει νὰ σημειώσουμε (καὶ ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἄποψη νὰ λυπηθοῦμε γι’ αὐτὸ) ὅτι ὑπὸ τὴν ἐντύπωση τῆς νεοφιλελεύθερης ἀνάμειξης συντηρητικῶν καὶ φιλελεύθερων ὅρων ἔχουν ἐπιχειρηθεῖ ὀρισμοὶ τοῦ συντηρητισμοῦ στοὺς ὁποίους ὁ (παλαιο)φιλελευθερισμὸς ἐμφανίζεται ἀνάμεσα στὶς ἐκδοχὰς τοῦ συντηρητισμοῦ ὡς μιὰ «philosophy of imperfection ... directed to the defence of a limited style of politics» [φιλοσοφία τῆς ἀτέλειας ... κατευθυνόμενη πρὸς τὴν υπεράσπιση ἐνὸς περιορισμένου τύπου πολιτικῆς], ἡ ὁποία στρέφεται κυρίως κατὰ τῆς ἀπεριόριστης πίστεως στὴν πρόοδο καὶ τοῦ αἰσιόδοξου διευθυντικοῦ ἀκτιβισμού τοῦ «ἰακωβινικοῦ» φιλελευθερισμοῦ. Βλ. π.χ. O’Sullivan, *Conservatism*, σ. 12 κ.έ.

εϋνοια τῆς ἀστικῆς τάξης, πού εἶχε τρομάξει σέ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴ στροφή (μιᾶς πτέρυγας) τοῦ ἀγγλικοῦ φιλελευθερισμοῦ πρὸς τὸν ὠφελιμιστικὸ «ἀικωβινισμό» τοῦ κράτους πρόνοιας, ἀκόμη καὶ μὲ τίμημα τὴν ἀποκοπὴ ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῶν γαιοκτημόνων (πού στὸ μεταξύ εἶχαν ἀποδυναμωθεῖ).²² Ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ παντρέματος ἦταν ἡ οὐσιαστικὴ ἐπικράτηση (παλαιο)φιλελεύθερων περιεχομένων μὲ ταυτόχρονη διατήρηση τῆς συντηρητικῆς ἐπιγραφῆς. Αὐτὴ ἡ ἐπιγραφή ὅμως ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἀντικαταστάσιμο σῆμα – καὶ αὐτὸ πάλι ὄχι τόσο λόγω τῆς ἱστορικῆς τῆς προέλευσης ὅσο μᾶλλον ἐπειδὴ τὴν πλεον σημάδευε μεταξύ ἄλλων τὸν ἀγῶνα ὀριοθέτησης ἐναντι τοῦ «ἀικωβινικοῦ» φιλελευθερισμοῦ. Ἡ ἱστορικὴ προέλευση τῶν Ἀγγλων συντηρητικῶν στὴ μνήμη τους ἐπέτρεπε ταυτόχρονα μιὰ στάση πραγματιστικὴ, προσαρμόσιμη καὶ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὶς δογματικὲς προκαταλήψεις τοῦ καθαροῦ φιλελευθερισμοῦ ἀπέναντι στὸ *laissez-faire*, καθὼς καὶ μιὰ ἐλεύθερη πρόσβαση στὸ βασιλεῖο τῶν σταθερῶν ἀξιῶν (παράδοση, τάξη, θρησκεία κ.λπ.), πού ἦταν ἀπαραίτητες στὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ριζοσπαστισμοῦ. Ἐτσι δημιουργήθηκε ἓνα μὲροφωμα πού προεξοφλοῦσε ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς κεντρικὲς ἀντιλήψεις τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἔμελλε νὰ ἐμφανισθεῖ μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα. Αὐτὸ ἐξηγεῖ γιατί πολλοὶ σύγχρονοι Βρετανοὶ συντηρητικοὶ μεταχειρίζονται τὶς νεοφιλελεύθερες διδασκαλίες ἀπὸ μιὰ θέση ἀνωτερότητας καὶ μερικὲς φορὲς ἀφ' ὑψηλοῦ, καθὼς ἡ παράδοση τοῦ δικοῦ τους κόμματος τοὺς φαίνεται πιὸ περιεκτικὴ καὶ πιὸ διδακτικὴ. Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα παραμένει πάντως παρόμοιο ἢ τὸ ἴδιο: ἐνστερνισμὸς τῆς φιλελεύθερης κριτικῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ὑπεράσπιση τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας στὴν οἰκονομία· ἀπόρριψη τοῦ γραφειοκρατικοῦ κράτους πρόνοιας καὶ ταυτόχρονη ἔγκριση μιᾶς ὀρισμένης διακριτικῆς ρυθμιστικῆς λειτουργίας τοῦ κράτους λόγω τῆς ἀδυναμίας νὰ ἐφαρμοσθεῖ τὸ καθαρὸ *laissez-faire* ἢ τῶν ἀνεπιθύμητων συνεπειῶν του· προσπάθεια ὑπέρβασης τοῦ τελικὰ ἀμοραλιστικοῦ ὀρθολογιστικοῦ ὠφελιμισμοῦ καὶ οἰκονομισμού καθὼς καὶ τοῦ ἀχαλίνωτου ἀτομικισμοῦ (ἐπίσης) μέσω τῆς ἀναδρομῆς σὲ θρησκευτικὲς καὶ παραδοσιακὲς ἰδέες κ.λπ.²³ Πειπεισμένοι ἀπὸ ὅσα προσέφεραν ὑπὲρ τῆς ὑπόθεσης τοῦ φιλελευθερισμοῦ, οἱ Βρετανοὶ συντηρητικοὶ μποροῦν ἄνετα νὰ συστήσουν σὲ ὅσους ἐξακολουθοῦν νὰ αὐτοαποκαλοῦνται «φιλελεύθεροι» ἢ «φιλελεύθερο κόμμα» νὰ συνταχθοῦν μαζί τους ἐναντίον τοῦ σοσιαλιστικοῦ κρατισμοῦ.²⁴ Στὴν πραγματικότητα ὁ σοσιαλιστικὸς κίνδυνος, σὲ ὁποιαδήποτε μορφή, κυρίως μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον ὑπῆρξε καθοριστικὸς λόγος τόσο γιὰ τὴν ἐνισχυμένη

22 Σχετικὰ μὲ αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη βλ. κεφ. IV, ὑποκεφ. 1β, 1δ.

23 Βλ. τὴ σημαντικὴ σὲ ἐπιρροὲς ἐργασία τοῦ Λόρδου Hailsham, *Conservative Case*, προπάντων σ. 19 κ.έ., 28 κ.έ., 64, 70, 94 κ.έ., 97, 114.

24 Βλ. π.χ. Coote, *Cons. and Lib.*, προπάντων σ. 207 κ.έ.

τάση τῶν φιλελεύθερων νὰ ἀναρτήσουν πάνω τους τὴ «συντηρητικὴ» ἐπιγραφή ὅσο καί, ἀντίστροφα, γιὰ τὴν ἐτοιμότητα ἐκείνων ποὺ (σὲ διαφορετικὸ βαθμὸ καὶ μὲ διαφορετικὸ κάθε φορὰ τρόπο) εἶχαν παραμείνει πιστοὶ στὶς ἰδέες τοῦ παραδοσιακοῦ συντηρητισμοῦ τῶν εὐγενῶν νὰ υἱοθετήσουν (παλαιο)φιλελεύθερες βασικὲς θέσεις, διατηρώντας ἴσως τὴ συντηρητικὴ ἐπιγραφή, κυρίως σὲ σχέση μὲ τὸ ἀπαραβίαστο τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς οικονομικῆς ἐλευθερίας. Αὐτὲς οἱ μετατοπίσεις πρέπει νὰ καταγραφοῦν ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴν παραπλανηθεῖ κανεὶς ἀπὸ τέτοιες ἐπιγραφές.

Τὸ στοιχεῖο ποὺ ὑποτίθεται ὅτι διακρίνει τὸν νεοφιλελευθερισμὸ ἀπὸ τὸν «ιακωβινικὸ» φιλελευθερισμὸ στήνει ταυτόχρονα τὴ γέφυρα πρὸς ἐκεῖνο ποὺ στὸ νέο πλαίσιο γίνεται αἰσθητὸ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν «συντηρητικὸ». Πρόκειται γιὰ τὴν προαναφερόμενη ἐμφαντικὴ ἀναδρομὴ σὲ πνευματικὲς-ἠθικὲς ἀξίες ὡς ἀντίδοτο στὴν ἀμοραλιστικὴ ἐπίδραση τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, τοῦ ὠφελιμισμοῦ καὶ τοῦ οἰκονομισμοῦ, ἤτοι τοῦ εὐδαιμονισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ὑποτίθεται ὅτι καθορίζουν ἰδεολογικὰ τὴ ζωὴ τῆς μαζικῆς κοινωνίας καὶ ὁδηγοῦν στὴ διαμόρφωση ἐνὸς «ἀνήλικου-ἀνῶριμου» ἀνθρώπινου τύπου μέσα σὲ ἀχανεῖς διοικητικὸς μηχανισμούς. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀδιάκοπη ἀλλὰ χωρὶς νόημα καὶ τελικὰ ἐπικίνδυνη ἀλλαγὴ αὐτῆς τῆς κοινωνίας, ποὺ βρίσκεται σὲ ἕνα ἀσθματικὸ κυνήγι τῆς προόδου χαλκεύοντας ταυτόχρονα τὶς ἀλυσίδες της, οἱ ἀξίες σημαίνουν σταθερὰ σημεῖα προσανατολισμοῦ καὶ βάσιμα στηρίγματα, εἶναι ἔκφραση καὶ ἐπιβεβαίωση μιᾶς ἀντικειμενικῆς διαρκοῦς τάξης. Αὐτὴ ἢ ἀντίληψη φαίνεται πῶς ἔχει πολλὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τὸν ἱστορικὸ συντηρητισμὸ. Στὴν πραγματικότητα ὅμως υἱοθετοῦνται ἀπὸ αὐτὸν μόνον φραστικὰ σχήματα ἢ συνθήματα, καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπόψη ἡ ἀρχικὴ συγκεκριμένη ἱστορικὴ ἀναφορά, ἢ ὁποῖα ἢ εἶναι ἀπλῶς ἄγνωστη (στὶς περισσότερες περιπτώσεις) ἢ παραμερίζεται διακριτικὰ καὶ ἐρμηνεύεται διαφορετικὰ. Αὐτὴ ἢ ἄγνοια ἢ ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ (συντηρητικοῦ) παρελθόντος εἶναι ἀσφαλῶς ἕνα σύμπτωμα. Καὶ αὐτὸ διότι ὅσο καὶ ἂν οἱ σημερινοὶ «συντηρητικοὶ» εἶναι πολιτικὰ καὶ αἰσθητικὰ ἀπελπισμένοι ἀπὸ τὴ σύγχρονη μαζικὴ κοινωνία καὶ μαζικὴ δημοκρατία, ὅσο καὶ ἂν σὲ ὄρες περισυλλογῆς νοσταλγοῦν τὸν 19ο, τὸν 18ο ἢ ἀκόμη καὶ τὸν 13ο αἰῶνα (καθὼς μάλιστα σιωπηρὰ ὑποθέτουν ὅτι δικαιωματικὰ θὰ ἀνῆκαν στὸ κυρίαρχο ἀνώτερο στρῶμα ἐκείνων τῶν καιρῶν), τελικὰ πρέπει νὰ ἀποδεχθοῦν τὸν 20ὸ αἰῶνα ὡς δικὸν τους καὶ νὰ δοῦν τὴν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία ὡς τὴ «μοναδικὴ πραγματικὴ ἐναλλακτικὴ πρόταση» ἀπέναντι στὸν ὀλοκληρωτισμὸ.²⁵ Ἐπιπλέον, αὐτὸ ποὺ ἐμποδίζει μιὰ πραγματικὴ ταύτιση μὲ τὸν ἱστορικὸ συντηρητισμὸ εἶναι ὁ φόβος ὅτι διαφορετικὰ θὰ ἐξέφραζε κανεὶς τὴν ἀλληλεγγύη

25 Ἐδῶ μεταφέρουμε τὴν ἀναγκαστικὴ ὁμολογία πίστεως ἐνὸς «συντηρητικοῦ» ὅπως ὁ Rossiter, *Conserv.*, σ. 17.

του πρὸς τὰ ἀμαρτήματα αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ συντηρητισμοῦ, κάτι πού στὴν πολιτική πολεμική μόνο μειονέκτημα μπορεῖ νὰ εἶναι, ἀφοῦ μάλιστα οἱ ἀριστεροὶ ἐχθροὶ τῶν σύγχρονων «συντηρητικῶν» τοὺς κατηγοροῦν γιὰ τὴν ἄμεση προέλευση ἀπὸ τὴ μαύρη ἀντεπαναστατική παράταξη τῶν ἐτῶν γύρω στὸ 1800.²⁶ Ἔτσι λοιπὸν αὐτοὶ οἱ «συντηρητικοὶ» εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ ἐπισημαίνουν φιλελεύθερες πτυχές τοῦ ἱστορικοῦ συντηρητισμοῦ ἢ ἀπλῶς νὰ τὶς ἐπινοοῦν καὶ νὰ πραγματεύονται τὴν παράδοση τοῦ ἱστορικοῦ συντηρητισμοῦ ἐπιλεκτικά, ἀποστασιοποιούμενοι ρητὰ ἀπὸ τὴν «ἀντιδραστική» πτέρυγιά της.²⁷ Ὄντας ἔτσι μὴ δεσμευτική, ἡ σχέση τῶν σύγχρονων «συντηρητικῶν» μὲ τὸν ἱστορικό συντηρητισμὸ ἀποδεικνύεται τεχνητὴ καὶ πλασματική.

Γιὰ τοὺς νεοφιλελεύθερους «συντηρητικοὺς» εἶναι ὄντως ἀδύνατο νὰ βγάλουν ἀπὸ τὸν ἱστορικό συντηρητισμὸ κάτι ἄλλο καὶ οὐσιωδῶς περισσότερο ἀπὸ φραστικά σχήματα στὰ ὁποῖα μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων πρέπει νὰ δίδεται ἓνα ιδιαίτερο περιεχόμενο πού κατὰ κάποιον τρόπο μπορεῖ νὰ ἔχει σχέση μὲ τὸ παρόν, καθὼς τὸ ἀρχικό περιεχόμενο τῶν συντηρητικῶν συνθημάτων στρεφόταν ἀκριβῶς κατὰ τοῦ περιεχομένου μὲ τὸ ὁποῖο αὐτὰ παραγεμίζονται σήμερα – ἀπὸ τὴν οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς μέχρι τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Ἄν τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι, τότε βέβαια τίθεται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον οἱ μεγάλες βασικὲς ἀρχές πού ὑποτίθεται ὅτι συνοψίζονται σὲ αὐτὰ τὰ συνθήματα (τάξη, ἱεραρχία, παράδοση, θρησκεία

26 Ἀπὸ μαρξιστικῆ-λενινιστικῆ σκοπιὰ ὁ Elm ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ συντηρητισμὸς δὲν ἔχει μιὰ μοναδική ταξική δέσμευση ὅπως ὁ σοσιαλισμὸς ἢ ὁ φιλελευθερισμὸς, ἀλλὰ ὑπῆρξε διαδοχικὰ ἰδεολογία φεουδαρχικῶν-ἀριστοκρατικῶν, μεγαλοαστικῶν-ἐθνικοφιλελεύθερων καὶ ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων· ἡ συνέχειά του ὡς πολιτικῆ ἰδεολογία βασιζέται στὴν ἀσυνέχεια τῆς κοινωνικῆς του βάσης. Ὁ Elm δὲν ἐξηγεῖ πῶς αὐτὴ ἡ θέση συμβιβάζεται μὲ τὴ μαρξιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἰδεολογία καὶ τὴ σχέση βάσης-ἐποικοδομήματος· αὐτὸ πού τὸν ἐνδιαφέρει ἐπιφανειακὰ εἶναι ἡ θεμελίωση τῆς γνωστῆς θέσης γιὰ τὴν ἱστορικὴ γενεαλογία τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐξᾴλλου, σύμφωνα μὲ τὸν Elm, ὁ συντηρητισμὸς δὲν διαφέρει κατὰ τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο, ἀλλὰ μόνο στὸ ζήτημα τῆς χρήσης τῆς τρομοκρατίας (*Traditionen*, προπάντων σ. 13, 15). Παρόμοια ἡ Grebing πιστεύει ὅτι ὁ συντηρητισμὸς καὶ ὁ καπιταλισμὸς ἦταν ἀρχικά, καὶ μάλιστα ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Marwitz καὶ τοῦ Gentz, συμφυεῖς, καὶ ἔτσι ὁ κυρίαρχος μέχρι σήμερα ἀστικός φιλελευθερισμὸς μόνο συντηρητικὸς καὶ ἀντιδραστικὸς μπορεῖ νὰ εἶναι (*Aktuelle Theorien*, προπάντων σ. 23 κ.έ., 32 κ.έ.· *Konservative*, προπάντων σ. 35, 38, 45, 47). Αὐτὴ ἡ θέση τῆς Grebing εἶναι ἀπλῶς ἡ προβολὴ τῆς προαναφερόμενης ἀριστερῆς ἐρμηνείας τοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ φαινομένου μέχρι τὸ ἀπώτερο παρελθόν· ἡ ἱστορικὴ μὀρφωση τῆς συγγραφέως εἶναι ἐξᾴλλου πολὺ ἐλλιπής.

27 Ἀκόμη καὶ ὁ Kaltenbrunner, πού τόνισε περισσότερο ἀπὸ ἄλλους τὴν ταύτιση μὲ τὸν ἱστορικό συντηρητισμὸ, προσπάθησε νὰ καταδείξει τὴν ἀνάμειξη τῶν φιλελεύθερων μὲ τοὺς συντηρητικοὺς ἤδη στὸν Chateaubriand, πού ἔπλασε τὸν ὄρο, καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν συντηρητισμὸ καὶ τὶς ἀντιδραστικὲς δυνάμεις. «Κακοὶ» συντηρητικοὶ ἦταν κατ' αὐτὸν π.χ. ὁ Haller καὶ ὁ A. Müller, «καλοὶ» ὁ Baader, ὁ Gentz, ὁ Ranke καὶ (κατὰ χαρακτηριστικὸ τρόπο) ὁ Tocqueville (*Der schwierige Konserv.*, σ. 26, 28).

κ.λπ.) μπορούν να θεωρούνται βάσιμες από μόνες τους, δηλαδή ανεξάρτητα από τὸ περιεχόμενό τους καὶ τὴν ἀποτυχία τους στὸ παρελθόν. Ἀπλῶς καὶ μόνο μὲ τὴν ἐπικράτησή του ὁ φιλελευθερισμὸς ἀπέδειξε μὲ πολὺ παραστατικὸ τρόπο ὅτι αὐτὸ πού οἱ συντηρητικοί, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεγάλων τους βασικῶν ἀρχῶν καὶ συνθημάτων, θεωροῦσαν ἀπολύτως ἀφύσικο, μπόρεσε ἐντούτοις νὰ λειτουργήσει. Τί λοιπὸν μπορεῖ σήμερα νὰ μᾶς ἐγγυηθεῖ ὅτι οἱ συντηρητικοὶ δὲν θὰ βρίσκονται καὶ πάλι σὲ πλάνη; Πάντως πρέπει νὰ διαχωρισθοῦν οἱ γενικὲς ἀρχὲς ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ἱστορικὴ ἐφαρμογή τους, γιὰ νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὶς ἐπικαλεῖται σὲ καιροὺς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνάγκης. Ἄκόμη καὶ σχετικὰ μὲ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, ὅπου θὰ εἶχε κανεὶς περισσότερους λόγους νὰ ἀναμένει σταθερότητα ἀντιλήψεων, ἢ μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους εἶναι ὀλοφάνερη καὶ χειροπιαστή. Ἄν γιὰ τὸν ἱστορικὸ συντηρητισμὸ ὁ χριστιανισμὸς ἐμφανιζόταν κυρίως μὲ τὴ μορφή τῆς ἐκκλησίας, ἢ ὁποῖα καθαγιαίνει ἢ ἐνσαρκώνει τὶς κοινωνικὲς ἱεραρχίες καὶ ὑποβάλλει σὲ πειθαρχία τὴν ἀμαρτωλὴ-ἄναρχη ἀτομικότητα, ὁ χριστιανισμὸς τῶν νεοφιλελεύθερων «συντηρητικῶν» παραμένει προσωποκρατικὸς καὶ ἀναφέρεται στὴν ἀτομικότητα, ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴ θέση καὶ τὸ ἐσωτερικὸ στήριγμα τοῦ ὑποκειμένου, πού στὸ πλαίσιο μιᾶς ἐλεύθερης οἰκονομίας ἀποφασίζει, δρᾷ καὶ ὑφίσταται μὲ δική του εὐθύνη. Ἡ στροφή πρὸς τὴν ἀνώτερη σφαῖρα τῶν θρησκευτικῶν ἀξιών πρέπει νὰ δρομολογεῖ καὶ νὰ σταθεροποιεῖ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ὕλιστικὴ-οἰκονομιστικὴ σκέψη καὶ συμπεριφορὰ τῆς καταναλωτικῆς μαζικῆς κοινωνίας, ἔτσι ὥστε ἡ μαζοποίηση καὶ τὸ κράτος πρόνοιας νὰ πληγοῦν στὰ ἰδεολογικά τους θεμέλια· μιὰ προσωπικότητα μὲ τέτοιες πνευματικὲς ἀνάγκες δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ μαζοποιηθεῖ οὔτε νὰ ἀποξενωθεῖ καὶ ἐπιπλέον ἡ ἐσωτερικὴ τῆς ἀποσύνδεση ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ σκέψη τῶν ἀξιώσεων τοῦ παραχαϊδεμένου καταναλωτῆ συνεπιφέρει τὴ συνείδηση καθήκοντος ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκτέλεση τῆς ὑπηρεσίας καὶ μιὰ θετικὴ βασικὴ σχέση πρὸς τοὺς ὑφιστάμενους θεσμούς.²⁸ Ἄν αὐτὲς οἱ ἰδεατὲς προϋποθέσεις εἶναι δεδομένες στὸ σύνολό τους, ἐκεῖνος πού ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ χριστιανισμοῦ του θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του συντηρητικὸ μπορεῖ νὰ ἀποκαλεῖται καὶ φιλελεύθερος, ἀφοῦ ἡ χριστιανικὴ στάση στηρίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας καὶ εἶναι προσωποκρατικὴ, ἐνῶ ὁ συντηρητισμὸς ὡς τέτοιος συχνὰ συμμάχησε μὲ τὶς ἀντιδραστικὲς δυνάμεις καὶ τὸν αὐταρχισμό· ὁ νεοσυντηρητισμὸς καὶ ὁ νεοφιλελευθερισμὸς συγχωνεύονται χάρις στὴν ἐπίδραση ἐνὸς ἔτσι νοούμενου χριστιανισμοῦ, ἢ ὁποῖα καθιστᾷ δυνατὴ τὴν ὑπέρβαση τῶν ὀρθολογιστικῶν-σχετικιστικῶν καθῶς καὶ τῶν οἰκονομικῶν πτυχῶν τοῦ φιλελευθερισμοῦ.²⁹ Μπροστὰ στὸ φάντασμα τοῦ

28 Χαρακτηριστικὲς ρήσεις στὸν Gerstenmaier, *Was heißt heute kons.?*, σ. 29. Βλ. ἐπίσης Clarke, *Cons. Faith*, σ. 8 κ.έ. Πρβλ. Friedrich, *Neo-Lib.*, σ. 514.

29 Αὐτὴ εἶναι ἡ θέση τοῦ Kuehnelt-Leddihn, *Neukons. u. Neulib.*, προπάντων σ. 123 κ.έ., 131. κ.έ.

κολεκτιβισμού ό προσωποκρατικός χριστιανισμός και ένας μπολιασμένος με χριστιανικές-«συντηρητικές» ιδέες και κατά συνέπεια μετριασμένος συντηρητισμός βλέπουν την ανάγκη να συνενωθούν.³⁰ Ειδικά αυτή ή -αντίθετη πρὸς τὸν ιστορικό συντηρητισμό- άστικοποίηση, δηλαδή προσωπικοποίηση και έξατομίκευση τοῦ χριστιανισμού, δὲν ἐπιτρέπει να βροῦν ἀπήχηση στοὺς καθολικοὺς οἱ προσπάθειες τῶν νεοφιλελευθερων για άξιοποίηση τῆς «χριστιανικῆς παράδοσης τῆς Δύσης» για τοὺς δικούς τους κοινωνικοπολιτικούς σκοπούς.³¹ Ὑπάρχουν ὅμως και «συντηρητικοί» ποὺ ἐνόψει τῶν δυνατοτήτων ἐρμηνείας τῶν χριστιανικῶν διδασκαλιῶν ὑπὸ μιὰ ἐξισωτικῆ-ἐπαναστατικῆ ἔννοια ἢ και ἐπειδὴ θὰ ἤθελαν να κρατήσουν τὴν προσέγγισή τους ἐλεύθερη ἀπὸ ὅποιαδήποτε «ιδεολογία» ἀπορρίπτουν μιὰ κατ' ἀρχὴν σύνδεση τῶν κοινωνικοπολιτικῶν τους ιδεῶν με θρησκευτικὲς ιδέες.³² Ἡ δευτερεύουσα μὲν, ἀλλὰ ὑπαρκτὴ ἀντίθεση μεταξύ χριστιανῶν και μὴ χριστιανῶν «συντηρητικῶν» φέρνει και πάλι στὸ φῶς τὸν κοσμοθεωρητικὰ ἐπισφαλῆ χαρακτήρα τῶν μορφωμάτων τῆς σκέψης ποὺ σήμερα ἐμφανίζονται ὡς «συντηρητικοί».

Ἡ περισυλλογὴ γύρω ἀπὸ τίς «παραδοσιακὲς χριστιανικὲς ἀξίες» συμβαδίζει με τὴν ἀναδρομὴ τῶν «συντηρητικῶν» μας σὲ ἕνα ἀκόμη σύνθημα τοῦ ιστορικοῦ συντηρητισμοῦ, ἐκεῖνο τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας, τὸ ὁποῖο σὲ τελικὴ ἀνάλυση ὑποτίθεται ὅτι ἀνάγεται στὴ φυσικὴ ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων. Ἡ σύνδεση προκύπτει τόσο ἀπὸ τὴν ὑποτιθέμενη τάση τῶν χριστιανῶν να σέβονται κάθε κατεστημένη τάξη ὡς θεόπεμπτη ὅσο και ἀπὸ τὴν πεποίθηση ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τῶν χριστιανῶν μπορεῖ να ἱκανοποιεῖται με κάθε θέση στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία, ἐνῶ ὁ ἐξωστρεφῆς, «ρηχὸς» μὴ χριστιανός, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ρίζες, εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ

30 Βλ. Schönningh, *Was heißt heute konserv.?*, σ. 33.

31 Βλ. τὸ πολυσέλιδο βιβλίο τοῦ Nawroth, ὁ ὁποῖος, ὄχι ἄδικα, ὀρίζει τὸν νεοφιλελευθερισμὸ ὡς νέα ἐκδοχὴ τῆς «νομιναλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ» και τοῦ «φιλελεύθερου ατομικισμοῦ» ἢ ἀπλῶς ὡς ἀναγέννηση «παλαιοφιλελεύθερων ιδεῶν» (*Sozial- u. Wirtschaftsphil. d. Neolib.*, σ. 425).

32 Λόγου χάρις ὁ Kaltenbrunner, *Der Konservative...*, σ. 11. Ὁ Topitsch παραπέμπει στὴ δυνατότητα μιᾶς ἐπαναστατικῆς ἐρμηνείας τοῦ χριστιανισμοῦ και τοῦ φυσικοῦ δικαίου και ἐπιπλέον θυμίζει τὴ δομικὴ ὁμοιότητα τέτοιων μορφωμάτων τῆς σκέψης με τὰ μαρξιστικὰ δόγματα σωτηρίας (*Aufgekl. u. unaufgekl. Kons.*, σ. 12). Ὅταν ὅμως ἀπαιτεῖ «να κάνουμε τίς γνώσεις τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς σκέψης γόνιμες για μιὰ βασικὴ στάση» ποὺ θὰ μπορούσε να ἀποκληθεῖ συντηρητισμός (σ. 13), τότε τοῦ διαφεύγει ἀφενὸς ἡ σημασία τῆς ιδεολογικῆς-ἀπατηλῆς συνιστώσας για τὴν πρακτικὴ δράση (μιὰ σημασία ποὺ ὁ ἴδιος σὲ ἄλλα πλαίσια σὲ σχέση με τοὺς πολιτικούς ἐχθρούς του τὴν ἀνέδειξε πολὺ ὠραῖα) και ἀφετέρου ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια μέθοδο ἄθελά του ὅπως ἀκριβῶς οἱ ὄπαδοί τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἢ οἱ χριστιανοί: ἀπὸ ἕνα (αὐτὴ τὴ φορά βέβαια ἐπιστημονικὰ συλλαμβανόμενο) ὄν θέλει να παραγάγει ἕνα δέον (μιὰ κανονιστικὴ βασικὴ στάση), μὴ κατανοώντας ὅτι ὁποῖος θέτει και ὑπερασπίζεται κανόνες δὲν μπορεῖ παρὰ ἀκολουθώντας τὴ δομὴ τῆς σκέψης να φθάσει κοντὰ στὴν ιδεολογικὴ σκέψη.

ἐπιδιώκει ἀδίστακτα τὴν ἄνοδό του καθὼς καὶ ὁ τύπος τοῦ παραχαϊδεμένου καταναλωτῆ. Αὐτὸς ὁ ἐξωστρεφῆς ἀνθρώπινος τύπος ἀποτελεῖ λοιπὸν τὸν φυσικὸ κινήτηρα γιὰ τὴν κινήτικότητα ποὺ ἀνατρέπει τὰ πάντα στὴ μαζικὴ κοινωνία, κάτι ἀπὸ τὸ ὁποῖο τρέφεται ἡ τάση ἰσοπέδωσης προσώπων καὶ ἀξιών. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ ἀναδρομὴ τῶν νεοφιλελεύθερων «συντηρητικῶν» σὲ χριστιανικὲς ἢ ἄλλες «ἀνώτερες πνευματικὲς ἀξίες» συναρτᾶται μὲ τὸν ἀγῶνα τους κατὰ τοῦ ἐξισωτισμοῦ τῆς μαζικῆς κοινωνίας καὶ μὲ τὸν ἐλιτισμὸ τους, ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ ἤδη ἀπὸ πολλοὺς παρατηρητές.³³ Αὐτὸς αἰτιολογεῖται συχνὰ μὲ τὴ θέση γιὰ τὴ φυσικὴ ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων³⁴ (γιὰ τὶς ἐξαιρετικὰ ἀμφίρροπες συνεπαγωγές της, ποὺ δὲν τὶς ἀναλογίζονται οἱ «συντηρητικοὶ» ἐκπρόσωποί της, θὰ μιλήσουμε ἀμέσως πιὸ κάτω) καὶ κατὰ κανόνα λαμβάνει τὴ μετουσιωμένη μορφή τῆς θεωρίας τῆς ἀγεφύρωτης ἀντίθεσης μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἰσότητας. Στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀναδείξουν αὐτὴ τὴν ἀντίθεση μὲ τὴ βοήθεια ὀντολογικῶν κατηγοριῶν οἱ χριστιανοὶ «συντηρητικοί» μας ἐμφανίζονται μᾶλλον νευρικοὶ ἀπέναντι σὲ ἐξισωτικὲς βάσει τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἐρμηνεῖες τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τοῦ δόγματος ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι πλασμένος κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τοῦ θεοῦ· ἡ ἴδια ἠθικὴ ἀξία ὅλων τῶν προσώπων ἀναγνωρίζεται βέβαια κατ' ἀρχήν, ἀλλὰ αὐτὴ μπορεῖ νὰ θεμελιώσει μόνον ἓνα ἠθικὸ δικαίωμα καὶ ὄχι ἓνα πολιτικὸ ἢ οἰκονομικὸ αἴτημα.³⁵ Μερικὲς πιὸ ἄμεσες διατυπώσεις δηλώνουν καθαρὰ ὅτι ὁ συντηρητικὸς δὲν θέλει τὴν ἐλευθερία ἀφηρημένα, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ εἶδος ἐλευθερίας ποὺ θὰ μπορούσε νὰ διαφυλάξει τὶς ὑφιστάμενες ἀνισότητες ἢ νὰ ἀποκαταστήσει ἐκεῖνες ποὺ καταργήθηκαν.³⁶ Ἀκόμη καὶ ἡ πιὸ ἐμφαντικὴ ὑπεράσπιση τῆς ἀνισότητος ἐκ μέρους τῶν σύγχρονων «συντηρητικῶν» δὲν εἶναι ὡστόσο σὲ θέση νὰ ἐξαλείψει τὴ θεμελιώδη διαφορὰ περιεχομένου τῆς ἀντίληψῆς τους ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἱστορικοῦ συντηρητισμοῦ. Εἴτε θέλουν εἴτε ὄχι, πατοῦν στὸ ἔδαφος τῆς πρὸ πολλοῦ νικηφόρας φιλελεύθερης ἐπανάστασης καὶ κατὰ συνέπεια πρέπει (ἀκριβῶς ὅπως ἔγινε ἤδη τὸν 18ο αἰῶνα στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν κληρονομικῶν προνομίων τῶν εὐγενῶν) νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀνισότητα ἐπισημαίνοντας τὴν ἀνώτερη προίκιση ἢ τὴν καλύτερη ἐπίδοση καὶ ὄχι λόγου χάρη τὸ γεγονός ὅτι βιολογικὰ ἀνήκει κανεὶς σὲ μιὰ ὀρισμένη ὁμάδα ἀνθρώπων ἢ ἐπικαλούμενοι τὴ μακρὰ ἱστορία καὶ τὰ ἥρωικὰ κατορθώματα τῶν προγόνων. Τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα ποὺ ἀνάγεται στὴ διαφορετικὴ προίκιση ἢ ἐπίδοση μπορεῖ κανεὶς βέβαια νὰ τὴν ἀντιληφθεῖ (καὶ) ὡς λειτουργία τῆς φυσικῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ μετὰξὺ αὐτῆς τῆς μορφῆς ἀνισότητος καὶ τῆς κληρονομικῆς, ποὺ

33 Λόγου χάρη ἀπὸ τὸν Friedrich (*Neo-Lib.*, σ. 518) καὶ τὸν O'Sullivan (*Cons.*, σ. 115).

34 Βλ. π.χ. Rossiter, *Conserv.*, σ. 25 κ.έ.

35 Αὐτὸ σύμφωνα μὲ τὸν Feiling, *Principles*, σ. 135.

36 Βλ. Cowling, *Present Position*, σ. 9.

συνήθως προέβαλλε ο ιστορικός συντηρητισμός, υπάρχει μια κρίσιμη διαφορά: η ανισότητα βάσει της προίκισης και της επίδοσης δεν συνδέεται κατ' ανάγκη με την κυριαρχία μιας όρισμένης κοινωνικής ομάδας, δηλαδή από τη γενική διαπίστωση για τη φυσική ανισότητα των ανθρώπινων προικίσεων και επιδόσεων δεν μπορεί να παραχθεί μια μόνιμη νομιμοποίηση κυριαρχίας, και μάλιστα ήδη λόγω του γεγονότος ότι η ανωτερότητα της προίκισης και της επίδοσης γεννιέται και παρέρχεται μαζί με ένα όρισμένο πεπερασμένο υποκείμενο. Έπιπλέον, αν λάβουμε υπόψη ότι δεν υπάρχει «ή» προίκιση, αλλά είναι γνωστά και νοητά πολλά είδη προίκισης, τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ νομιμοποιήσῃ ἢ πάντως νὰ ἐξασφαλίσῃ κυριαρχία, τότε εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἀκριβῶς βάσει τῆς φυσικῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρώπων θὰ μποροῦσαν νὰ ἔχουν καὶ νὰ διατηρήσουν τὸ πάνω χέρι εἰδικὰ οἱ ἐχθροὶ τῶν «συντηρητικῶν» μας. Ἄν τὸ ἀποκλειστικὸ κριτήριό τῆς εἶναι ἡ προίκιση καὶ ἡ ἐπίδοση, ἡ ἀνισότητα δὲν ἐγγυᾶται οὔτε λογικὰ οὔτε πρακτικὰ τὸ ρόδινο μέλλον τῶν ζώων τὰ ὁποῖα, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Ὅργουελ, πρὸς στιγμὴν εἶναι πιὸ ἴσα ἢ πιὸ ἄνισα ἀπὸ τὰ ἄλλα. Καὶ ὅμως, οἱ «συντηρητικοὶ» στὸν παρόντα ἀστερισμὸ τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ ἐμμένουν στὴ θέση τῆς ἀνισότητος γιὰ λόγους πολεμικῆς – ὅσο ὁ ἐχθρὸς τους ἐξυμνεῖ τὴν ἄκρατη ἰσότητα καὶ παρέχει τὴν ἐλπίδα γιὰ πραγμάτωσή τῆς.

Τὸ παράδειγμα τῆς θέσης γιὰ τὴν ἀνισότητα δείχνει καθαρὰ ὅτι κατὰ τὴν ἀναδρομὴ τους σὲ συνθήματα τοῦ ἱστορικοῦ συντηρητισμοῦ οἱ σύγχρονοι «συντηρητικοὶ» δὲν ἀντικαθιστοῦν μόνον, σιωπηρὰ ἢ ἀσυνείδητα, παλαιὰ περιεχόμενα μὲ νέα, ἀλλὰ περιπίπτουν καὶ σὲ ἀντιφάσεις ἢ κάνουν λογικὰ ἄλλατα. Μερικὰ σημαντικὰ ἀπὸ αὐτὰ θὰ τὰ συζητήσουμε ἀκολουθῶς πολὺ σύντομα γιὰ νὰ δείξουμε ἔτσι πιὸ παραστατικὰ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποῖους εἶναι ἀδύνατος ἓνας σαφὴς ὀρισμὸς τοῦ σημερινοῦ «συντηρητισμοῦ» ποὺ θὰ τὸν καταδείκνυε ὡς ὀργανικὰ ἐξελιγμένο διάδοχο τοῦ ἱστορικοῦ συντηρητισμοῦ. Ἡ ἐκ μέρους καὶ τῶν δύο ὀνομαστικὰ ταυτόσημη ἐπίκληση τῆς παράδοσης ὡς νομιμοποιητικῆς ἀρχῆς ποὺ παράγει αὐθεντία δὲν μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀποκαταστήσει μιὰ ἀναγκαῖα ἱστορικὴ ἢ πνευματικὴ σύνδεση μετὰ τὸ συντηρητισμοῦ καὶ τοῦ «συντηρητισμοῦ». Θὰ ἀναφέρουμε δύο λόγους γι' αὐτό. Ὁ ἓνας εἶναι ὅτι λόγω τῆς ἐμφυτης πολυσημίας καὶ χειραγωγησιμότητος τῆς ἔννοιας τῆς παράδοσης, γιὰ τίς ὁποῖες μιλήσαμε στὸ προηγούμενο ὑποκεφάλαιο, οἱ σημερινοὶ «συντηρητικοὶ» μὲ αὐτὸ τὸν ὄρο ἐννοοῦν κάτι ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἐννοοῦσαν οἱ ἀντεπαναστάτες γύρω στὸ 1800, ἀφοῦ μάλιστα, ὅπως εἴπαμε, κατὰ κανόνα δὲν θέλουν νὰ ταυτίζονται μὲ τὰ παλαιὰ ἁμαρτήματα τῶν «ἀντιδραστικῶν δυνάμεων»· ἔτσι κατασκευάζουν μιὰ «δυτικὴ παράδοση» ποὺ περιεῖχει ἀνεκαθεν τίς ἀστικὲς ἀξίες καὶ ἐλευθερίες ἢ τουλάχιστον τίς εἶχε ὡς στόχο τῆς, ἐνῶ γιὰ τοὺς συντηρητικὸς προμάχους τῆς *societas civilis* π.χ. ἡ λογοκρισία καὶ τὸ κάψιμο βιβλίων

ἦταν ἀπολύτως κανονικά φαινόμενα στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἴδιας παράδοσης. Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι οἱ «συντηρητικοὶ» πρέπει νὰ μιλοῦν γιὰ τὴν παράδοση καὶ τὴ σχετικὴ μὲ αὐτὴ αὐθεντία ὑπὸ συνθήκες στὶς ὁποῖες ἡ παραδοσιακὴ νομιμοποίηση καὶ κυριαρχία δὲν εἶχαν οὔτε θεσμικὰ οὔτε (ἐπαρκῆ) ψυχολογικὰ στηρίγματα. Ἀντίθετα μάλιστα. Εἶναι δύσκολο νὰ κατανοήσει κανεὶς μὲ ποιὸν τρόπο ἡ παράδοση θὰ μπορούσε νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀναγκαία αὐθεντία στὸ πλαίσιο σύγχρονων οικονομικῶν καὶ διοικητικῶν μονάδων, ὅπου μόνον ἡ –ἄλλωστε ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς «συντηρητικοὺς» ἐξυμνούμενη– ἀνώτερη προίκιση καὶ ἀποτελεσματικότητα μποροῦν νὰ ἐμπνεύσουν τὸν σεβασμό. Δὲν εἶναι λιγότερο προβληματικὴ ἡ ἀξιοποίηση τῆς παράδοσης στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο τοῦ σημερινοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, ὅπου ἀκόμη καὶ οἱ παραδοσιακὲς ἀξίες μόνον μὲ τὴν ἰσχὺ τοῦ ψηφοδέλτιου προάγονται σὲ πρακτικὲς ἀρχές, ἐνῶ οἱ πολιτικοὶ τοὺς ἐκπρόσωποι καὶ συνήγοροι, καθὼς μιλοῦν γι' αὐτές, ἐλπίζουν ὅτι ἔτσι θὰ κερδίσουν τὴν εὐνοια τοῦ ἀπλοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ ψηφοδέλτιό του στὸ χέρι, ὁ ὁποῖος ἀγωνιᾷ ἐνόψει τῶν διακυμάνσεων καὶ ἀβεβαιότητων μιᾶς ριζοσπαστικῆς δημοκρατίας.³⁷ Οἱ «συντηρητικοὶ» ποὺ ὑποστηρίζουν μὲ τὴν ἴδια ἔμφαση τὴν παράδοση καὶ τὸν σύγχρονο κοινοβουλευτισμὸ πρέπει νὰ παραβλέπουν ὅτι στοὺς μακάριους καιροὺς τῆς παραδοσιακῆς κυριαρχίας εἰδικὰ ἡ νομιμοποίηση τῆς κυριαρχίας μέσω ἰσότιμης, μυστικῆς καὶ γενικῆς ψηφοφορίας ἦταν ἀδιανόγητη, δηλαδή ὅτι οἱ κυρίαρχοι ἀντλοῦσαν τὴν αὐθεντία τους μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶχαν τὴν ἀνάγκη μιᾶς νομιμοποίησης μέσω μιᾶς τέτοιας ψηφοφορίας ὡς ἐκδήλωσης τῆς βούλησης τοῦ «ῥιμου-ἐνήλικου πολίτη». Εἶναι ἄραγε φορέας παραδοσιακὰ νομιμοποιημένης αὐθεντίας ἐκεῖνος ποὺ στὸ ὄνομά του πηγαίνει νὰ ἀναζητήσῃ ψήφους ἢ ἐκεῖνος ποὺ τὸν ἐκλέγει ἀφοῦ τὸν ἐπιθεώρησε μὲ τὸ βλέμμα του στὴν τηλέραση; Πῶς μπορεῖ ὅμως μιὰ ἐκλογή ποὺ θὰ ἦταν δυνατὸ καὶ ἐπιτρεπτὸ νὰ βγάλει καὶ διαφορετικὰ ἀποτελέσματα νὰ νομιμοποιήσει μιὰ παράδοση, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μόνον αὐτὸ ποὺ εἶναι;

Γιὰ νὰ ἀναστείλουν τὸν ἐγωιστικὸ ἀτομικισμὸ καὶ τὴν ἀναρχὴ ἀπουσία ριζῶν τῶν μελῶν τῆς μαζικῆς κοινωνίας, ποὺ προωθεῖ τὸν ἐξισωτισμὸ, οἱ «συντηρητικοὶ» θέλουν νὰ χρησιμοποιήσουν ὄχι μόνον τὸν χριστιανισμὸ, τὴν παράδοση καὶ τὴν αὐθεντία, ἀλλὰ καὶ ὑπερατομικὰ μορφώματα (οἰκογένεια, ἐπαγγελματικὲς ὀργανώσεις, συλλόγους, τοπικὴ αὐτοδιοίκηση) γιὰ νὰ προσφέρουν στὸ ἄτομο φυσικὴ προστασία καὶ ἔτσι νὰ τὸ ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο, κυρίως ἀπέναντι στὴ μάζα τῶν μεμονωμένων ἀτόμων, ἀναπτύσσει δεσποτικὲς τάσεις· τὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται ὡς γενικὲς ἐνότητες, γιὰ νὰ λύνουν διενέξεις καὶ νὰ περιορίζουν τὰ μονόπλευρα συμφέροντα, τῶρα ὅμως ἀνα-

37 Πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Landshut, *Restauration*, σ. 50.

πτύσσονται μέσα από την «οργανική» συναρμογή αυτών των μορφωμάτων.³⁸ Ἐπὶ χάρτου τὸ σχέδιο αὐτῆς τῆς χρυσῆς τομῆς μεταξύ ἀχαλίνωτου ἀτομικισμοῦ τῶν ἐπιμέρους προσώπων καὶ ἀχαλίνωτου δεσποτισμοῦ τοῦ κράτους φαίνεται πειστικό, τὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι κατὰ πόσον ἓνα τέτοιο κράτος μπορεῖ νὰ ἐπιζῆσει μέσα στὸν οἰκονομικό, στρατιωτικό καὶ διπλωματικό ἀνταγωνισμό μὲ ἄλλα κράτη, τὰ ὁποῖα εἶναι ἱκανὰ γιὰ μεγαλύτερη, πῶς πειθαρχημένη καὶ πῶς χρησιμοθηρικὰ ὀρθολογικὴ συγκέντρωση τῶν δυνάμεων τους θυσιάζοντας ἀκόμη καὶ «τὴν» ἐλευθερία, καθὼς καὶ κατὰ πόσον αὐτὸ τὸ κράτος μπορεῖ νὰ ἀντέξει μιὰ ἡττα μέσα σὲ τέτοιον ἀνταγωνισμό καὶ ἂν ἐνόψει τοῦ φόβου γιὰ μιὰ τέτοια ἡττα μπορεῖ νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ πραγματοποίηση ἑνὸς τέτοιου σχεδίου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μερὶά μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τέτοια καὶ παρόμοια μορφώματα θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελέσουν κάλλιστα ἐνδιάμεσες βαθμίδες μιᾶς ὀλοκληρωτικῆς πυραμίδας, βάση τῆς ὁποίας θὰ ἦταν τὸ ἄθροισμα τῶν τυπικὰ-νομικὰ αὐτόνομων ἀτόμων καὶ κορυφὴ τῆς ἢ κυρίαρχη ἐλίτ. Ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία ἀπὸ τὰ «ὀλοκληρωτικὰ» κράτη, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι πάντοτε ταυτόσημη μὲ τὸν μυθιστορηματικὸ κόσμο τῶν ἀρνητικῶν οὐτοπιῶν, δείχνει ὅτι δὲν προσπαθοῦν τόσο νὰ ἐλέγξουν τὸ ἄτομο ὡς τέτοιο καὶ στὴν ἀπομόνωσή του, ἀλλὰ κατὰ προτίμηση μὲσω τῆς ἔνταξίς του σὲ ὀργανώσεις καὶ συλλόγους ποὺ πρέπει νὰ διαμορφώνουν τὸ καθημερινό του περιβάλλον, τὴν ἐπαγγελματικὴ του ζωὴ ἢ τὴν ἐλευθερία του· αὐτὰ τὰ τελευταῖα μορφώματα δὲν ἀποτελοῦν λοιπὸν κατὰ κανένα τρόπο περίπου αὐτόματους ἐγγυητὲς («τῆς») ἐλευθερίας, ἀλλὰ ἡ λειτουργία τους καθορίζεται ἀπὸ τὸν γενικὸ χαρακτήρα τῆς πολιτικῆς κοινότητος ποὺ τὰ περιλαμβάνει. Ἐδῶ ὅμως μᾶς ἐνδιαφέρει προπάντων κάτι ἄλλο. Ὅταν ὁ ἱστορικὸς συντηρητισμὸς ἀντέτασσε τίς διάφορες «οργανικὰ ἀνεπτυγμένες» ἀνθρώπινες κοινότητες στὴν ἐπιβολὴ πειθαρχίας στὴν κοινωνικὴ ζωὴ ἐκ μέρους τοῦ γραφειοκρατικοῦ σύγχρονου κράτους, δὲν ἤθελε νὰ πλήξει μόνον αὐτὸ τὸ κράτος ἀλλὰ καὶ τίς ιδέες καὶ ἀρχές ποὺ ἀξίωναν μιὰ ἰσχὺ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν «οργανικῶν ομάδων» στὶς ὁποῖες γεννήθηκαν καὶ τίς ἰδιαιτέρες ἀνάγκες τῶν ὁποίων ἐξέφραζαν. Τέτοιες ιδέες ἦταν προπάντων τὰ λεγόμενα ἀνθρώπινα δικαιώματα, τὴν οἰκουμενικὴ ἀξίωση τῶν ὁποίων ἀπέρριπταν οἱ συντηρητικοὶ τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰῶνα ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ δίκαιο καὶ τὰ δικαιώματα ἔχουν τίς ρίζες τους στὴν ἐκάστοτε ἱστορικὰ διαμορφωμένη ἀνθρώπινη κοινωνία. Οἱ σημερινοὶ «συντηρητικοί», τουλάχιστον στὴ μεγάλη πλειονότητά τους, θέλουν τώρα τόσο νὰ διατηρήσουν τὸν φιλελεύθερο οἰκουμενισμό σχετικὰ μὲ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ ἄλλα παρόμοια, ὅπως ἄλλωστε ἐπιβάλλουν οἱ ἀνάγκες τῆς πολεμικῆς κατὰ τοῦ «ὀλοκληρωτισμοῦ», ὅσο καὶ νὰ ἐνεργοποιήσουν κοινωνικὰ μορφώματα τῶν ὁποίων ἡ κοσμοθεωρία καὶ ἡ δραστηριότητα εἶναι κατ' ἀνάγκη

38 Clarke, *Cons. Faith*, σ. 14 κ.έ., καὶ προπάντων Nisbet, *Quest.*, κεφ. 9-11.

μερικοκρατικές. Στόν βαθμό μάλιστα που αυτή ή μερικοκρατία στρέφεται κατά τών παρεμβάσεων του σύγχρονου κράτους, ό ιστορικά κρίσιμος ρόλος αυτού του κράτους για τήν έπιβολή και διαφύλαξη οίκουμεικῶν δικαιωμάτων και κανόνων παιγνιδιού χάνεται από τó όπτικό πεδίο. Αύτὴ ἡ ἀντικρατική κοινωνική μερικοκρατία συνοδεύεται έπιπλέον από τήν πνευματική μερικοκρατία, δηλαδή από τή στερεότυπη συντηρητική («ἀντιθεωρητική») προτίμηση του έκάστοτε «έμπειρικά δεδομένου» έναντι κάθε «ἀφηρημένης κατασκευής». Έδῶ παραβλέπεται ό ρόλος τῆς ἀφαίρεσης για τόν σχηματισμό τῆς έννοιας τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων ὅπως και ό ἀντίστοιχος ρόλος του σύγχρονου κράτους. Ἡ ταυτόχρονη υπεράσπιση του ιστορικά ἀνεπτυγμένου και του μερικοῦ κατά τῶν ἀφαιρέσεων, καθώς και τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων κατά του «όλοκληρωτισμοῦ», είναι μιὰ ἀντίφαση καθ' έαυτήν, διότι ἡ έννοια τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων δέν θά εἶχε γεννηθεῖ ποτέ χωρίς τήν ἀφαίρεση από τήν ιστορία, δηλαδή από τὰ συγκεκριμένα δικαιώματα και τίς συγκεκριμένες ὑποχρεώσεις τῶν ἀνθρώπων στο πλαίσιο ὀρισμένων ὁμάδων, και χωρίς τήν ἀντίστοιχη ὑποταγή αὐτῶν τῶν ὁμάδων στους ὁμοίομορφους κανόνες ένός ένιαῖα διοικούμενου κράτους. Έδῶ οἱ εκπρόσωποι του ιστορικοῦ συντηρητισμοῦ εἶχαν δίκιο. Οἱ σημερινοὶ «συντηρητικοὶ» ὅμως, ἀν θέλουν νὰ μείνουν πιστοὶ μέχρι τó λογικό τέλος στην «ὀργανική» τους μερικοκρατία, πρέπει νὰ διαρρήξουν τίς σχέσεις τους με τόν φιλελεύθερο οίκουμειισμό σέ ὅλες τίς μορφές του, ὅπως ἀκριβῶς θά ἔπρεπε νὰ ταχθοῦν ὑπέρ τῆς κατάργησης του γενικοῦ, ισότιμου και μυστικοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος, ἀν ἤθελαν νὰ ὑπηρετήσουν με πλήρη σοβαρότητα και συνέπεια τήν ἰδέα τῆς παραδοσιακά καθαγιασμένης αὐθεντίας. Στην ὀργή τους κατά τῆς ἐξισωτικῆς μαζικῆς δημοκρατίας και του κράτους πρόνοιας δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μερικοὶ από αὐτούς θά ἔφθαναν σέ αὐτό τó σημεῖο. Καὶ ἀν ἐδῶ ἀρκοῦνται γενικά σέ ἀραιούς ὑπαινιγμούς, αὐτό ὀφείλεται στις ἀνάγκες τῆς πολεμικῆς: τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα και ό σύγχρονος κοινοβουλευτισμός πρέπει νὰ παραμένουν πάντοτε ἄθικτα ὡς ὄπλα διατιθέμενα στον ὑπερκείμενο ἀγώνα κατά του «όλοκληρωτισμοῦ».

Ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στον φιλελεύθερο πυρήνα και τó «συντηρητικό» κάλυμμα στην κοινωνική φιλοσοφία τῶν «συντηρητικῶν» μας ἐπέρχεται ἀκόμη και ὅταν ἡ τελευταία λογική και πρακτική συνέπεια του οίκονομικοῦ ἀτομικισμοῦ, δηλαδή ἡ μαζική κοινωνία που καταναλώνει τὰ πάντα και ἔτσι ἐμφανίζεται από κάθε ἀποψη έπιτρεπτική, ἀπορρίπτεται, ἐνῶ διατηρεῖται λιγότερο ἢ περισσότερο δογματικά ἡ ἴδια ἡ ἀρχή του οίκονομικοῦ ἀτομικισμοῦ. Οἱ «συντηρητικοὶ» ἔχουν ἐπίγνωση του γεγονότος ὅτι ό συνεπής ἀτομικισμός σέ συνδυασμό με οίκονομικούς λόγους (δηλαδή ὡς ὠφελιμισμός) δέν μπορεῖ παρά νὰ καταστρέψει χωρίς ἔλεος τίς παραδόσεις και τó κύρος τῆς αὐθεντίας και τελικά νὰ ὑποτάξει τὰ πάντα στον

εὐδαιμονιστικό ὑπολογισμό.³⁹ Γνωρίζουν ἐπίσης ἢ διαισθάνονται ὅτι ἡ ἀπόρριψη τῆς ἐπιτρεπτικῆς κοινωνίας καὶ ἡ συνηγορία ὑπὲρ τοῦ οἰκονομικοῦ ἀτομικισμοῦ τουλάχιστον στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ πολλές φορές δύσκολα συμβιβάζονται.⁴⁰ Παραταῦτα, δὲν μπόρεσαν ἀκόμη νὰ ἀναπτύξουν μιὰ ἀποτελεσματικὴ στρατηγικὴ γιὰ τὴν ἄρση αὐτῆς τῆς ἀντίφασης, ποὺ συχνὰ κάνει τὴν κοινωνικὴ πολιτικὴ νὰ παραλύει· μᾶλλον ἔμαθαν νὰ ζοῦν μὲ αὐτὴ περιοριζόμενοι σὲ πρακτικὲς καὶ ἠθικὲς ἐκκλήσεις καὶ ζόρικια πού, ἂν δὲν τοὺς δοθεῖ ἔμφαση ἀπὸ μιὰ κρίση, πέφτουν σὲ μεγάλο βαθμὸ στὸ κενό. Ἡ ἐπιτυχία τους θὰ σήμαινε ἐξἄλλου ὅτι ἡ μεγάλη μάζα τῶν ἀνθρώπων ἐνεργεῖ βάσει («πνευματικῶν» καὶ «ἠθικῶν») (ὑπὸ τὴ «συντηρητικὴ» ἔννοια) κινήτρων, κάτι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ συμβαίνει: πῶς θὰ εἶχε ἐπέλθει τότε ἡ κατάσταση γιὰ τὴν ὁποία παραπονοῦνται οἱ ἴδιοι οἱ «συντηρητικοί»; Ἀκόμη καὶ ἂν οἱ ἴδιοι ἀπεχθάνονται ἀπὸ τὰ βᾶθη τῆς καρδιᾶς τους τὴ χυδαία εὐδαιμονιστικὴ μαζικὴ κατανάλωση καὶ τὴν ἰσοπέδωση ἀνθρώπων καὶ ἀξιών ποὺ αὐτὴ προκαλεῖ, κατ' ἀρχὴν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀπαγορεύσουν στὸν ἐπιχειρηματία νὰ παράγει στὴ βᾶση καθαρῆς κερδοσκοπίας –καὶ μάλιστα ὑπολογίζοντας στὰ «κατώτερα ἔνστικτα»– οὔτε στὸν καταναλωτὴ νὰ καταναλώνει τὰ προϊόντα ποὺ παράγονται σὲ αὐτὴ τὴ βᾶση. Καὶ ἐπιπλέον δὲν ἐπιτρέπεται καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐπέκταση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανάλωσης αὐτοῦ τοῦ εἴδους σὲ καθετὴ νοητό· ἀκόμη καὶ οἱ «πνευματικὲς ἀξίες», τίς ὁποῖες οἱ ἴδιοι οἱ «συντηρητικοί» ἐπικαλοῦνται καὶ προπαγανδίζουν, συμπαρασύρονται ἀπὸ αὐτὴ τὴν τάση καὶ λειτουργοῦν μᾶλλον ὡς καταναλωσιμὸ πολιτιστικὸ ἀγαθὸ παρά ὡς ἀδιαμφισβήτητες, ἀντικειμενικὰ κανονιστικὲς ἀρχές. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια ὁ πνευματικὸς καὶ ἠθικὸς σχετικισμὸς τῆς ἐξισωτικῆς μαζικῆς κοινωνίας συναρτᾶται μὲ τὴ γενίκευση, δηλαδὴ τὴν ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ ἐντατικοποίηση τῆς κατανάλωσης. Ἄν ὅμως οἱ ἀξίες μετατρέπονται σὲ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ, μποροῦν νὰ καταναλωθοῦν καὶ οἱ μὴ ἀξίες, τουλάχιστον σὲ μιὰ περιορισμένη ἔκταση· ἡ ἐπιτρεπτικότητα κερδίζει ἔδαφος ἢ δίνει τὸν τόνο καὶ τὰ αὐστηρὰ ἦθη χαλαρώνουν, ἂν μάλιστα δὲν διαλύονται. Τὰ ἦθη ὅμως δὲν εἶναι μόνον κάτι ἠθικὸ ἀλλὰ καὶ κάτι μόνιμο, καὶ ἔτσι ἡ διάλυση τῶν ἠθῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ὑπὸ τὴ στενότερη ἔννοια, παραβλάπτει καὶ τὴν παράδοση ὑπὸ τὴν εὐρύτερη. Οἱ «συντηρητικοί» ποὺ σήμερα ὑποστηρίζουν σθεναρὰ τὴν παράδοση καὶ τὰ ἦθη⁴¹ δὲν ἀναρωτιοῦνται κἂν τί θὰ ἔπρεπε νὰ γίνει, ἂν τὴ θέση τῶν ἠθῶν λάβει ἡ μόδα, ἂν δηλαδὴ ἡ ἀδιάκοπη ἀνανέωση σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ζωῆς γίνει ἔθιμο· δὲν μποροῦν ἐπίσης νὰ ἀποδυναμώσουν τὴ διαπίστωση ὅτι μιὰ τέτοια ἀνανέωση προωθεῖται

39 Στὴ θέση πολλῶν ἄλλων βλ. Casey, *Tradition*.

40 Ὡς πρὸς τὸ δίλημμα τῶν Γόρις ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη πρβλ. Gamble, *Cons. Nation*, σ. 112. κ.έ.

41 Βλ. π.χ. Merkatz, *Kons. Funktion*, σ. 71.

ἀπὸ τὴν ὑφιστάμενη σύσταση τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ, ἤτοι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ οἰκονομικοῦ ἀτομικισμοῦ. Ἀπέναντι στὴν ἀνανέωση καὶ τὶς ἀλλαγές τῆς μόδας ἡ στάση τους δὲν μπορεῖ λοιπὸν παρὰ νὰ εἶναι ἀμφίρροπη, ὅπως ἀπέναντι στὴν ἀποτελεσματικότητα. Τὶς ὥρες τοῦ (ἡμι)αἰσθητικοῦ στοχασμοῦ μεγάλων διαστάσεων πάνω στὸ κοινωνικὸ ἢ ἀποτελεσματικότητά, προπάντων ὅταν συνδέεται μὲ αἰτήματα ὅπως συγκεντρωτισμὸς ἢ κρατικοποίηση, ἐμφανίζεται σὰν ὑποπτο ἀπορριμματικὸ προϊόν τοῦ στενοῦ ὠφελιμιστικοῦ πνεύματος,⁴² ἐνῶ στὶς περισσότερες, ἂν ὄχι σὲ ὅλες, τὶς περιπτώσεις ὅπου λαμβάνονται πρακτικὲς ἀποφάσεις γιὰ οἰκονομικὰ ζητήματα εἶναι ὑψιστὴ ἐπιταγή.⁴³ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ νεοφιλελεύθερη-«συντηρητικὴ» κριτικὴ τῆς διόγκωσης τοῦ γραφειοκρατικοῦ κράτους πρόνοιας κ.λπ. ἐπιχειρηματολογεῖ συχνὰ μὲ τὸ κριτήριο τῆς ἀποτελεσματικότητάς, γιὰ νὰ γίνεταί πειστικὴ στὸν μέσο διευθυντὴ τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς πολιτικῆς καθὼς καὶ σὲ εὐρύτερο κοινόν. Ἡ βαθύτερη κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ προορίζεται γιὰ τὸν μᾶλλον στενὸ κύκλο τῶν διανοουμένων καλοφαγάδων τοῦ «συντηρητισμοῦ».

Ἡ ἐξύμνηση τῆς ἀποτελεσματικότητάς δὲν εἶναι ὅμως μόνον πρακτικὴ ἀναγκασιότητα, ἀλλὰ –σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ μεταξὺ ἄλλων σκέφτεται μὲ ἀφετηρία τὴν οἰκονομία– καὶ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα στὸν ἰδεολογικὸ καὶ προπαγανδιστικὸ ἀγῶνα κατὰ τοῦ «γραφειοκρατικοῦ» καὶ «δυσκίνητου», μὲ λίγα λόγια, ἀναποτελεσματικοῦ «ὀλοκληρωτισμοῦ». Ἄλλωστε μόνον λαμβάνοντας ὑπόψη τὶς ἀνάγκες τῆς τακτικῆς καὶ τῆς στρατηγικῆς αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα μπορούμε νὰ κατανοήσουμε μερικὲς ἀμφιρέψεις τῶν «συντηρητικῶν» σχετικὰ μὲ τὰ προαναφερόμενα σημεῖα. Τὸ δίλημμα τῶν σημερινῶν «συντηρητικῶν» μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς: πρέπει νὰ ἀποτρέψουν τὴν «τυραννία τῆς πλειοψηφίας», ταυτόχρονα ὅμως πρέπει νὰ ἀποκρούσουν τὴν τυραννία μιᾶς ὀλοκληρωτικῆς μειοψηφίας – καὶ μάλιστα συμμαχώντας μὲ ἐκείνη τὴν πλειοψηφία, τὴ νόμιμη τυραννία τῆς ὁποίας φοβοῦνται. Ὁ ἀγῶνας κατὰ τοῦ δεύτερου καὶ κατὰ τὰ φαινόμενα χειρότερου ἐχθροῦ κάνει ἀναπόφευκτες μερικὲς ὑποχωρήσεις ἀπέναντι στὸν πρῶτο. Ἔτσι οἱ προαναφερόμενες δυσκολίες τῶν «συντηρητικῶν» μαζί μὲ τὴ μαζικὰ καταναλώνουσα μαζικὴ κοινωνία, ἀφοῦ ἡ ἄφθονη κατανάλωση στὰ μάτια πάρα πολλῶν «ῥιμίων πολιτῶν» εἶναι ἡ κύρια νομιμοποίηση τοῦ «ἐλεύθερου κόσμου» ἐναντίον τοῦ «ὀλοκληρωτισμοῦ», ὁ ὁποῖος μὲ ἰδιαίτερη προτίμηση περιγράφεται ὡς τὸ καθεστῶς μὲ τὶς μακριές οὐρές ἀναμε-

42 Βλ. π.χ. Clarke, *Cons. Faith*, σ. 23.

43 Στὴ σ. 181 τοῦ συλλογικοῦ τόμου *Conservative Party*, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔχει ληφθεῖ ἡ παρατιθέμενη, μᾶλλον ὑποτιμητικὴ, ἀντίληψη τοῦ Clarke γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά βρίσκεται ἡ ἀπαρεμηνευτὴ πρόταση «Britain's need to-day is the full use of her productive resources in the most efficient way» [Σήμερα ἡ Μ. Βρετανία χρειάζεται τὴν πλήρη χρῆση τῶν παραγωγικῶν της πόρων μὲ τὸν πιὸ ἀποτελεσματικὸ τρόπο].

νόντων και τήν ἐξαιρετικά περιορισμένη ἐπιλογή στὴν ἔνδυση και ὑπόδηση. Εἰδικὰ στὸν ἀνταγωνισμό μὲ τὸν «ὀλοκληρωτισμό», προπάντων μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οἱ «συντηρητικοὶ» πλησίασαν τὴ ριζοσπαστικὴ-φιλελεύθερη ἀρχὴ τοῦ Μπένθαμ: «the greatest happiness of the greatest number» [ἡ μεγαλύτερη δυνατὴ εὐτυχία τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ ἀριθμοῦ] εὐνοώντας ἐκεῖνες τὶς καταναλωτικὲς συνήθειες ἀπέναντι στὶς ὁποῖες σήμερα ἐκφράζουν σκεπτικισμό· γιὰ μερικὲς δεκαετίες πάντως ἡ αὐξηση τῆς ὑλικῆς εὐημερίας στὸ πλαίσιο μιᾶς συνεχοῦς ποσοτικῆς ἀνάπτυξης, ποὺ θὰ προσέφερε σὲ ὀλοένα περισσότερους ἀνθρώπους ὀλοένα περισσότερες ἐπαγγελματικὲς και κοινωνικὲς εὐκαιρίες, θεωρήθηκε ἀδιαμφισβήτητο ἰδανικό.⁴⁴ Ἀλλὰ και ἡ ἰδέα και πρακτικὴ τοῦ κράτους πρόνοιας διαμορφώθηκαν σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ κατασιγασθοῦν οἱ φωνές τῶν «ὀλοκληρωτικῶν» κριτικῶν τῆς καπιταλιστικῆς οικονομίας και κοινωνίας. Ἡ οἰκοδόμηση τοῦ κράτους πρόνοιας ἦταν τόσο σημαντικὴ ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀναληφθεῖ ὅπωςδήποτε, ἀκόμη και ἂν αὐτό, ὅπως πολλοὶ «συντηρητικοὶ» ἐξαρχῆς γνώριζαν, θὰ συνεπαγόταν μιὰ διαρκῆ σύγκρουση, διότι τὸ κράτος πρόνοιας ἔπρεπε νὰ χρηματοδοτηθεῖ μέσω τῆς αὐξησης τῶν φόρων, ἐνῶ ἡ προώθηση τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἀπαιτοῦσε ἀκριβῶς τὴ μείωση τῶν φόρων.⁴⁵ Αὐτὴ και παρόμοιες πρακτικὲς καθῶς και ἡ συνεχῆς μέριμνα ὥστε νὰ λαμβάνονται ὑπόψη οἱ ἀνάγκες τοῦ ἰδεολογικοῦ ἀγῶνα μὲ τὸν «ὀλοκληρωτισμό» εἶχαν ὡς συνέπεια οἱ «συντηρητικοί», προπάντων στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, νὰ ἀποδίδουν ἰδιαίτερη σημασία στὴ διαβεβαίωση ὅτι ὁ συντηρητισμὸς εἶναι ἀνοιχτὸς και διακρίνεται γιὰ τὴν ἱκανότητα πρόσληψης και τὸ «ἀληθινὰ» προοδευτικὸ φρόνημα. Ὅταν ὅμως ἡ πρόοδος ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς και στὸ ὄνομα τῆς αὐτοεπιβεβαίωσης στὸν ἰδεολογικὸ ἀγῶνα κατὰ βάση χαιρετίζεται, τότε πρέπει νὰ τίθεται καθημερινὰ τὸ ἐρώτημα: «τί πρέπει νὰ ἀλλάξει;», ὁπότε ἡ διάθεση συντήρησης ὠθεῖται σὲ συνεχῆ ἄμυνα. Τότε π.χ. και τὸ αἶτημα γιὰ τὴ «συνέχεια τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης»⁴⁶ γενικὰ δὲν εἶναι ἐπαρκὲς ἀντίδοτο, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ βιομηχανία μὲ τὴ μεγάλη τεχνικὴ ἀνάπτυξη ἀλλάζει τὸ νόημα τῆς «συνέχειας» και τῆς «ὀργανικῆς ἀνάπτυξης». Στὴν πραγματικότητα ἀκριβῶς ὁ γιγαντισμὸς τῆς οικονομίας, ποὺ οἱ «συντηρητικοὶ» θέλουν νὰ καταπολεμήσουν, εἶναι προϊὼν μιᾶς οἰονεῖ αὐτόματης συνεχοῦς κίνησης, ἐνῶ τὰ μέτρα ἐναντίον του ἔχουν βουλευσιαρχικὸ και διευθυντικὸ χαρακτήρα. Συγκεκριμένα τὸ πρόβλημα εἶναι: τί πρέπει νὰ ἀναπτυχθεῖ «ὀργανικά»; Ἄν μιὰ κοινωνία πορεύεται ἤδη πρὸς τὴ γραφειοκρατικοποίηση, τότε ἡ «ὀργανικὴ ἀνάπτυξη» μπορεῖ νὰ ση-

44 Γι' αὐτὲς τὶς τάσεις στὸ Conservative Party [Συντηρητικὸ Κόμμα] τῆς Μ. Βρετανίας βλ. π.χ. Gamble, *Cons. Nation*, σ. 57 κ.έ., 74 κ.έ.

45 Σχετικὰ μὲ αὐτὴ τὴ σύγκρουση βλ. π.χ. Epstein, *Pol. of Brit. Conserv.*, σ. 37.

46 Αὐτὸ σύμφωνα μὲ τὸν Röpke, *Gesellschaftskrisis*, σ. 41.

μαίνει μόνο πρόσθετη γραφειοκρατικοποίηση. Οί «συντηρητικοί», όπως όλοι οί ιδεολογικά σκεπτόμενοι, αντιλαμβάνονται βέβαια τις δικές τους βασικές έννοιες με μιὰ κανονιστική διάσταση: «οργανική ανάπτυξη» γι' αὐτοὺς μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ μόνον ὅ,τι ὀδηγεῖ πρὸς τοὺς στόχους τους. Ἔτσι λοιπὸν ἀκόμη καὶ μιὰ ἀποδόμηση τοῦ κράτους πρόνοιας ἀπὸ τὰ πάνω ἢ ἕνας ἀναγκαστικὰ ἐπιβεβλημένος περιορισμὸς τῆς κατανάλωσης θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριθεῖ ἀληθινὰ ὀργανικὴ ἀνάπτυξη. Ἐδῶ οἱ «συντηρητικοί» παραβλέπουν βέβαια ὅτι τὰ τεράστια προβλήματα (ἀνα)κατανομῆς ποὺ κάθε ἀποδόμηση θὰ προκαλοῦσε δὲν μπορούσαν τελικὰ νὰ λυθοῦν παρὰ μόνον με ἀκόμη περισσότερη διοίκηση καὶ περισσότερη ὀρθολογικότητα, ὅχι πιά βάσει τῆς παράδοσης καὶ τῶν ἐθίμων. Λιγότερο κράτος πρόνοιας καὶ λιγότερη κατανάλωση –ὕπὸ τις σημερινές συνθήκες– δὲν σημαίνουν κατ' ἀνάγκη λιγότερο κράτος.

Ἔτσι ἐρχόμαστε στὴν τελευταία ἀπὸ τις μεγάλες ἀμφιρρέπειες τῶν «συντηρητικῶν», ἐκείνη ἀπέναντι στὸ κράτος. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν προγραμματικὴ τους ἄρνηση τῆς διόγκωσης τοῦ κράτους καὶ τῆς γραφειοκρατίας του οἱ «συντηρητικοί» αἰσθάνονται ἀναγκασμένοι τουλάχιστον νὰ ἀνεχθοῦν μιὰ τέτοια ἐξέλιξη γιὰ λόγους ἐσωτερικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς ἢ καὶ ἐκλογικῆς τακτικῆς, ἂν ὅχι καὶ νὰ τὴν προωθήσουν ἐνεργητικά: αὐτὸ συνέβη, ὅπως εἴπαμε, στὴν περίπτωση τοῦ κράτους πρόνοιας, ποὺ σκόπευε νὰ κόψει τὰ φτερὰ τῶν προπαγανδιστῶν τοῦ ἀντικαπιταλισμοῦ. Ἡ ἐπέκταση τοῦ κράτους γίνεται συχνὰ ὑπὸ τὴν πίεση παραγόντων σχετικὰ με τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ τις στρατιωτικὲς ἀνάγκες. Ἐδῶ δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε με αὐτοὺς τοὺς παράγοντες, γιὰ νὰ ἐπικεντρώσουμε τὴν προσοχή μας στὴν κοινωνικὴ πτυχή τοῦ προβλήματος ὑπὸ τὴ στενότερη ἔννοια, ἢ ὁποία βέβαια δὲν εἶναι ἀνεπηρέαστη ἀπὸ αὐτούς. Κατὰ βάση πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἡ «συντηρητικὴ», ἴσως ἀκούσια καὶ ἀντιπαθὴς ἀλλὰ σὲ περίπτωσι ἀνάγκης στοχευμένα προωθούμενη, ἐπέκταση τοῦ σύγχρονου κράτους γίνεται με τὴν πρόθεση νὰ ἀντισταθμισθοῦν ἐλλείψεις καὶ ἀδυναμίες αὐτοῦ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ φυσικὸς κοινωνικὸς φορέας τοῦ «συντηρητισμοῦ», καὶ στὴν ἐπιθυμητὴ ἀλλὰ τώρα πιά ἀνέφικτη ἰδανικὴ περίπτωση δὲν θὰ χρειαζόταν ἐξωτερικὴ, δηλαδὴ κρατικὴ-διευθυντικὴ, βοήθεια γιὰ τὴ διατήρηση τῆς κοινωνικῆς του θέσης. Ἐδῶ μιλοῦμε γιὰ τὴν ἀστικὴ τάξη καὶ τὴ χειροπιαστὴ ἀλλαγὴ τῆς κοινωνικῆς της θέσης μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ προνοιακοῦ καὶ κοινωνικοῦ κράτους τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καθὼς μετὰ τὴν ἀνάπτυξή του ἡ ἀστικὴ τάξη γίνεται μιὰ ἀπὸ τις κοινωνικὲς ὁμάδες ποὺ ἀνθοῦν ἢ ἀπλῶς ζοῦν χάρη στὴ διαρκῆ ἢ προσωρινὴ εὐνοιά του. Αὐτὴ ἡ σημαντικὴ ἱστορικὴ καὶ τυπολογικὴ ἀλλαγὴ δὲν γίνεται ὀπωσδήποτε ἀντιληπτὴ, διότι ἡ ἀστικὴ τάξη ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπηρεάζει ὑπὲρ τοῦ ἑαυτοῦ της τις ἀποφάσεις τοῦ σύγχρονου κράτους. Κάθε ἀλλαγὴ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καὶ κάθε ἀναπροσανατολισμὸς τῆς

(ἀκολουθούμενης) οικονομικής πολιτικής δείχνει όμως καθαρά ότι η αστική τάξη σήμερα θίγεται από τις καθημερινές αποφάσεις του κράτους σε πρωτοφανή βαθμό – όπως και όλες οι άλλες κοινωνικές ομάδες. Όταν λέμε ότι η αστική τάξη δεν είναι ο μόνος κύριος του σύγχρονου κράτους, αλλά ζει μόνο υπό την προστασία και την αϊγίδα του (αν και, όπως είπαμε, υπό ευνοϊκές συνθήκες μπορεί να προστατεύεται από το κράτος περισσότερο ή και πολύ περισσότερο από όσο οι ανταγωνιστές της), αυτό δεν ύπονοει ότι κάποτε στο παρελθόν, ίσως με μερικές εξαιρέσεις κατά τον 19ο αιώνα, υπήρξε εκείνη η άπλη και μη προβληματική ταυτότητα της αστικής τάξης και του κράτους όπως την υποδηλώνει μια περίφημη πρόταση του «Κομμουνιστικού Μανιφέστου». Η αστική τάξη του 19ου αιώνα σε χώρες όπως π.χ. η Μ. Βρετανία ή η Γερμανία έπρεπε να μοιράζεται την κυριαρχία στο κράτος σε διαφορετικές κάθε φορά αναλογίες με τους ευγενείς, οι οποίοι επέμεναν να συντηρούν τα ύπολείμματα της *societas civilis*, και έτσι με τη σειρά της (παράλληλα με την υπεράσπιση του *laissez-faire* και ακριβώς για την έπιβολή του) να υποστηρίζει την επέκταση του ἀπαλλαγμένου πια από τα προαναφερόμενα ύπολείμματα σύγχρονου κράτους ως έγγυητή της ενιαίας νομοθεσίας και διοίκησης, δηλαδή ενιαίων κανόνων παιγνιδιού για την οικονομία και την κοινωνία. Σήμερα όμως η αστική τάξη μοιράζεται (και πάλι σε διαφορετικές κάθε φορά αναλογίες) αυτή την κυριαρχία με κοινωνικές ομάδες και στρώματα που δεν είναι πιο ψηλά στην κοινωνική πυραμίδα αλλά πιο χαμηλά από αυτή και βλέπουν τη διεύρυνση του κράτους, δηλαδή την ανάθεση κοινωνικών λειτουργιών και ύποχρεώσεων σε αυτό, ως τη μοναδική σταθερή έγγυηση για την προώθηση των δικών τους συμφερόντων. Από την απόφαση στο έρώτημα αν το σύγχρονο κράτος επηρεάζεται σημαντικά από εκείνη την κοινωνική ομάδα που τα βγάζει πέρα με «λίγο κράτος» ή από την άλλη που ζητεί τη διεύρυνση του κράτους προς μια κοινωνική κατεύθυνση εξαρτάται ασφαλώς ο γενικός του χαρακτήρας. Έτσι κι αλλιώς το ίδιο πρέπει να παραμένει η υπερκείμενη-γενική και ανώτερη αρχή, κατ' αρχάς υπό την έννοια ότι δεν παραδίδεται κατά κανόνα πλήρως και όριστικά στην έπιρροή της μιᾶς πλευρᾶς αλλά παραμένει ως έναν βαθμό ανοιχτό στον επηρεασμό από όλες τις πλευρές και κινείται ανάλογα προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Υπό αυτές τις συνθήκες η αστική τάξη, αφού δεν μπορεί να αναχαιτίσει πλήρως την έπιρροή της άλλης πλευρᾶς και έτσι να καθορίσει πλήρως και κατά βούληση τον χαρακτήρα του κράτους, πρέπει να προσαρμόζεται προς την πραγματικότητα αυτού του κράτους και να χρησιμοποιεί για τους δικούς της κοινωνικοπολιτικούς σκοπούς την παρεμβατική και διεθυντική δραστηριότητά του, που έχει γίνει ἀμετάκλητο γεγονός. Από την άλλη μεριά πρέπει να έμποδίζει την επέκταση αυτής της δραστηριότητας πέραν ενός όριου, πίσω από το οποίο δεν θα απέμενε πια χώρος για μια αστική οικονομία και έναν αστικό τρόπο ζωής.

Με άλλα λόγια, αφού η αστική τάξη δεν κυριαρχεί μόνη και κατά βούληση, πρέπει να επιζητεί τη βοήθεια του κράτους για να αντισταθμίσει αυτή την έλλειψη· και αφού εκείνοι με τους οποίους πρέπει να συγκυριαρχεί έχουν προσδώσει στο μεταξύ μη αστικά χαρακτηριστικά στο κράτος, η αστική τάξη, όταν ζητεί την κρατική βοήθεια για λογαριασμό της, πρέπει να χρησιμοποιεί παρεμβατικά-διευθυντικά, δηλαδή μη αστικά, μέσα για αστικούς σκοπούς.

Στο πεδίο έντασης του διλήμματος να έχει την ανάγκη ενός κράτους το οποίο δεν είναι πια (έντελως) αστικό και αυτό το κράτος να το καταπολεμεί επειδή δεν μπορεί πια να είναι αστικό κράτος διαμορφώνεται η σημερινή «συντηρητική» στάση απέναντι στο σύγχρονο κράτος. Κατ' αρχάς αυτή καθρεφτίζει το γεγονός ότι η αστική τάξη όχι μόνο δεν κυριαρχεί μόνη της αλλά έχει χάσει και την αυτοπεποίθηση του κυρίαρχου και ζει από την εύνοια του κράτους, προπάντων της οικονομικής και δημοσιοοικονομικής του πολιτικής. Αυτή η απώλεια της αυτοπεποίθησης, που ταυτόχρονα είναι και μια απώλεια της ζωτικής ικανότητας, γίνεται αισθητή λόγω χάρη από το γεγονός ότι η αστική τάξη και η «συντηρητική» πολιτική εκπροσώπηση της συμφιλιώνεται με μεικτές ιδιωτικές-κρατικές μορφές ιδιοκτησίας στη βιομηχανία ή με την ιδέα και το γεγονός του κρατικού ελέγχου,⁴⁷ όταν αυτό υπόσχεται και επιτρέπει μια ύπαρξη σε θερμοκήπιο, που δεν διατρέχει κανένα κίνδυνο. Έτσι οι άστοι άρκοϋνται σε μάλλον βραχυπρόθεσμες διευθετήσεις όταν αυτές κατ' αρχάς επιτρέπουν την επιβίωση ή άκόμενη και έγγυώνται προσωρινά καλὰ κέρδη, άκόμενη και αν έτσι μειώνεται, αν και ανεπαίσθητα, το ειδικό βάρος των «συντηρητικών» δυνάμεων στο κράτος και την κοινωνία. Αυτές οι εν μέρει ευφυείς, εν μέρει δικολαβίστικες και εν μέρει αυτοκτονικές συνεχείς πρακτικές διευθετήσεις της αστικής τάξης προσδίδουν στη «συντηρητική» αντίληψη για το κράτος και τις λειτουργίες του την εμφάνιση ενός πολύχρωμου φάσματος στο οποίο αντιπροσωπεύονται όλες οι πιθανές αξιολογήσεις, θέσεις και παραλλαγές. Πλάι στους υποστηρικτές μιας ισχυρής οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης, οι οποίοι είναι άνοιχτα έχθρικοί⁴⁸ απέναντι στο *laissez-faire*, υπάρχουν και εκείνοι που κατά βάθος αποδέχονται τις ρυθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους και απορρίπτουν τη μετατροπή του σε κράτος πρόνοιας, μολονότι του παραχωρούν όρισμένες κοινωνικές αρμοδιότητες,⁴⁹ καθώς και άλλοι που θυμίζουν τους όπαδους του ελεύθερου εμπορίου του 19ου αιώνα· εδώ η γενική επίκληση των «συντηρητικών» κοινών τόπων, από τους χριστιανικούς μέχρι εκείνους που αναφέρονται στην εθνική οικονομία, αποσκοπεί εν μέρει στο να

47 Σχετικά με αυτό το φαινόμενο στη Μ. Βρετανία βλ. Epstein, *Pol. of Brit. Conserv.*, σ. 37 κ.έ.

48 Βλ. π.χ. Butler, *Industrial Charter*, σ. 46 κ.έ., 48.

49 Βλ. π.χ. Clarke, *Cons. Faith*, σ. 22 κ.έ., 34.

ἀποκρύψει καὶ ἐν μέρει στὸ νὰ διατηρήσει τὴν ἐσωτερικὴ ἀμφισημία τοῦ «συντηρητισμοῦ» καὶ σὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα.⁵⁰ Οἱ «συντηρητικοὶ» θεωρητικοί, ποὺ μέλημά τους εἶναι ἡ ἰσορροπία καὶ ἡ σύνθεση, θέλοντας ἔτσι νὰ ἔχουν καὶ δευτέρη δυνατότητα, ἐπισημαίνουν συνήθως ὅτι τόσο ἡ ἀπόρριψη τοῦ ἀσύστολου φιλελεύθερου ἀτομικισμοῦ καὶ ἡ σχετικὴ μὲ αὐτὴν θετικὴ ἀξιολόγηση τοῦ ρόλου τῆς κοινότητας καὶ τοῦ κράτους ὅσο καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτοῦ τοῦ ρόλου ἀπὸ νόμους, δικαιώματα καὶ ἀξίες ποὺ πρέπει νὰ προστατεύουν τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο καὶ τὴν ἐλευθερία του, ἀνήκουν ἰσότιμα καὶ στὸν ἴδιο βαθμὸ στὴ «συντηρητικὴ» παράδοση.⁵¹ Προπάντων οἱ ἰδεολογικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ Conservative Party [Συντηρητικοῦ Κόμματος], οἱ ὁποῖοι ἀναλογίζονται μὲ περηφάνια τὴ μακρὰ ἱστορία του, συγχέοντας πολὺ πρόθυμα τὴ συνέχεια τοῦ ὀνόματος μὲ τὴ συνέχεια τοῦ πράγματος, δικαιολογοῦν αὐτὴ τὴν ἀντίληψη μὲ τὸ ἱστορικὸ ἐπιχείρημα ὅτι οἱ συντηρητικοὶ καταπολέμησαν κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα τὸν φιλελευθερισμὸ στὸ ὄνομα τοῦ κράτους καὶ τῆς αὐθεντίας, ὅπως καὶ κατὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα τὸν σοσιαλισμὸ στὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου· ἂν λοιπὸν σήμερα ὑποστηρίζουν τὴν ὑπέρβαση τοῦ laissez-faire καὶ τὴν ἐπέκταση τοῦ κράτους πρόνοιας σὲ συνθηκὲς ἐλευθερίας, ἀπλῶς συνδέονται μὲ τὴν ἀξιοσέβαστη παράδοση τοῦ Ντισραέλι κ.ἄ.⁵² Ὁ μύθος γιὰ τὸ φιλεργατικὸ φρόνημα καὶ τὴ φιλεργατικὴ πολιτικὴ τοῦ Ντισραέλι, τὸν ὁποῖο πολλοὶ σημερινοὶ «συντηρητικοὶ» γιὰ εὐνόητους λόγους καλλιεργοῦν, θὰ μᾶς ἀπασχολήσει σὲ ἄλλο πλαίσιο.⁵³ Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀμφισβητηθεῖ μὲ ἔμφαση ἡ θέση γιὰ τὴ βαθύτερη συνέχεια καὶ ἐνότητα τῆς συντηρητικῆς πολιτικῆς παρ' ὅλες τὶς ἀλλαγὲς στόχων τῆς πολεμικῆς τους. Ὅταν οἱ συντηρητικοὶ τοῦ 19ου αἰῶνα καταπολεμοῦσαν τὸν φιλελεύθερο ἀτομικισμὸ καὶ τὸ laissez faire, τὸ ἐπρατταν πρὸς ὄφελος τῶν γαιοκτημόνων, οἱ ὁποῖοι, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἰδιοκτησίας ὡς τέτοια θὰ παρέμενε ἀπαραβίαστη, ἀσκοῦσαν πίεση στὸ κράτος γιὰ νὰ λάβει «φιλεργατικὰ» μέτρα, ὥστε νὰ μειωθεῖ κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ ποσοστὸ κέρδους τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου καὶ κατ' ἐπέκταση ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἔλκυστικότητά του, ἡ ὁποία γιὰ τὴ γαιοκτησία σήμαινε ἔλλειψη κεφαλαίων καὶ ἀπώλεια κοινωνικοῦ γοήτρου. Τὸν 20ὸ αἰῶνα, ὅταν οἱ «συντηρητικοί», θέλοντας καὶ μὴ, ἐνώθησαν μὲ τὸ βιομηχανικὸ κεφάλαιο, πρέπει νὰ θέτουν τὸ κράτος κατὰ τὸ δυνατὸν στὴν ὑπηρεσία τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου καὶ νὰ διαμορφώνουν ἀνάλογα τὴν κοινωνικὴ τους πολιτικὴ – αὐτὴ τὴ φορὰ πάντως ὡς ὅπλο στὴν ἄμυνα κατὰ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ ἐχθροῦ καὶ ὄχι πιὰ ὡς ἐμπόδιο στὸν

50 Πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τοῦ Greenleaf, *Mod. Brit. Conserv.*, σ. 207 κ.έ., 194 κ.έ.

51 Βλ. π.χ. Feiling, *Principles*, σ. 133.

52 Αὐτὰ σύμφωνα μὲ τὸν Λόρδο Hailsham, *Cons. Case*, σ. 57 κ.έ., 66 κ.έ., καθὼς καὶ Clarke, *Cons. Faith*, σ. 7· πρβλ. Epstein, *Pol. of Brit. Cons.*, σ. 30 κ.έ.

53 Βλ. κεφ. IV, ὑποκεφ. 2.

δρόμο τῆς βιομηχανικῆς μερίδας τῆς ἀστικῆς τάξης. Ὁ χαρακτήρας καὶ οἱ στόχοι αὐτῶν τῶν δύο πατερναλισμῶν καὶ ἀντιλήψεων γιὰ τὸ κράτος διαφέρουν λοιπὸν οὐσιαστικά μεταξύ τους, δὲν ἀποτελοῦν ἓνα κοινωνικὸ καὶ ἱστορικὸ συνεχές ἀλλὰ μᾶλλον τὰ δύο μέλη μιᾶς ἀντίθεσης.

Ἡ ἀμφιρρέπεια καὶ ἀοριστία τοῦ σχήματος σκέψης τοῦ νεοφιλελεύθερου καὶ τοῦ παλαιοφιλελεύθερου «συντηρητισμοῦ» παρατηροῦνται μὲ ἀκόμη πιὸ ἀπτό τρόπο στὴν ἀμερικανικὴ του ἐκδοχή, καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ἐπειδὴ σὲ μιὰ γελοιογραφία τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐνὸς προσώπου ἐμφανίζονται πιὸ παραστατικά, ἀλλὰ ἐπίσης ἐπειδὴ ἡ ἰδιαίτερη ἀμερικανικὴ χρῆση τῆς γλώσσας προεξόφλησε στὸ ἐπίπεδο τῆς ὀρολογίας τὴν ἐμφάνιση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ «συντηρητισμοῦ», ἀκριβῶς ὅπως αὐτὸς ὁ τελευταῖος προσέφερε στοὺς Ἀμερικανοὺς ὁμοιδεάτες μετὰ τὸν πόλεμο ἐπιχειρήματα καὶ ὑλικὸ γιὰ σκέψη· ἔτσι λοιπὸν μιὰ παράλληλη μελέτη τῶν δύο φαινομένων μπορεῖ νὰ εἶναι διδακτικὴ καὶ γιὰ τὰ δύο. Καθὼς οἱ Εὐρωπαῖοι νεοφιλελεύθεροι καὶ παλαιοφιλελεύθεροι αὐτοαποκαλοῦνται «συντηρητικοὶ» γιὰ νὰ διαχωρίσουν τὴ θέση τους ἀπὸ τὸν «φιλελευθερισμὸ» ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ νοούμενου ὡς «προοδευτικοῦ» διευθυντικοῦ κρατισμοῦ, υἱοθετοῦν τὴν ἀμερικανικὴ ὀρολογία, στὴν ὁποία ὁ «φιλελευθερισμὸς» παραδοσιακὰ συνδέεται μὲ τὴ δυσπιστία ἀπέναντι στὸ *laissez-faire* καί, ἀντίστροφα, μὲ τὴ θετικὴ ἀξιολόγηση τῆς νοούμενης ὡς «προοδευτικῆς» παρέμβασης τοῦ κράτους στὴν οἰκονομία καὶ τὴν κοινωνία. Οἱ Ἀμερικανοὶ «συντηρητικοὶ» δὲν ἔχουν λοιπὸν προβλήματα ταυτότητας ὅταν αὐτοχαρακτηρίζονται ἔτσι καὶ στηλιτεύουν τὸν κρατισμὸ, τὸν κολεκτιβισμὸ καὶ τὶς τάσεις ἰσοπέδωσης τῶν ἐγχώριων «φιλελεύθερων»· ἔχουν μεγαλώσει μὲ αὐτὴ τὴν ὀρολογία καὶ τοὺς εἶναι οἰκεία.⁵⁴ Ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενο τῆς κοινωνικοπολι-

54 Ἔτσι π.χ. ὁ Viereck ἀντιπαρθέτει τοὺς συντηρητικοὺς στοὺς φιλελεύθερους ὅταν βλέπει τοὺς δευτέρους ὡς προοδευτικοὺς ἢ ἀκόμη καὶ ὡς ἓνα εἶδος συνοδοιπόρων τῶν κομμουνιστῶν· τοὺς ταυτίζει ὅμως ὅταν ἀναφέρεται σὲ Εὐρωπαίους παλαιοφιλελεύθερους ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶχαν συνείδηση τῆς ἀντίθεσης μεταξύ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας (*Cons. Revisited*, σ. 18, 130 κ.έ.). Γιὰ τὸν Kirk ἐπίσης «liberal» [φιλελεύθερος] σημαίνει «radical» [ριζοσπαστικός] ἢ «socialist» [σοσιαλιστής]· γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ κλασικοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλελευθερισμοῦ (κοινοβουλευτισμὸς, ἀνθρώπινα δικαιώματα κ.λπ.) χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρο «democracy» [δημοκρατία] (προφανῶς ὡς ἔννοια ἀντίθετη τοῦ «ὀλοκληρωτισμοῦ») καὶ μάλιστα «old style libertarian democracy» [ἐλευθεριακὴ δημοκρατία παλαιοῦ τύπου], ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν δὲν διαφέρει οὐσιαστικά ἀπὸ τὸν ἀληθινὸ συντηρητισμὸ (*Cons. Mind.*, σ. 413· δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Kirk ἀφιερώνει ὀλόκληρο κεφάλαιο ἀπὸ τὸ βιβλίον του στοὺς γνωστούς μας βικτωριανοὺς κριτικοὺς τῆς μαζικῆς δημοκρατίας, βλ. σ. 265 κ.έ. καὶ πρβλ. στὸ παρὸν τὶς σημ. 15 καὶ 18). Στὴν ἀμερικανικὴ σημασία τοῦ «liberal» στηρίζεται καὶ ὁ Rossiter τὴ δική του ἀντιπαράθεση τοῦ συντηρητισμοῦ καὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ, μολονότι καταγράφει μερικὰ κοινὰ σημεῖα τοῦ πρώτου μὲ τὸν «sensible liberal» [λογικὸ φιλελεύθερο] (*Cons.*, σ. 55 κ.έ.). Ὑπάρχουν Ἀμερικανοὶ «συντηρητικοὶ» ποὺ ἔχουν σαφῆ συνείδηση τῆς ἀντίθεσης μεταξύ τῆς ἀμερικανικῆς

τικῆς τους σκέψης, ἀκολουθοῦν σὲ ὅλα τὰ οὐσιώδη σημεῖα τὸ βασικὸ σχῆμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ παλαιοφιλελεύθερου ἢ νεοφιλελεύθερου «συντηρητισμοῦ», τὸ ὁποῖο ἴσως ἐμπλουτίζουν μὲ τοπικὲς ἀποχρώσεις, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μερὶς (προπάντων σὲ σχέση μὲ τὶς ἀναδρομὲς καὶ ἀναφορὲς στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος) τὸ παρουσιάζουν καὶ τὸ ἐξηγοῦν πολὺ πιὸ ἀπλοῖκὰ καὶ ἐρασιτεχνικά. Ὅπως οἱ Εὐρωπαῖοι ἔτσι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ «συντηρητικοὶ» θέλουν νὰ διασώσουν τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, τὴν ἐλεύθερη οἰκονομία καὶ τὸν κοινοβουλευτισμὸ ἀπὸ τὰ ἄγρια ἐκφύματα τοῦ φιλελευθερισμοῦ, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ διεθυντικὸ κράτος πρόνοιας⁵⁵ ἀφενὸς καὶ τὸν ἀχαλίνωτο εὐδαιμονιστικὸ ἀτομικισμὸ ἀφετέρου μαζὶ μὲ τὶς κοινωνικὲς-πνευματικὲς προϋποθέσεις τους καὶ τὰ παρεπόμενά τους. Ἰδιαίτερη ἔμφαση δίδεται ἐδῶ στὶς πνευματικὲς ἀξίες, καὶ μάλιστα τόσο ἐναντίον τοῦ χυδαίου ὕλισμοῦ τῆς κατανάλωσης ὅσο καὶ ἐναντίον τοῦ «collectivistic materialism (sic) of Marx and other socialists» [κολεκτιβιστικοῦ ὕλισμοῦ (sic) τοῦ Μάρξ καὶ ἄλλων σοσιαλιστῶν], καθὼς ἢ «planned society» [σχεδιασμένη κοινωνία] καὶ «the sterile mass-mind» [τὸ στεῖρο μαζικὸ πνεῦμα] ἢ ὁ «miserable collectivism which impoverishes both soul and body (sic)» [ἄθλιος κολεκτιβισμὸς ποὺ κάνει καὶ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα πιὸ φτωχὰ] θεωροῦνται ἀλληλοσυμπληρωματικὲς πτυχὲς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου.⁵⁶ Ὁ οἰκονομισμὸς καὶ ἡ κυριαρχία τοῦ ἀπρόσωπου μαζικοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ξεπεραστοῦν μὲσω τοῦ χριστιανικοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τῆς προσωποκρατίας (πιὸ συγκεκριμένα: μὲσω ἐνισχυμένης ἐπιρροῆς τῶν ἐκκλησιῶν),⁵⁷ διότι οἱ «συντηρητικοὶ» ἐπιχείρησαν ἀκριβῶς (νὰ διαφυλάξουν τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν παραδοσιακὴ ἔννοια καὶ μὲ τὸν προσανατολισμὸ του πρὸς τὸν θεάρεστο σκοπὸ τῆς ὑπαρξῆς).⁵⁸ Αὐτὴ εἶναι ἡ κορυφὴ μιᾶς κλίμακας ἰδεῶν ἢ μιᾶς ἱεραρχίας ἀξιῶν καὶ

καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς χρήσης τῆς γλώσσας (τουλάχιστον αὐτῆς ποὺ ἐπικρατοῦσε μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια) καὶ ἔτσι γνωρίζουν ὅτι ἡ πολιτικὴ πεποίθησή τους ἰσοδυναμεῖ μὲ μιὰ ὁμολογία πίστης στὸν εὐρωπαϊκὸ «classical liberalism» [κλασικὸ φιλελευθερισμὸ] τοῦ 19ου αἰῶνα («in its commitment to individual liberty and its corollary commitment to an economic system free of state control» [στὴ δέσμευσή του ὑπὲρ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆ συνακόλουθη δέσμευσή του ὑπὲρ ἐνὸς οἰκονομικοῦ συστήματος ἀπαλλαγμένου ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ κράτους], καθὼς στὴν ἀμερικανικὴ χρήση τῆς γλώσσας «liberalism» [φιλελευθερισμὸς] σημαίνει ὅ,τι καὶ «democratic socialism» [δημοκρατικὸς σοσιαλισμὸς] (Meyer, *Cons.*, σ. 3 κ.έ.).

55 Ὁ Goldwater θεωρεῖ ἀκόμη καὶ τὸν «Welfarism» [ἔμφαση στὸ κράτος πρόνοιας] πιὸ ἐπικίνδυνον ἀπὸ ὅλες τὶς ἐθνικοποιήσεις, ἐπειδὴ αὐτός, ὅπως γράφει, εἶναι «much more compatible with the political progresses of a democratic society» [πολὺ πιὸ συμβατὸς μὲ τὶς πολιτικὲς προόδους μιᾶς δημοκρατικῆς κοινωνίας] καὶ κατὰ συνέπεια εἶναι «more difficult to combat» [πιὸ δύσκολον νὰ καταπολεμηθεῖ] (*Conscience*, σ. 70 κ.έ.).

56 Kirk, *Cons. Mind*, σ. 401, 405, 409· *Konserv. in Aktion*, σ. 206 κ.έ.

57 Viereck, *Cons. Revisited*, σ. 22 κ.έ.· Kirk, *Cons. Mind*, σ. 422, 432.

58 Kirk, *Konserv. in Aktion*, σ. 205.

στόχων, πού συμπίπτει με όλόκληρο τὸ φάσμα τῶν κεντρικῶν μοτίβων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ παλαιοφιλελεύθερου ἢ νεοφιλελεύθερου «συντηρητισμοῦ».⁵⁹

Ἀναλογιζόμενοι αὐτὴ τὴν ταυτότητα ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογή καὶ τὴν ἱεραρχικὴ διάταξη τῶν ὑλικῶν τῆς σκέψης καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὴ βασικὴ πρόθεση, δὲν πρέπει νὰ ἀποροῦμε πού οἱ Ἀμερικανοὶ «συντηρητικοὶ» περιπλέκονται κατ' ἀνάγκη στὴν ἴδια βασικὴ ἀντίφαση ὅπως οἱ Εὐρωπαῖοι ὁμοϊδεάτες τους. Ἀπορρίπτουν δηλαδὴ τὶς τελικὲς κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς συνέπειες ἐνὸς συστήματος, ἐνῶ ἀποδέχονται τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἄξονές του, με ἄλλα λόγια, δὲν θέλουν ἢ δὲν μποροῦν νὰ συμβιβασθοῦν με τὸ γεγονός ὅτι –ἂν τὸ ποῦμε στὴ γλώσσα τοῦ Χέγκελ– ἢ προτιμώμενη ἀπὸ αὐτοὺς βασικὴ τάξη δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ γεννήσει μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς τὴν ἴδια τῆς τὴν ἄρνηση, καὶ ἔτσι τείνουν νὰ προσφέρουν παλαιότερες ιδέες καὶ προηγούμενες, ἐν μέρει νεκρές, στάσεις ζωῆς ὡς ἀντίβαρο στὴ νεότερη ἐξέλιξη πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς καταναλωτικῆς μαζικῆς κοινωνίας. Ἄν ὅμως στὸ (δυτικο)εὐρωπαϊκὸ ἔδαφος αὐτὴ ἡ βασικὴ ἀντίφαση μερικὲς φορὲς συγκαλύπτεται ἢ μᾶλλον ὠραιοποιεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ προαναφερόμενες ιδέες ἔχουν βαθιὲς ἐγχώριες ρίζες καὶ στὴ χειρότερη περίπτωση ἀπλῶς ἀναζωογονοῦνται (ἔστω ἐπὶ χάρτου), ἐνῶ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἐφευρεθοῦν ἢ νὰ εἰσαχθοῦν, στὶς ΗΠΑ ἢ μεγάλη πληγὴ τοῦ σημερινοῦ «συντηρητισμοῦ» γίνεται φανερὴ ἐπειδὴ ἐδῶ ἡ ἐθνικὴ παράδοση δὲν προσφέρει ὄντως ἰδεατὰ ἢ κοινωνικὰ στηρίγματα γιὰ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς «συντηρητικοῦ», δηλαδὴ «ἀριστοκρατικοῦ» ἢ «ἀντιοικονομιστικοῦ», ἀναχώματος κατὰ τῆς μαζικῆς δημοκρατίας· αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει γενικὰ φανερὴ τὴν ἐπισφαλῆ κατάσταση τοῦ «συντηρητισμοῦ» (ἀφοῦ μάλιστα στὴν Εὐρώπη ἢ χρῆση παλαιοφιλελεύθερων ἰδεῶν συχνὰ βρίσκεται σὲ τόσο ἔντονη ἀντίθεση πρὸς τὴν πραγματικότητα τῆς μαζικῆς δημοκρατίας, πού φαίνεται τὸ ἴδιο τεχνητὴ καὶ ἐξεζητημένη ὅπως στὶς ΗΠΑ), καὶ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο εἶπαμε ὅτι με τὸν γελοιογραφικὸ του χαρακτήρα ὁ ἀμερικανικὸς «συντηρητισμὸς» μᾶς φωτίζει με τὸν καλύτερο τρόπο τὸν σημερινὸ «συντηρητισμὸ» γενικὰ. Ὅταν οἱ Ἀμερικανοὶ «συντηρητικοὶ» στὸν ἀγῶνα τους κατὰ τοῦ κράτους πρόνοιας ἐπικαλοῦνται ἀριστοκρατικὰ ἰδανικὰ ζωῆς, καθὼς καὶ ὅταν καταδικάζουν τὸν ἀχαλίνωτο ἀτομικισμὸ καὶ τὸν οικονομισμό, αὐτὸ ἡχεῖ ἐξαιρετικὰ παράξενα ἢ ἀκόμη καὶ κωμικὰ σὲ ἓνα ἔθνος πού δημιουργήθηκε καὶ μεγάλωσε στὸν ἀστερισμὸ τοῦ καθαροῦ φιλελευθερισμοῦ (ὑπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἔννοια), ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ὑπῆρξε ποτὲ καθαρὸς φιλελευθερισμὸς – καὶ μάλιστα χωρὶς ὁ φιλελευθερισμὸς αὐτὸς νὰ χρειάζεται νὰ καταγάγει μιὰ νίκη ἐπὶ ἐνὸς ἐγχώριου ancient régime [προεπαναστατικοῦ καθεστώτος]. Μιὰ πραγματικὴ, δηλαδὴ ὑπὸ τὴν προεπαναστατικὴ ἔννοια ταξικὴ καὶ ἀντιφιλελεύθε-

59 Πρβλ. τὸν κανόνα τῆς συντηρητικῆς σκέψης στὸ *Cons. Mind*, σ. 7 κ.έ.

ρη συντηρητική στάση δὲν μπορούσε στὴν Ἀμερική νὰ ἀναπτυχθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν ἀγροτική ζωή, ἢ ὁποία διαδραματιζόταν σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ στὰ ἀπομονωμένα ἀγροκτήματα τῶν μεμονωμένων καλλιεργητῶν, καὶ ἔτσι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ προκύψει μιὰ αἴσθησις «κοινότητας» καὶ «παράδοσης», οὐτε ἀπὸ τὴ θρησκευτική ζωή, ὅπου ἡ κυρίαρχη προτεσταντική τάση εὐνοοῦσε ἕναν ἀκραῖο ἀτομικισμὸ συνδεδεμένο μὲ ἔντονα ἀκτιβιστικά στοιχεῖα· ἀκόμη καὶ ὁ old wealth [παλαιὸς πλοῦτος] δὲν ἀσκοῦσε σημαντική ἐπιρροή στὴν κοινωνική ζωή, καὶ ἔτσι ὁ κύριος στόχος τῶν κατόχων του, οἱ ὁποῖοι μπροστὰ στὸν πολὺ πιὸ γρήγορα συσσωρευμένο πλοῦτο τῶν nouveaux riches [νεόπλουτων] καὶ τῶν corporations [ἐταιρειῶν] γίνονταν ὀλοένα πιὸ ἀνίσχυροι, ἦταν μᾶλλον ἢ προσαρμολογῆ πρὸς τὰ ἤθη τοῦ ὑπαγόρευαν οἱ τελευταῖες παρὰ ἢ ἀσκηση ἡγεσίας.⁶⁰ Τελικὰ μάλιστα ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ὁ οικονομισμὸς ἔγιναν παράδοσις καὶ ὑπὸ τὴ μεταγενέστερη ἐπιρροή τῆς μαζικῆς κατανάλωσις μετεξελίχθησαν πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ εὐδαιμονισμοῦ, χάνοντας ἔτσι, τουλάχιστον ἐν μέρει, τὰ ἀρχικά, πουριτανικά γνωρίσματά τους. Ὑπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες μιὰ συνειδητὴ κοινωνικοπολιτική τάση τοῦ ἀξίζει αὐτὸ τὸ ὄνομα μόνον ἂν μὲ αὐτὸ ἐννοοῦμε ἀπλῶς τὴν ὑπεράσπιση τῶν ὑφιστάμενων κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν κανόνων παιγνιδιοῦ μπόρεσε νὰ ἀναπτυχθεῖ μόνον ὡς μεροληψία ὑπὲρ τῆς ἀπειλούμενης ἀρχῆς τοῦ laissez-faire (καὶ ὄχι ὡς ἀπόρριψή της, ὅπως συνέβη στὴν Εὐρώπη). Αὐτὴ ἡ ἀπειλὴ ἐμφανίσθηκε τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα στὸν ἀμερικανικὸ ὀρίζοντα μὲ τὴ μορφή τῆς ιδέας τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας, ἢ ὁποία ἐν μέρει περιόρισε τὴν ἀρχὴ τοῦ laissez-faire τοῦ μέχρι τότε ἦταν ἀπολύτως συνώνυμη μὲ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία καὶ συχνὰ θεμελιωνόταν μὲ ἐπιχειρήματα κοινωνικοῦ δαρβινισμοῦ.⁶¹ Εἰδικὰ ἐκεῖνη τὴν περίοδο δικαστὲς μὲ «συντηρητικὸ» φρόνημα ἐξέδιδαν ἀποφάσεις τοῦ ἔγιναν περίφημες καθὼς ἐπιδίωκαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀνάμειξη τοῦ κράτους στὴν οἰκονομική ζωή, τὸ ὁποῖο ἄλλοτε περιέκοπτε τὰ δικαιώματα ιδιοκτησίας καὶ ἄλλοτε ρύθμιζε τὶς σχέσεις ἐργασίας σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ κράτους πρόνοιας.⁶²

Ἡ ὑπενθύμιση αὐτῶν τῶν γεγονότων πρέπει νὰ ἔκανε κατανοητὸ γιὰ τοὺς σύγχρονοι Ἀμερικανοὶ «συντηρητικοὶ» ἔπρεπε νὰ πᾶνε στὴν Εὐρώπη (καὶ μάλιστα στὸ παρελθόν της) γιὰ νὰ βροῦν τὶς ἀπαραίτητες γι' αὐτοὺς (ἀνώτερες) ιδέες καὶ ἀξίες·

60 Βλ. τὶς καλὲς ἀναλύσεις τοῦ Auerbach, *Cons. Illusion*, προπάντων σ. 69 κ.έ., 95· Crick, *Strange Quest*, προπάντων σ. 373· Wilson, *Anatomy of Cons.*, προπάντων σ. 353.

61 Σχετικὰ μὲ αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη στὶς ΗΠΑ βλ. τὸ ὄραϊο βιβλίον τοῦ Fine, *Laissez Faire and the General-Welfare State*, προπάντων σ. 167 κ.έ. (γιὰ τὸν Sumner καὶ τὸν κοινωνικὸ δαρβινισμὸ του βλ. σ. 79 κ.έ.).

62 Βλ. τὰ κείμενα τῶν ἀποφάσεων τῶν δικαστῶν Field (1873), Blatchford (1890) καὶ Peckham (1905) στὸν Sigler (ἐπιμ.), *Cons. Trad.*, σ. 257 κ.έ., 267 κ.έ., 289 κ.έ.

ἔτσι ἀναλαμβάνουν τὸ κάθε ἄλλο παρὰ συντηρητικὸ ἔργο νὰ ἐφεύρουν μιὰ παράδο-
ση ποὺ θὰ ἔδινε ζωντανὴ ὑπαρξή στὶς ἐξαρχῆς δεδομένες διδασκαλίες τους.⁶³

Ὁ φασματικός, ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, χαρακτηῖρας τοῦ ἀμερικανικοῦ
συντηρητισμοῦ γίνεται ἀντιληπτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ποὺ ὑπογράμμισαν ἤδη πολ-
λοὶ παρατηρητές,⁶⁴ ὅτι τὰ ἰδανικὰ ποὺ προπαγανδίζονται ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους
του δὲν ἀνταποκρίνονται κατὰ κανένα τρόπο στὸν κόσμον τῶν κυρίαρχων ἰδεῶν τῆς
ἀμερικανικῆς business class [ἐπιχειρηματικῆς τάξης], ἡ ὁποία σκέφτεται οἰκονο-
μιστικὰ καὶ χρησιμοθηρικὰ-ὀρθολογικὰ καὶ ἐπιπλέον συνήθως ἀφήνει κατὰ μέρος
τις βασικὲς ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς μεγάλης κυβερνητικῆς πολιτικῆς, ἐφόσον αὐτὴ ἡ
πολιτικὴ ἀσκεῖται σύμφωνα μὲ τὸ δικό της πνεῦμα. Αὐτὴ τὴν ἀνακολουθία δὲν τὴν
κρύβουν ἐξἄλλου οὔτε οἱ ἴδιοι οἱ «συντηρητικοί». Λόγου χάρις ὁ Κέρκ ἐπικρίνει τὴ
διανοητικὴ ρηχότητα τοῦ ἐπιχειρηματία, ὁ ὁποῖος μάλιστα κομπάζει γιὰ τὴ διάλυ-
ση τῶν παραδοσιακῶν δομῶν καὶ τρόπων ζωῆς στὶς ὑπανάπτυκτες χῶρες μὲ τὴν
εἰσαγωγή τῆς μαζικῆς κατανάλωσης.⁶⁵ Ἐπίσης ὁ Ρόσσιτερ ὁμολογεῖ ἀνοιχτὰ ὅτι
«the Conservative mood still fits our industrialists rather ill» [ἡ συντηρητικὴ διάθεση
μᾶλλον δὲν ταιριάζει ἀκόμη καλὰ στοὺς μεγαλοβιομηχάνους μας]: ἀκόμη καὶ ἂν ὁ
Ἀμερικανὸς καπιταλιστὴς ἔχει «συντηρητικὲς» ἰδιωτικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν κυβέρ-
νηση, τὴ θρησκεία, τὴν οἰκογένεια κ.λπ., ὡς ἄμεσος προωθητὴς τῆς τεχνολογικῆς
ἀνανέωσης καὶ τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης ἐνεργεῖ ἐντούτοις ἐπαναστατικὰ καὶ
κατὰ συνέπεια συντείνει ἀποφασιστικὰ στὴ γένεση καὶ τὴ διάδοση τῆς ὑλιστικῆς
καὶ οἰκονομιστικῆς θεώρησης τῶν πραγμάτων, στὴ θεωρητικὴ ἔνδεια καὶ τὸν ἀντι-
διανοητισμὸ.⁶⁶ Ὁ Ρόσσιτερ ἀναμένει μιὰ ἐσωτερικὴ μεταστροφή τῶν ἐπιχειρημα-
τιῶν ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ γίνουν οἱ φυσικοὶ φορεῖς τοῦ συντηρητισμοῦ· θὰ
ἔπρεπε νὰ ἀποδευθεθοῦν ἀπὸ τὸν οἰκονομισμὸ, ὁ ὁποῖος στὴν πραγματικότητα
εἶναι ἕνας ἀντίστροφος μαρξισμὸς, καί, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ πρακτικὸ καὶ
ἀτομικιστικὸ πνεῦμα τῶν Ἀμερικανῶν, νὰ ὑποτάξουν τὴ δραστηριότητά τους σὲ
ὀρισμένες ἀξίες καὶ ἕνα πνεῦμα κοινότητος.⁶⁷ Ὁ «συντηρητικὸς» δὲν ἀμφισβητεῖ
οὔτε μιὰ στιγμή τὸν κυρίαρχο ρόλο τοῦ κέρδους ὡς κινήτρου, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη
μεριὰ θέλει νὰ τὸ νοεῖ ὡς κάτι ἰδιοτελὲς καὶ νὰ τὸ κρατᾶει μέσα σὲ «λογικὰ» καὶ

63 Βλ. τίς ἐπιτυχεῖς διατυπώσεις τοῦ Crick, *Strange Quest*, σ. 365, 373· πρβλ. Wright Mills, *Cons. Mood*, προπᾶντων σ. 211, 212, 216.

64 O'Sullivan, *Cons.*, σ. 148, Lewis, *Metaphysics*, σ. 740 κ.έ. Τὸ ἄρθρο τοῦ Lewis προσφέρει ἐπίσης μιὰ θεμελιωμένη κριτικὴ τῶν βασικῶν «συντηρητικῶν» ἐνοιῶν ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Kirk. Βλ. σχετικὰ μὲ αὐτὰ ἐπίσης Auerbach, *Cons. Illusion*, σ. 133 κ.έ.

65 Kirk, *Cons. Mind*, σ. 435 κ.έ.

66 Rossiter, *Cons.*, σ. 220 κ.έ., 229, 231 κ.έ.

67 Στὸ ἴδιο, σ. 244 κ.έ.

κοινωνικά αποδεκτά όρια.⁶⁸ Ο Ρόσσιτερ δὲν λείπει βέβαια ποιός θὰ καθορίσει δεσμευτικά αὐτὰ τὰ όρια καὶ ποιές κοινωνικοπολιτικές συνέπειες θὰ επέφερε ἕνας τέτοιος καθορισμός. Παρόμοια προβλήματα ἐγείρει καὶ ἡ διπλή ἀντίληψή του γιὰ τὸν ἀτομικισμό, καθὼς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ ἀτομικισμός ὑποτίθεται ὅτι ἄσκησε ἐν μέρει μοιραία ἐπίδραση, διότι μεταξὺ ἄλλων ἐμπόδισε τὴ διατύπωση καὶ τὴν εὐρεία ἀποδοχὴ μιᾶς ἀμερικανικῆς «συντηρητικῆς» θεωρίας,⁶⁹ ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη προστατεύεται μὲ κάθε ἔμφαση ἀπὸ τὸν κίνδυνο τοῦ κολεκτιβισμού. Ἐδῶ ἔχουμε προφανῶς δύο διαφορετικά εἶδη ἀτομικισμού, ὡστόσο παραμένει ἀσαφὲς ποιός θὰ χαράξει ὄχι ἀπλῶς τὰ θεωρητικῶς πειστικά ἀλλὰ προπάντων τὰ πρακτικῶς δεσμευτικά όρια – καὶ πῶς. Σιωπηρὰ ὑποτίθεται ὅτι ἡ ἐπιθυμητὴ ἰσορροπία μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ κάπως μὲ λίγη καλὴ θέληση ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές. Ἔτσι λοιπὸν ὅλες οἱ ἀπαιτήσεις ποὺ θέτει ὁ Ρόσσιτερ ὡς «συντηρητικὸς» μοιάζουν μὲ τὶς προσπάθειες τετραγωνισμού τοῦ κύκλου. Ἀπὸ τὸν ὕλισμὸ καὶ τὸν οἰκονομισμὸ θέλει νὰ ἀπομακρυνθεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά θεωρεῖ ἀπαραίτητη μιὰ «production at an ever rising pace»⁷⁰ [παραγωγή μὲ συνεχῶς ἀνερχόμενο ρυθμό]· συνηγορεῖ ὑπὲρ μιᾶς ἰσχυρῆς ἡγεσίας καὶ τῆς δημιουργίας ἀριστοκρατίας, ἀλλὰ αὐτὸ πρέπει νὰ γίνεῖ καὶ νὰ βρίσκεται σὲ συμφωνία μὲ τὰ ἰδανικά τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας· ἀπορρίπτει «the indecent anti-statism of laissez-faire conservatism» [τὸν ἀνάρμοστο ἀντικρατισμὸ τοῦ συντηρητισμοῦ τοῦ laissez-faire], ταυτόχρονα ὅμως δὲν θέλει νὰ ἀκούσει γιὰ μιὰ ἰσχυρὴ κυβέρνηση. Ὑπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες δὲν ἤχεῖ παράδοξα ὅταν πρὸς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου του, ἂν καὶ μὲ ἀρκετὴ καθυστέρηση, ἐξηγεῖ ὅτι ἤθελε μόνο νὰ θέσει τὰ προβλήματα, ὄχι νὰ τὰ λύσει.⁷¹

Αὐτὲς εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς οἱ ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις καὶ ἀμφιρρέπειες τοῦ σύγχρονου «συντηρητισμοῦ», ποὺ δὲν ἐπιτρέπουν τὸν σχηματισμὸ μιᾶς σαφοῦς ἐννοίας του, καὶ ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ γίνεῖ λόγος οὔτε γιὰ μιὰ ἐπιστημονικὰ ἀποδεκτὴ συνέχεια ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ συντηρητισμὸ μέχρι τὸν σύγχρονο, μολονότι, ὅπως εἶδαμε, μερικὲς φορές, γιὰ λόγους πολεμικῆς, πρέπει νὰ ὑποστηρίζεται μιὰ τέτοια συνέχεια. Τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ ὀρισθεῖ οὐσιωδῶς ὁ σύγχρονος «συντηρητισμός», καὶ μάλιστα ὡς συντηρητισμός, γίνεται φανερὸ στὶς κοινοτοπίες μὲ τὶς ὁποῖες προσπαθοῦν νὰ περιγράψουν τὴν οὐσία του. Ὁ πιὸ συνηθισμένος ὀρισμὸς εἶναι ὅτι συντηρητικὸς εἶναι ὅποιος θεωρεῖ καὶ ἐπικροτεῖ τὴν ὑφιστάμενη κοινωνικοπολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ βασικὴ τάξη ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, ἐνῶ ταυτόχρονα δὲν ἀποκλείει μικρότερες καὶ προσεκτικὲς μεταρρυθμίσεις καὶ

68 Στὸ ἴδιο, σ. 41.

69 Στὸ ἴδιο, σ. 221 κ.έ.

70 Στὸ ἴδιο, σ. 286 κ.έ.

71 Στὸ ἴδιο, σ. 277 κ.έ.

βελτιώσεις.⁷² Μια διέξοδο από την κοινοτοπία πιστεύουν πώς βρήκαν εκείνοι οι «συντηρητικοί» που από την όμολογούμενη αδυναμία να δοθεί ακριβής όρισμός του συντηρητισμού γενικά, δηλαδή όχι μόνο του σημερινού, βγάζουν το συμπέρασμα ότι ο συντηρητισμός είναι «μια στάση του πνεύματος» και όχι ένα περιεχόμενο συνδεόμενο με ένα όρισμένο κόμμα· γνωρίσματα αυτής της στάσης είναι κατ' αὐτούς τὸ «ρεαλιστικό ξεκίνημα από τὸ συγκεκριμένο-δεδομένο», ἡ ἀποστροφή πρὸς τὶς ἀφηρημένες κατασκευές καὶ ἡ ἔλλογη συνέχιση τῶν παραδόσεων. Ὁ Σέπς, στὸν ὁποῖο ἀναφερόμαστε ἐδῶ, προσθέτει ὅτι τὰ περιεχόμενα τῶν παλαιότερων κοσμοθεωρητικῶν θέσεων ἔχουν τυποποιηθεῖ σήμερα σὲ στάσεις καὶ τύπους συμπεριφορᾶς ποὺ διατρέχουν ὅλα τὰ κόμματα.⁷³ Ἀναφέραμε ἤδη⁷⁴ ὅτι ἔννοιες ὅπως «συγκεκριμένο» ἢ «παράδοση» δὲν ἀποδεικνύουν τίποτε οὔτε ἀποτελοῦν ἔνδειξη γιὰ ὀτιδήποτε, ὅσο δὲν διευκρινίζονται μὲ ἰδιαίτερο περιεχόμενο. Τὸ πρῶτο καὶ στοιχειῶδες λογικὸ καθήκον ἑνὸς μελετητῆ ποὺ θέλει νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο εἶναι νὰ ὀρίσει τί συγκεκριμένο σημαίνει τὸ συγκεκριμένο, διότι πρὶν ἀπὸ αὐτὸ τὸν ὀρισμὸ καὶ χωρὶς αὐτὸν ἡ λέξις «συγκεκριμένος» εἶναι ἀπλῶς μιὰ φωνητικῆ-λεκτικῆ μονάδα ὅπως ἡ λέξις «ἀφηρημένο», καὶ ἡ ἐπίκληση τοῦ συγκεκριμένου γενικὰ παραμένει ἀκριβῶς τόσο ἀφηρημένη ὅσο καὶ ἡ ἴδια ἡ ἀφαίρεση. Γιὰ νὰ ὀρισθεῖ τὸ συγκεκριμένο μὲ συγκεκριμένο τρόπο εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο καὶ ἀναπόφευκτο νὰ συσχετισθεῖ μὲ ὀρισμένο περιεχόμενο. Ἔτσι λοιπὸν εἶναι μιὰ ἀντίφαση καθ' ἑαυτὴν νὰ ἰσχυρίζεται κανεὶς ταυτόχρονα ὅτι ὁ συντηρητισμὸς ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο καὶ ἀποτελεῖ μιὰ τυπικὴ στάση καὶ ὄχι ἕνα περιεχόμενο. Ὅποιος τάσσεται ὑπὲρ τοῦ συγκεκριμένου μὲ συγκεκριμένο τρόπο μπορεῖ νὰ ταχθεῖ μόνον ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου, συνδέοντας ἔτσι τὴ φιλικὴ πρὸς τὸ συγκεκριμένο στάση τοῦ αὐτονόητα μὲ ἕνα περιεχόμενο ποὺ τὸ θεωρεῖ ἄξιο νὰ συντηρεῖται. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καμμία στάση ποὺ μὲ τὴν ὑπεράσπιση ἑνὸς ὀρισμένου περιεχομένου ἀναπτύχθηκε καὶ συντηρεῖται ὡς τέτοια. Ἄν ἡ συντηρητικὴ στάση ἀποχωρισθεῖ ἀπὸ κάθε περιεχόμενο, τότε κάθε φορά ποὺ θέλει κανεὶς νὰ τὴν προβάλλει καὶ νὰ τὴν κάνει πρακτικὰ ἀναγνωρίσιμη

72 Ὅπως λόγου χάρις ὁ Wilson, *Theory of Cons.* (ὁ συγγραφέας ἀρχίζει ὡστόσο μὲ τὴ διαπίστωση: «The conservative of today hardly knows what to conserve» [Ὁ σημερινὸς συντηρητικὸς σχεδὸν δὲν ξέρει τί νὰ συντηρήσει], σ. 29). Σὲ μιὰ κοινοτοπία καταλήγει καὶ ὁ Viereck (*Cons. Revisited*) μετὰ τὴ μακρὰ ἀναδρομὴ του στὴ δῆθεν ὑποδειγματικὴ συντηρητικὴ πολιτικὴ τοῦ Metternich, ἢ ὁποῖα καταλαμβάνει σχεδὸν δύο τρίτα τοῦ βιβλίου του: ὀφείλουμε νὰ κάνουμε προσεκτικὲς ἀλλαγές, χωρὶς νὰ ἀνατρέπουμε τὴ βάση τῆς ὑφιστάμενης τάξης. Ὁ Viereck θὰ ἀπέρριπτε μᾶλλον μὲ ἀγανάκτηση τὴν παρατήρηση ὅτι ἀκριβῶς τὴν τήρηση αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἢ συμβουλῆς θὰ μπορούσε λόγου χάρις νὰ θέσει ἡ σοβιετικὴ ἡγεσία πρὸς τοὺς Τσεχοσλοβάκους μεταρρυθμιστὲς τοῦ 1968 ὡς ὄρο γιὰ νὰ μὴν προχωρήσει στὸ στρατιωτικὸ ἐγχείρημα.

73 Schoeps, *Kons. Erneuerung*, σ. 7, 19 κ.έ.

74 Βλ. τὸ 1ο ὑποκεφάλαιο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

πρέπει να τίθεται τὸ ζήτημα τῆς ἐρμηνείας, δηλαδή πρέπει νὰ ἀποσαφηνίζεται πρῶτα τί ἐπιβάλλει στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἡ συντηρητικὴ στάση προτοῦ περάσει στὴν πρακτικὴ. Εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἀμφίβολο ἂν ὁ συντηρητισμὸς (ὅπως καὶ κάθε ἄλλη πολιτικὴ στάση) μπορεῖ νὰ ἐπιζῆσει πολιτικὰ ἐπὶ μεγάλο διάστημα ὅταν θὰ τὸν ἀκολουθεῖ σὲ κάθε βῆμα τὸ ζήτημα τῆς ἐρμηνείας καὶ κατὰ συνέπεια ὁ κίνδυνος διάσπασης. Ἡ πρακτικὴ διοχέτευση τῆς συντηρητικῆς στάσης ἀποτελεῖ ὅμως –ἀκριβῶς ὅπως τὸ «ξεκίνημα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο»⁷⁵ ἓνα ζήτημα ἐρμηνείας, διότι ἡ ἐπαφὴ αὐτῆς τῆς στάσης μὲ ἓνα ὀρισμένο περιεχόμενο εἶναι ἀπαραίτητη ἢ ἀκόμη καὶ συστατικὴ γιὰ τὴν ἴδια τὴν στάση. Ἄν ὁ Σέπς δὲν θέλει νὰ τὸ παραδεχθεῖ, αὐτὸ συμβαίνει μόνον ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸ ζήτημα τῆς ἐρμηνείας ἐξαρχῆς λυμένο, δηλαδή ἐπειδὴ τὰ περιεχόμενα μὲ τὰ ὁποῖα συνδέει τὴν στάση του εἶναι γι’ αὐτὸν τόσο αὐτονόητα, πού τοῦ φαίνονται σὰν φυσικὰ καὶ ἀναπόσπαστα συστατικὰ τῆς συντηρητικῆς στάσης γενικὰ ἢ σὰν ταυτόσημα μὲ αὐτή. Πάντως δὲν διαφέρουν σημαντικὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα πού ἔρχονται αὐθόρμητα στὸν νοῦ τῶν ἄλλων «συντηρητικῶν» γιὰ τοὺς ὁποίους μιλήσαμε μέχρι τώρα. Βέβαιη ἔνδειξη γι’ αὐτὸ δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀποστροφή του πρὸς τὸ κράτος πρόνοιας πού ὑποτίθεται πὼς κάνει τὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία νὰ παραλύσει,⁷⁶ ἀλλὰ πολὺ διαφωτιστικὸς εἶναι καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο θεμελιώνει τὴν ἀντίληψή του ὅτι ὁ συντηρητισμὸς ὡς στάση διατρέχει ὅλα τὰ κόμματα. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη διευκρινίζεται μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἱστορικοῦ παραδείγματος τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, ὅπου συντηρητικοί, φιλελεύθεροι καὶ σοσιαλδημοκράτες μετὰ τὸν πόλεμο τάχθηκαν ὑπὲρ «τῆς νομικῆς ἀσφάλειας καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ἔναντι ὀλοκληρωτικῶν διεκδικήσεων καὶ ἰδεολογιῶν».⁷⁷ Τὸ λογικὸ ἄλλα εἶναι ἐμφανές: ἀπὸ τὴν κοινὴ ὁμολογία πίστεως τριῶν κομμάτων στὰ φιλελεύθερα περιεχόμενα ἢ στὶς φιλελεύθερες βασικὲς ἀξίες ὁ Σέπς συμπεραίνει τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς συντηρητικῆς στάσης καὶ στὰ τρία, κάτι πού ἀσφαλῶς ὑπονοεῖ στὰ μάτια του τὴν ταυτότητα αὐτῶν τῶν δύο, ἀφοῦ μάλιστα (κατὰ λογικὴ ἀνακολούθια, ἂν ὁ συντηρητισμὸς εἶναι ἀπλῶς μιὰ στάση) φαίνεται πὼς δὲν γνωρίζει τὴν ὑπαρξὴ συντηρητικῶν στὸ στρατόπεδο τῶν ἐχθρῶν τοῦ δυτικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ὅμως θέτει τὸ ἐρώτημα: σὲ τί διαφέρουν γενικὰ π.χ. ἓνας συντηρητικὸς καὶ ἓνας σοσιαλδημοκράτης, ἂν ἡ διαφορὰ τους σὲ σχέση μὲ τὴ συντηρητικότητα

75 Ὁ ἴδιος ὁ Schoeps δίνει ἓνα καλὸ σχετικὸ παράδειγμα ὅταν στὸ θέμα τῆς ἔριδας ἀνάμεσα στοὺς (δῆθεν) συντηρητικοὺς σοσιαλιστὲς γύρω ἀπὸ τὸν Wagener καὶ τὴν κοινωνικὰ λιγότερο εὐαίσθητη συντηρητικὴ κατεύθυνση τοῦ Gerlach παρατηρεῖ ὅτι καὶ οἱ δύο πλευρὲς ἔχουν καλὰ ἐπιχειρήματα (*Kons. Erneuerung*, σ. 79 κ.έ.). Ἐδῶ φαίνεται πὼς ἡ κοινὴ συντηρητικὴ προτίμηση γιὰ τὸ συγκεκριμένο δὲν ἔδειξε ὅπωςδὴποτε τὸν δρόμο, διότι τὸ συγκεκριμένο ἐρμηνεύεται ἀπὸ κάθε πλευρὰ διαφορετικὰ.

76 Στὸ ἴδιο, σ. 80 κ.έ.

77 Στὸ ἴδιο, σ. 19.

ἢ μὴ μπορεῖ νὰ εἶναι μηδενική; Ἄν πάλι, ὅπως πρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὁ σοσιαλδημοκράτης εἶναι λιγότερο συντηρητικός ἀπὸ τὸν συντηρητικό, πῶς μπορούμε νὰ μιλοῦμε γιὰ ἐνιαία καὶ ὁμοιογενῆ συντηρητικὴ στάση σὲ ὅλα τὰ κόμματα; Μποροῦμε νὰ τὸ κάνουμε μόνον ἂν στὴν πραγματικότητα δὲν ἐννοοῦμε μιὰ στάση ἀλλὰ ἕνα περιεχόμενο, καὶ ἂν αὐτὸ τὸ περιεχόμενο εἶναι οἱ κοινῶς ἀποδεκτὲς φιλελεύθερες βασικὲς ἀξίες. Ἔτσι σκέφτεται ὁ Σέπς χωρὶς νὰ τὸ ξέρει.

Οἱ «συντηρητικοὶ» ποὺ ὀρίζουν τὸν «συντηρητισμό» τοὺς ὡς στάση ἢ διάθεση τὴν περιγράφουν συνήθως μὲ ἕναν κατὰ τὸ δυνατὸν ἐκλεπτυσμένο διανοητικὸ τρόπο, ἀφοῦ μάλιστα συχνὰ πρόκειται γιὰ λιγότερο ἢ περισσότερο ἐξιδανικευμένες αὐτοπροσωπογραφίες.⁷⁸ Ἀπὸ τέτοιες περιγραφές προκύπτει πάντως ὅτι πρὸς τὸν αὐτοχαρακτηρισμὸ «συντηρητικὸς» τείνουν μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ φιλελεύθεροι ποὺ ἐπιδεικνύουν τὴν πολιτικὴ τους κόπωση ἢ ἀκόμη καὶ ἀδιαφορία μὲ ἀρκετὴ φιλαρέσκεια: «συντηρητισμὸς» θὰ ἦταν τότε κατὰ βάθος μιὰ μὴ πολιτικὴ καλλιεργημένη ὑπαρξὴ στὸ πλαίσιο μιᾶς κοινότητος μὲ μᾶλλον ἀδύναμη κυβέρνηση, σταθεροὺς κανόνες παιγνιδιοῦ καὶ ἐλευθερία ἐπιλογῆς τῆς προσωπικῆς δραστηριότητος.⁷⁹ Ἡ στροφὴ πρὸς τὸ μὴ πολιτικὸ προσφέρει μερικὲς φορὲς μιὰ ψυχικὰ εὐχάριστη διέξοδο ἀπὸ τὶς λογικὲς δυσκολίες ποὺ συναντᾷ σήμερα ὅποιος θέλει νὰ ὀρίσει μὲ πρακτικὰ-πολιτικὰ μεστὸ τρόπο τὸν συντηρητισμὸ του (ὡς συντηρητισμὸ). Ὅσο μὴ πολιτικὸς εἶναι ἄλλωστε ἕνας «συντηρητισμὸς» τόσο λιγότερο ἀναιρέσιμος (ἢ τουλάχιστον τόσο λιγότερο ἀξιὸς νὰ ἀναιρεθεῖ) φαίνεται κατὰ κανόνα. Τὸ μὴ πολιτικὸ προτιμᾷ κυρίως νὰ λαμβάνει ἀμέσως τὴν πιὸ μετουσιωμένη μορφή, δηλαδὴ ἐκείνη τῆς μεταφυσικῆς-ποιητικῆς ἀπογείωσης. Ἔτσι ὑμνεῖται καὶ περιγράφεται μὲ ζωηρὰ χρώματα ἢ συμφιλίωση τῆς συντηρητικῆς ζωῆς μὲ τὴ βαθύτερη ἁρμονία τοῦ σύμπαντος, ὅπως καὶ ὁ φαιδρός, ἐρωτικὸς καὶ φιλόμουσος χαρακτήρας αὐτῆς τῆς ψυχῆς, ποὺ δὲν συμπαθεῖ τὴ βία, τὸν φόβο καὶ τὴ δυσπιστία, εἴτε ἀπὸ τὴ μεριά τῶν ἐπαναστατῶν εἴτε ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἀντιδραστικῶν.⁸⁰ Ἐνας συντηρητικὸς ἄνθρωπος

78 Βλ. π.χ. τὴν περιγραφή τῆς «conservative mood» [συντηρητικῆς διάθεσης] ἀπὸ τὸν Rossiter, *Cons.*, σ. 47 κ.έ.

79 Αὐτὸ ἰσχύει π.χ. γιὰ τὸν Oakeshott, ὁ ὁποῖος κατ' ἀρχὰς περιγράφει τὴν «conservative disposition» [συντηρητικὴ διάθεση] («to prefer the familiar to the unknown, the tried to the untried, fact to mystery, the actual to the possible, the limited to the unbounded...») [νὰ προτιμᾷ τὸ οἰκεῖο ἀπὸ τὸ ἄγνωστο, τὸ δοκιμασμένο ἀπὸ τὸ ἀδοκίμαστο, τὸ γεγνηδὸς ἀπὸ τὸ μυστηριώδες, τὸ πραγματικὸ ἀπὸ τὸ δυνατό, τὸ περιορισμένο ἀπὸ τὸ ἀπεριόριστο] καὶ νὰ διατηρεῖ τὴν «appearance of continuity» [ἐπίφαση τῆς συνέχειας] ἀκόμη καὶ ὅταν ὑπάρχουν ἀλλαγές: *On being Cons.*, σ. 169, 171) καὶ στὴ συνέχεια ἐξηγεῖ πῶς αὐτὴ ἢ διάθεση λαμβάνει κοινωνικοπολιτικὴ μορφή: περιορισμένη κυβέρνηση, ἐλεύθερη οἰκονομία, ἐλευθερία κ.λπ. (σ. 188 κ.έ.). («This manner of politics calls for a mood of indifference» [Αὐτὸ τὸ εἶδος πολιτικῆς ἀπαιτεῖ μιὰ διάθεση ἀδιαφορίας] (σ. 195).

80 Αὐτὰ λόγου χάρη σύμφωνα μὲ τὸν Heer, *Kons. u. d. Reaktion*, προπάντων σ. 497, 503, 512 κ.έ., 516, 525 κ.έ.

«που αισθάνεται προστατευμένος στην τάξη του ὄντος και σὲ ὅλες τὶς εἰκόνας βλέπει τὴν εἰκόνα τοῦ Ἐνός» πιστεύει ὅπως δὴποτε στὸν θεὸ και δὲν αισθάνεται μόνον ἀπαλλαγμένος ἀπὸ κάθε ιδεολογία (!) ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης «ξένος στὰ σύγχρονα κοινοβούλια, στὶς αἴθουσες τῶν μαζικῶν συγκεντρώσεων, στὸ περιβάλλον τῶν ἐφημερίδων, στὸν σημερινὸ κόσμο γενικά». ⁸¹ Ὄταν πάλι τὸ μὴ πολιτικὸ προσπαθεῖ νὰ ἀποκαταστήσει κάποιες σχέσεις μὲ τὴν ἐπίγεια πραγματικότητα, μὲ λαχτᾶρα θυμᾶται μερικὲς φορές τὴν προκρατικὴ πραγματικότητα, τὸν ἰδανικὸ κόσμο τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων, ὅπου δῆθεν τὸ ἄτομο εἶχε τὴν ἐπιθυμητὴ προστασία στοὺς κόλπους τῆς οἰκογένειας και τῆς θρησκείας. ⁸² Πιὸ προγραμματικὰ και μὲ μεγαλύτερη συνέπεια ἐκφράζεται αὐτὴ ἡ λαχτᾶρα ὅταν ἐπιδοκιμάζεται ἡ ἱεραρχία ἀξιῶν τῆς προκαπιταλιστικῆς και προβιομηχανικῆς κοινωνικῆς τάξης, προπάντων στὴ χριστιανικὴ τῆς συνιστώσα, ἐνῶ ἀπορρίπτεται ἡ ὕβρις τῆς τεχνικῆς και τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, στὰ ὁποῖα κρύβεται ὡς ἓνα βαθμὸ ἡ θεοποίηση τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χριστιανισμὸς και ἡ νεωτερικότητα ἀποδεικνύονται λοιπὸν ὡς ἀσυμβίβαστα μεταξύ τους· και ὅταν ἓνας συντηρητικὸς αὐτοῦ τοῦ τύπου συμμετέχει κατὰ κάποιον τρόπο στὴν πολιτικὴ, τὸ κάνει μόνο για νὰ συμβάλει κάπως μὲ τὴ χριστιανικὴ του στάση στὴν ἀπόκρουση τοῦ «ἀλοκληρωτισμοῦ»· τὴ γνήσια ἐπάνοδο τοῦ συντηρητισμοῦ τὴν ἀναμένει ὅμως ἀπὸ τὴ διαγραφόμενη χρεοκοπία τῆς νεωτερικότητας. ⁸³ Ἡ ἀνάγκη νὰ λαμβάνεται ὑπόψη ὁ ἐπίκαιρος ἀγώνας κατὰ τοῦ «ἀλοκληρωτισμοῦ», ὅπως συμβαίνει και σὲ τέτοιες θέσεις που φαινομενικὰ βρίσκονται πάνω ἀπὸ κάθε «πολιτικὴ», δείχνει καθαρὰ σὲ ποιὸ στρατόπεδο τέτοιου («συντηρητικοῦ») αισθάνονται πρακτικὰ (δηλαδὴ ὅταν παραμερίζεται ἡ ρητορικὴ κατὰ τῶν νεότερων χρόνων κ.λπ., ἡ ὁποία δὲν ὑποχρεώνει κανέναν νὰ μὴν κάνει χρῆση τοῦ τηλεφώνου οὔτε νὰ

81 Franzel, *Versuch*, προπάντων σ. 157 κ.έ., 168.

82 Αὐτὰ λόγου χάρις ὁ Ullmann, *Der Kons. Mensch*, προπάντων σσ. 90-92. Ὡς ἰδιαίτερα ὑποδειγματικὴ θεωρεῖ ὁ Ullmann τὴ ζωὴ στὶς προκρατικὲς κοινότητες τῆς νότιας και τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης.

83 Αὐτὰ σύμφωνα μὲ τὸν Zehrer, *Heute wieder zukunftsträchtig*. Ἐντονεὲς ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς νεωτερικότητας και τοῦ τεχνικοβιομηχανικοῦ πνεύματός της, και μάλιστα ὡς κινδύνου για τὴ συνώνυμη μὲ τὴ «θεία τάξη τῆς ζωῆς» «φυσικὴ-ἱστορικὴ ἐξέλιξη» τῆς ἀνθρωπότητας, προβάλλει και ὁ Merkatz (*Kons. Funktion*, προπάντων σ. 43 κ.έ., 67 κ.έ.), ὁ ὁποῖος ἔτσι βρίσκειται κοντὰ στὴ θέση τοῦ Romein, ὅπως και ὁ Zehrer (βλ. πιὸ πάνω, σημ. 2). Ὁ Merkatz δὲν μιλάει βέβαια για χρεοκοπία τῆς νεωτερικότητας ἀλλὰ βλέπει και αὐτὸς τὶς πιθανότητες τοῦ συντηρητισμοῦ στὸ ξεθώριασμα τῶν ιδεολογιῶν που δῆθεν παρατηρεῖται σήμερα (στὸ ἴδιο, σ. 81 κ.έ.), χωρὶς νὰ διανοηθεῖ ὅτι αὐτὸ τὸ ξεθώριασμα μπορεῖ, στὸν βαθμὸ που φαινόταν ὅτι ἐξαπλώνεται στὶς δεκαετίες τοῦ 1950 και 1960, νὰ ἀναχθεῖ ἀκριβῶς στὴν ἐπικράτηση ἐκείνης τῆς τεχνικῆς ὀρθολογικότητας τὴν ὁποία θὰ ἤθελε νὰ δεῖ σὲ ὑποχώρηση για χάρις τῆς «φυσικῆς-ἱστορικῆς ἐξέλιξης».

καταφεύγει στη σύγχρονη ιατρική) σάν στὸ σπίτι τους. Ἡ πίεση τῆς τετριμμένης καθημερινότητας εἶναι βαριά καὶ ἀναγκάζει πολλοὺς αἰθεροβάμονες νὰ προσγειωθοῦν ἢ τουλάχιστον νὰ πετοῦν λιγότερο ψηλά. Τὸ βλέπουμε σὲ «συντηρητικούς» οἱ ὁποῖοι ἐκδηλώνουν μὲν τὴ δυσπιστία τους ἀπέναντι στὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ καὶ δείχνουν τὴ δυνατότητα τιθάσευσης τοῦ καταστρεπτικοῦ δυναμικοῦ του καὶ ταυτόχρονα, ὡς γνήσιοι συντηρητὲς τῶν ἀξιῶν τῆς παλαιᾶς Εὐρώπης, ὑπερασπίζονται τὸ ὑπερβατικὸ στοιχεῖο, τὴν τάξη καὶ τὴ λεπτὴ διανοητικότητα, γιὰ νὰ κάνουν στὴ συνέχεια καὶ δεύτερη σκέψη καὶ (προφανῶς ἐπίσης ἀποβλέποντας στὸν κυρίαρχο σήμερα στὴν ἱστορικὴ σκηνὴ ἀνταγωνισμὸ τῶν κοινωνικῶν συστημάτων) νὰ ἐπιδοκιμάσουν ἀπροκάλυπτα τὴν κοινωνία τῆς εὐημερίας ὡς πραγματοποίηση τῆς ἀρχῆς τοῦ Μπένθαμ γιὰ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ εὐτυχία τοῦ μεγαλύτερου δυνατοῦ ἀριθμοῦ.⁸⁴ Τὸ ὅμορφο πρακτικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ὄψιμη-φιλελεύθερη μαζικὴ καὶ καταναλωτικὴ κοινωνία σὺν λίγη προστασία τοῦ περιβάλλοντος.

«Συντηρητικοὶ» ὅπως ὁ Μόλερ, ποὺ σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς ἀμέσως πιὸ πάνω ἀναφερόμενους οὔτε τὸν συντηρητισμὸ νοοῦν ὡς ἀπλὴ στάση οὔτε θέλουν νὰ ἀμφισβητήσουν κατὰ βάση τὴ βιομηχανικὴ κοινωνία καὶ τὸν σύγχρονο κόσμο τῆς τεχνικῆς,⁸⁵ δὲν συμβάλλουν διόλου στὴν ὑπέρβαση τοῦ διλήμματος τοῦ (μὴ πολιτικοῦ) συντηρητισμοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπιτείνουν τὴ σύγχυση στὶς γραμμὲς τῶν «συντηρητικῶν» παρουσιάζοντας νέες ἀλλὰ πρακτικὰ ἀσήμαντες παραλλαγὲς τῆς σκέψης καὶ προκαλώντας ἔτσι νέες ἀντιπαραθέσεις. Γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς συντηρητισμοῦ μὲ δύναμη κρούσης ὁ Μόλερ, ἐφόσον τὰ κείμενά του εἶναι ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη συγκεκριμένα καὶ ἀποδοτικά, προτείνει δύο πράγματα: τὴ σωστὴ διοχέτευση τῆς «μνημειώδους ἀνάγκης» τῶν ἀνθρώπων («νὰ αἰσθάνονται προστατευμένοι μέσα σὲ ὑπερκείμενες τάξεις») καὶ τὴ βασικὴ ἀποδέσμευση τοῦ συντηρητισμοῦ ἀπὸ τὶς φιλελεύθερες ἐκκλήσεις πρὸς τὴν «ἐλευθερία» καὶ τὸ «ἄτομο» καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν φιλελεύθερο οἰκονομισμὸ ὑπὲρ τῆς πρωτοκαθεδρίας τοῦ πολιτικοῦ.⁸⁶ Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶτο, δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει τίποτε ὅσο παραμένει ἀκαθόριστο ποιά πρέπει νὰ εἶναι ἡ *ἰδιαίτερη συντηρητικὴ* σύσταση τῆς ὑπερκείμενης τάξης. Πρέπει νὰ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἄτομα ἀναζήτησαν καὶ βρῆκαν προστασία ἀκόμη καὶ σὲ τάξεις καὶ κινήματα ποὺ ποτὲ δὲν τὰ αἰσθάνθηκε οὔτε καὶ τὰ χαρακτήρισε κανεὶς συντηρητικά. Τὰ ὅρια μεταξὺ μιᾶς συντηρητικῆς καὶ μιᾶς ἐπαναστατικῆς τάξης ἢ προστασίας γίνονται ἀκόμη πιὸ συγκεκριμένα ὅταν ἀναλογισθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ τάξη ποὺ φαντάζεται ὁ Μόλερ προφανῶς πρέπει πρῶτα νὰ δημιουργηθεῖ καὶ ἔτσι δὲν πρέπει

84 Βλ. λόγου χάρη Klett, *Kons.*, προπάντων σ. 845 κ.έ., 853.

85 *Kons.* 1962, σ. 25, καθὼς καὶ *Von rechts*, σ. 34 κ.έ.

86 *Kons.* 1962, σ. 27, καθὼς καὶ *Von rechts*, σ. 62, 15.

νά αποκληθεῖ κατ' ἀνάγκη συντηρητική (κυρίως) ἐπειδὴ θέλει νά συντηρήσει κάτι, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπειδὴ θὰ θελήσει νά συντηρήσει τὰ δικά της συστατικά, ἤτοι τὸν ἑαυτό της, ἂν μιὰ μέρα θὰ εἶναι ὑπαρκτή. Ἀλλὰ καὶ οἱ «ὀλοκληρωτικὲς» ἐπαναστάσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὁ Μόλερ ἀποστασιοποιεῖται μὲ τόση ἔμφαση, δὲν ἔχουν ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ τὴν –κατὰ τὸ δυνατὸν– αἰώνια συντήρηση τῶν δημιουργιῶν τους· ὡς ἐκ τούτου ὁ λόγος τοῦ Μέλλερ φάν ντὲν Μπροὺν γιὰ τὴ «συντηρητικὴ ἐπανάσταση» ποὺ πρέπει νά δημιουργήσει πράγματα τὰ ὁποῖα θὰ ἀξίζει νά συντηρηθοῦν (ἕνας λόγος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Μόλερ, ἐνόψει τοῦ δικοῦ του, στραμμένου πρὸς τὸ μέλλον, «συντηρητισμοῦ», δὲν μπορεῖ παρά νά συμφωνήσει) δὲν μπορεῖ νά προσφέρει ἀκλόνητα στηρίγματα γιὰ τὴ διάκριση τῆς «συντηρητικῆς» ἀπὸ τὴν «ὀλοκληρωτικὴ» ἐπανάσταση, ἀφοῦ μάλιστα τὸ συγκεκριμένο νόημά της ἐξαρτᾶται πλήρως ἀπὸ τὴν κατὰ βούληση ἐρμηνεύσιμη λεξούλα «ἀξίζει». Ἀκόμη καὶ σχετικὰ μὲ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ προαναφερόμενα σημεῖα πρέπει νά παρατηρήσουμε ὅτι ὁ ἰδιαιτερός συντηρητικὸς χαρακτήρας δὲν μπορεῖ νά συλληφθεῖ χωρὶς ἄλλο, καθὼς τὴν ἀντιφιλελεύθερου χρώματος πρωτοκαθεδρία τοῦ πολιτικοῦ, δηλαδὴ τὴν ὑποταγὴ οἰκονομικῶν πτυχῶν στὶς ἐπιταγὰς τοῦ ἀγῶνα ἰσχύος, τὴν πραγματοποίησαν λόγου χάρη οἱ κομμουνιστὲς τὸ ἀργότερο ἀπὸ τὸν Λένιν καὶ ἐξῆς, μολοντί ἡ μαρξικὴ διδασκαλία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, ποὺ γιὰ συμβολικοὺς λόγους πρέπει νά παραμένει ἄθικτη, ἀρχικὰ ἦταν ἔντονα ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν φιλελεύθερο οἰκονομισμό καὶ ἤθελε νά κατανοήσει τὸν πολιτικὸ ἀγῶνα ὡς συνάρτηση οἰκονομικῶν παραγόντων ὑπὸ τὴν εὐρύτατη ἔννοια. Καὶ χωρὶς αὐτὸ ὁ Μόλερ δὲν ἐξηγεῖ σὲ τί πρέπει νά χρησιμεύει ἡ πρωτοκαθεδρία τοῦ πολιτικοῦ, ἤτοι τὸ ἰσχυρὸ κράτος ὡς ἐνσάρκωση αὐτῆς τῆς πρωτοκαθεδρίας. Ὡς πρὸς τὸν ρόλο τοῦ σημερινοῦ κράτους ὡς τοῦ μεγαλύτερου διαχειριστῆ, προμηθευτῆ καὶ κατανομέα εἶναι εὐλόγο νά υποθέσουμε ὅτι μιὰ ἐνίσχυση αὐτοῦ τοῦ κράτους μπορεῖ σιγὰ σιγὰ νά καταλήξει στὸ «ὀλικὸ κράτος» ἢ στὸν «ὀλοκληρωτισμὸ» ἢ καὶ κατ' ἀνάγκη θὰ καταλήξει ἐκεῖ. Ὁ Μόλερ δὲν ἐξετάζει αὐτὴ τὴν πτυχή, καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπλῶς συνέπεια τῆς ἐλλιποῦς λογικῆς συνοχῆς τῶν ἀναφορῶν του ἀλλὰ καὶ συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν φαίνεται διόλου πρόθυμος νά χαιρετίσει μιὰ τέτοια ἐξέλιξη. Ἔτσι ἡ πρωτοκαθεδρία τῆς πολιτικῆς δὲν ἔχει γι' αὐτόν, ὅπως καὶ γιὰ ἄλλους «συντηρητικοὺς» ποὺ μίλησαν γι' αὐτὸ πρὶν ἀπὸ τὸν ἴδιο, καμμιά σημασία.⁸⁷ Κάθε φορὰ ποὺ προσπαθεῖ νά συγκεκριμενοποιήσει τίς ἐπιθυμίες του δὲν ξεπερνᾷ τὰ ὄρια ὧσων θὰ ἀποδέχονταν πλήρως καὶ οἱ φιλελεύθε-

87 Λόγου χάρη ὁ Schoeps, *Kons. Erneuerung*, σ. 79-81. Σὲ ποιὸν βαθμὸ ὁ Schoeps malgré soi [παρὰ τὴ θέλησή του] πρέπει νά παραμείνει φιλελεύθερος τὸ δείχνει ἡ ἐκφραζόμενη σὲ αὐτὲς τίς σελίδες ἀμηχανία του. Γιὰ τοὺς «συντηρητικοὺς σοσιαλιστὲς» τύπου Wagener γράφει ὅτι «σκέφτονταν ξεκινώντας ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ὑπερασπίστηκαν τὴν πρωτοκαθεδρία του ἔναντι τῆς οἰκονομίας. Κατ' αὐτὰ ἦταν γνήσιοι συντηρητικοί» – στὴ συνέχεια ὁμῶς δίνει δίκιο στοὺς ἀντιπάλους τους,

ροι, όπως π.χ. όταν –επικαλούμενος άλλωστε τόν Ρ. Άρδν– πιστεύει ότι τὸ σημερινὸ πρόβλημα τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας εἶναι (νὰ βρεῖ τοὺς τρόπους ζωῆς ποὺ θὰ συμφιλιώνουν τὴν ἀποτελεσματικότητα μὲ τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα).⁸⁸ Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀμφισημία καὶ ἡ ἀοριστία, ἀπὸ ὅπου λείπει ἡ παρόρμηση τῆς «συντηρητικῆς ἐπανάστασης» ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Δημοκρατίας τῆς Βαϊμάρης.⁸⁹ Πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι τὸ αἶτημα γιὰ ἰσχυρὸ κράτος δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει μὲ σαφήνεια τὶς θέσεις τοῦ Μόλερ ἀπὸ ἐκείνες τοῦ σύγχρονου «συντηρητικοῦ» φιλελευθερισμοῦ. Ἦδη ἐκπρόσωποι τῆς νεοφιλελεύθερης σχολῆς συνηγοροῦν ὑπὲρ ἐνὸς κράτους ποὺ δὲν θὰ ἦταν ἓνα ἀπλὸ παιγνίδι στὰ χέρια τῶν διαφόρων ὁμάδων πίεσης, ἔτσι ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνδώσει σὲ ὅλες τὶς καταναλωτικὰ ἢ οικονομιστικὰ προσανατολισμένες ἐπιθυμίες.⁹⁰ Ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι ποὺ προσπάθησαν νὰ θεμελιώσουν αὐτὴ τὴ συνηγορία ὑπὲρ ἐνὸς ἰσχυροῦ κράτους μὲ (παλαιο)φιλελεύθερα ἐπιχειρήματα: ὅτι μόνον ἓνα ἰσχυρὸ κράτος εἶναι σὲ θέση νὰ διατηρήσει τὸν χωρισμὸ μεταξὺ κράτους καὶ κοινωνίας, ὁ ὁποῖος ἔχει ζωτικὴ σημασία γιὰ τὸν φιλελευθερισμὸ καὶ τὴν ἐλευθερία. Καθὼς τὸ κράτος ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὴν καθοριστικὴ ἐπιρροὴ τῶν ὁμάδων συμφερόντων καὶ ἔτσι γίνεται λιγότερο κοινωνικὸ κράτος καὶ περισσότερο κράτος δικαίου, ἀναστέλλει τὴ μαζικὴ κοινωνία, ἡ ὁποία προωθεῖ τὴ διαπλοκὴ μεταξὺ κράτους καὶ κοινωνίας (ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἐνσωμάτωση τοῦ πρώτου στὴ δεύτερη) καὶ ἔτσι ὑπονομεύει τὴν ἐλευθερία.⁹¹

Ἀπὸ τίς μέχρι τώρα ἀναφορές μας προκύπτει ὅτι ὅλα ὅσα ἀπὸ τὸν σημερινὸ «συντηρητισμὸ» ἔχουν σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα ἀνήκουν κατὰ βάθος ἤδη στὶς (παλαιο)φιλελεύθερες ιδέες, αὐτονόητο συστατικὸ τῶν ὁποίων, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, εἶναι καὶ ἡ κριτικὴ τῆς μαζικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ κράτους πρόνοιας. Τόσο ὁ μεταφυσικὸς –μὴ πολιτικὸς «συντηρητισμὸς» ὅσο καὶ ἡ «συντηρητικὴ» κριτικὴ τῆς καπιταλιστικῆς-οἰκονομικῆς ἀστικῆς τάξης ἢ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς μαζικῆς δημοκρατίας γενικὰ εἶναι κατασκευάσματα διανοουμένων οἱ ὁποῖοι ἤδη ἀπὸ τὴν πνευματικὴ τους διάπλαση δὲν μποροῦν νὰ αἰσθανθοῦν ἄνετα στὸν σύγχρονο κόσμὸ τῆς ὑψηλῆς τεχνικῆς. Ὡστόσο θὰ ἦταν ἐσφαλμένο τὸ συμπέρασμα

οἱ ὁποῖοι ὑπεραστίζονταν τὸ ἀπαραβίαστο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ἀνακεφαλαιώνει καθοριστικὰ τὰ σύγχρονα φιλελεύθερα-οἰκονομικὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τοῦ κράτους πρόνοιας.

88 Von rechts, σ. 34.

89 Πρβλ. σχετικὰ μὲ αὐτὰ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Maschke, *Ende*.

90 Friedrich, *Neo-Lib.*, σ. 512, μὲ τεκμήρια.

91 Αὐτὴ εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Forsthoff, βλ. τὴ συλλογὴ ἄρθρων *Rechtsstaat im Wandel*, προπάντων σ. 26, 39 κ.έ., 74 κ.έ. Γιὰ τὴν προέλευση αὐτῆς τῆς ἀντίληψης ἀπὸ τὸν κόσμὸ τῶν ιδεῶν τῆς «συντηρητικῆς ἐπανάστασης», τὸ «νεοσυντηρητικὸ» ρεῦμα τῆς ὁποίας προκατέλαβε κεντρικὰ μοτίβα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, βλ. πιὸ κάτω, κεφ. IV, ὑποκεφ. 3γ, προπάντων σημ. 391.

ὅτι λόγω τῆς στενῆς κοινωνικῆς τους βάσης ιδεολογικά φαινόμενα ὅπως ὁ σύγχρονος «συντηρητισμός» δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἀναμένουν εὐρεία κοινωνικὴ ἀπήχηση. Ἄν αὐτὸ συνέβαινε μιὰ μέρα πραγματικά, τότε βέβαια οἱ συνήθεις σήμερα «συντηρητικὲς» μορφὲς κριτικῆς τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἀναμειγνύονταν μεταξύ τους, θὰ ἐρμηνεύονταν κατὰ βούληση, θὰ ὑφίσταντο τροποποιήσεις ἢ θὰ κατακερματίζονταν καὶ θὰ προβάλλονταν ἐπιλεκτικά – προπάντων ὅμως θὰ χρησιμοποιούνταν σύμφωνα μὲ τὸν νόμο τῆς ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν, δηλαδή ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς προθέσεις, τὶς συμπάθειες καὶ τοὺς στόχους τῶν δημιουργῶν τους. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ ἂν ἐμφανίζονταν ἰσχυρὰ ἀντικομμουνιστικά καὶ ταυτόχρονα ἀντιφιλελεύθερα κινήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἦταν διατεθειμένα, στὴν ἀναζήτηση ιδεολογικῆς νομιμοποίησης, νὰ ἐκμεταλλευθοῦν ὀλόκληρο τὸ ὑφιστάμενο ἀπόθεμα ἀντιατομικιστικῶν, ἀντιοικονομικιστικῶν κ.λπ. ιδεῶν ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς στιγμῆς. Τὸ συγκεκριμένο πρακτικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναδρομῆς στὴν κοσμοθεωρία τοῦ ἱστορικοῦ συντηρητισμοῦ δὲν μπορεῖ ὑπὸ τὶς συνθήκες τῆς σημερινῆς ὀψιμοφιλελεύθερης κοινωνίας νὰ εἶναι παρὰ ἢ ἄρνηση αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Τὸ βλέπουμε στὶς περιπτώσεις «συντηρητικῶν» ὅπως ὁ Ἐλιοτ ἢ ὁ Ντῶσον, οἱ ὁποῖοι ἀντλοῦν τὴν ἔμπνευσή τους ἀπὸ τὸν καθολικὸ μεσαίωνα, καὶ στὴν τάση τους νὰ ἀσκοῦν κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ δὲν φθάνουν μόνο νὰ ταυτίζον τὴ φιλελεύθερη δημοκρατία καὶ τὸν σύγχρονο «ὀλοκληρωτισμὸ» ὡς πρὸς τὴν «κατάπτωση τοῦ πολιτισμοῦ», ἀλλὰ ἐπιπλέον προτιμοῦν κατὰ κάποιον τρόπο τὸν δεύτερο ὡς δημιουργὸ καὶ συντηρητὴ μιᾶς ἱεραρχίας καὶ ἐνὸς συλλογικοῦ πνεύματος.⁹² Ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι ὅμως ποὺ στὸν ἀγῶνα τους κατὰ τοῦ χυδαίου ὑλισμοῦ, τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, τοῦ σχετικισμοῦ τῶν ἀξιῶν κ.λπ. κ.λπ. τῆς ὀψιμοφιλελεύθερης μαζικῆς δημοκρατίας ἐκφράζονται μὲ ἐνθουσιασμὸ γιὰ ἀντικειμενικὰ δεδομένες ἱεραρχίες ἀξιῶν, γιὰ σταθεροὺς τύπους τάξης βάσει τοῦ φυσικοῦ δικαίου κ.λπ. κ.λπ., ἄργὰ ἢ γρήγορα ἀναγκάζονται νὰ ἀπομακρυνθοῦν, μέσα τους ἢ καὶ πολιτικά, ἀπὸ τὸν φιλελευθερισμὸ μὲ τὴ συγκεκριμένη μορφή ποὺ λαμβάνει καθημερινὰ στὴν κοινοβουλευτικὴ πρακτικὴ ἢ καὶ στὴν κομματικὴ πολιτικὴ. Αὐτὸ τὸ ὑποπτεύονται οἱ (πιὸ) ὀρθόδοξοι φιλελεύθεροι ποὺ τρέφουν δυσπιστία ἢ καὶ διάκεινται ἐχθρικά ἀπέναντι σὲ τέτοιες κατασκευές καθὼς καὶ ἀπέναντι στὴν ἐξύμνηση τοῦ προφιλελεύθερου παρελθόντος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως, ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἄποψη δὲν θὰ εἶχε νόημα νὰ προειδοποιεῖ κανεὶς μὲ ὑψωμένο δάχτυλο γιὰ τὶς «μοιραῖες συνέπειες» ἀπὸ τὴ διάδοση τέτοιων ιδεῶν κ.λπ., νὰ θυμίζει τὸ παράδειγμα τῆς «συντηρητικῆς ἐπανάστασης»

92 Γιὰ τὸν Eliot καὶ τὸν Dawson ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ βλ. O'Sullivan, *Cons.*, σ. 134 κ.έ. Ὁ Eliot φρονεῖ ὅτι ὁ φιλελευθερισμὸς πρέπει νὰ καταλήξει ὅπωςδήποτε στὴ δημοκρατία, ἢ ὅποια μὲ τὴ σειρά της βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὸν ὀλοκληρωτισμὸ παρὰ στὸν φιλελευθερισμὸ (*Idea*, προπάντων σ. 15 κ.έ., 19).

τὴν ὁποία ἐκμεταλλεύθηκαν στὸ ἑπακρο ἰδεολογικὰ οἱ ἐθνικοσοσιαλιστὲς κ.λπ. κ.λπ. Τέτοιες προειδοποιήσεις καὶ ὑπενθυμίσεις εἶναι –ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ στόχος στὸν ὁποῖο ἀποβλέπουν– ἔργο διανοουμένων οἱ ὁποῖοι, ὅπως εἶναι εὐνόητο, τείνουν νὰ ὑπερτιμοῦν τὴ σημασία τῶν ἰδεῶν (καὶ κατὰ συνέπεια τοῦ ἑαυτοῦ τους) στὴν ἱστορία καὶ ἔτσι πιστεύουν πῶς, ἂν ὅλες οἱ πλευρὲς σκέφτονταν («ὑπεύθυνα»), δὲν θὰ εἶχαν οὔτε οἱ «ἐχθροὶ τῆς ἐλευθερίας» ἰδεολογικὰ ὄπλα στὴ διάθεσή τους, ὅποτε θὰ ἀναγκάζονταν νὰ σιωπήσουν. Στὴν πραγματικότητα συμβαίνει τὸ ἀντίστροφο. Ὅρισμένες ἰδέες εἶναι πολιτικὰ σημαντικὲς μόνον ἐπειδὴ ἓνας ἰσχυρὸς, πολιτικὰ ἤδη ὑπαρκτὸς φορέας ἀνέτρεξε σὲ αὐτὲς ἢ ἀπλῶς τὶς δημιουργήσε· ὅταν ὑπάρχει αὐτὸς ὁ φορέας, θὰ γίνουν καὶ οἱ ἰδέες του, ὅσο τυχαῖα ἢ ἐρασιτεχνικὰ καὶ ἂν ἔχουν συσσωματωθεῖ, μέσα σὲ μιὰ νύχτα σημαντικὲς καὶ ἀντικείμενο γενικῆς προσοχῆς. Γιὰ νὰ μὴ γίνουν ἰσχυροὶ οἱ πιθανοὶ καρπωτὲς τῶν ἀντιφιλελεύθερων ἰδεῶν ποὺ σήμερα εὐδοκιμοῦν ἀπλῶς στὸ πλαίσιο τῆς ἐλευθερίας τῶν διανοουμένων νὰ λένε ὅ,τι θέλουν, ἀπαιτοῦνται κατὰ κύριο λόγο ἐπιτυχίες τοῦ φιλελευθερισμοῦ τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικὸ μέτωπο. Εἶναι βέβαια πολὺ πιὸ δύσκολο νὰ καταφέρει κανεὶς τέτοιες ἐπιτυχίες παρὰ νὰ σχεδιάσει ἐπὶ χάρτου ἄτρωτες θεωρίες ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἢ νὰ ἐπιδεικνύει σὲ σχετικὰ ἥρεμους καὶ ἀσφαλεῖς καιροὺς ἓνα ἄψογο φιλελεύθερο φρόνημα καὶ μιὰ ἀντίστοιχη στάση.⁹³

93 Γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς σημερινῆς εἰκόνας ἂς προσθέσουμε ἀκόμη ὅτι ἡ ἐν μέρει θετικὴ χρῆση τῆς ἔννοιας τοῦ συντηρητισμοῦ ἀπὸ «ἀριστεροῦς» ἢ «προοδευτικοῦς» κριτικοῦς τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ τὴν κάνει ἀκόμη πιὸ ἀσαφῆ, βλ. Grn., *Was heißt hier konservativ?*, προπάντων τίς τοποθετήσεις τῶν Eppler, Hasenclever καὶ Kroetz.